

turkuaz

Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi

Turquoise International Journal of Turkish World Scientific Researches

Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 1, Haziran /June 2022 Ankara

Safevi Devleti'nin Hindistan'daki Müslüman Türk Sultanlıkları ile İlişkileri
Tofiq NECEFLİ

Azerbaycan-Türkiye Millî Marşlarının Edebî ve Müzikal Açından İncelenmesi
Belgin BAĞRIAÇIK, Miraç Ilgın YILDIZ, Kürşat Rüzgar YELİN, Adem YÜZGEÇ

İğdirler
Levent GÜREL

An Investigation into Turkish EFL Learners' Ambiguity Tolerance
Gülşah ÖZ

Kitap İncelemesi
Osmanlı - İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)
Özge AKDAĞ

2022
ANKARA

TURKUAZ

Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi

**Turquoise International Journal of Turkish
World Scientific Researches**

Yılda iki sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli
bilimsel-akademik e-dergidir.

Cilt: 3, Sayı: 1 - Haziran 2022

Volume: 3, Issue: 1 - June 2022

ANKARA

Eğitim ve Bilim Politikaları Araştırma Derneği

Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi

Turquoise International Journal of Turkish World Scientific Research

e-ISSN: 2717-8609

TURKUAZ Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi'nin Dizinlendiği veritabanları: ASOS İndex, CiteFactor

SAHİBİ: Eğitim ve Bilim Politikaları Araştırma Derneği

Hacı Bayram Mah., Çankırı Caddesi, No: 45/438, YIBA Çarşısı, Ulus, Altındağ-ANKARA, E-Posta: edt.synergy@gmail.com

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ, Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkiye

Prof. Dr. F. Sema BARUTÇU ÖZÖNDER, Ankara Üniversitesi, DTCF, Türkiye

Prof. Dr. Hayati AKYOL, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkiye

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkiye

Prof. Dr. Yagub MAHMUDOV, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü Direktörü, Azerbaycan

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Ahtem CELİLOV, Kırım İşletme Enstitüsü, Ekonomi ve İşletme Fakültesi, Simferopol, Kırım, Ukrayna.

Prof. Dr. Arife Figen ERSOY, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye.

Prof. Dr. Arshi KHAN, Aligarh Muslim Üniversitesi, Siyasal Bilimler Bölümü, Aligarh, Hindistan.

Prof. Dr. Asem NAŞABAYEVA HEKİMOĞLU, Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Türkiye.

Prof. Dr. Barno UBAYDULLAYEVA Mashrabjonovna (Maşrabjonovna) Taşkent Sulama ve Tarımsal Mekanizasyon Mühendisleri Enstitüsü "Beşeri Bilimler" Bölümü, Özbekistan.

Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkiye.

Prof. Dr. Elmira ZULPİHAROVA, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, Kazakistan.

Prof. Dr. Halil İbrahim SAĞLAM, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Türkiye.

Prof. Dr. Mamatkul JURAYEV, Özbekistan İlimler Akademisi Dilbilim, Edebiyat ve Folklor Enstitüsü, Özbekistan.

Prof. Dr. Mustafa YAVUZ, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkiye.

Prof. Dr. Osman SAMANCI, Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkiye.

Prof. Dr. Özlem BEKTAŞ, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye.

Prof. Dr. Shohistahon (Şohistahon) ULJAYEVA, Taşkent Tarımsal Sulama ve Mekanizasyon Enstitüsü Beşeri Bilimler Bölüm Başkanı, Özbekistan.

Prof. Dr. Tattigul KARTAYEVA, El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Tarih, Arkeoloji ve Etnoloji Fakültesi, Kazakistan.

Prof. Dr. Vitaliy RODINOV, Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çeboksarı, Çuvaş Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu.

Prof. Dr. Vüsale MUSALI, Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye.

Doç. Dr. Afina BARMANBAY, Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye.

Doç. Dr. Ali ASKER, Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Türkiye.

Doç. Dr. Almas İSMAYILOVA, Dağıstan Devlet Üniversitesi, Mahaçkale, Rusya Federasyonu.

Doç. Dr. Alyona Yuldaş Kızı BALTABEYEV, Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, Kazakistan.

Doç. Dr. Cavid QASIMOV, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkiye.

Doç. Dr. Eduard LEBEDEV, Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çeboksarı, Çuvaş Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu.

Doç. Dr. Elmira MEMMEDOVA-KEKEÇ, Bakü Avrasya Üniversitesi, Genel Filoloji Böl. Azerbaycan.

Doç. Dr. Elnur AĞAYEV, Lefke Avrupa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, KKTC.

Doç. Dr. Elza SAMEDLİ, Hazar Üniversitesi Beşeri Bilimler, Eğitim ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanı, Azerbaycan.

Doç. Dr. Faik ELEKBERLİ, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Felsefe ve Hukuk Enstitüsü, Azerbaycan.

Doç. Dr. Gulmira AZRETBERGENOVA, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, Maliye ve Muhasebe Bölümü, Kazakistan.

Doç. Dr. Leniyara DZHELİLOVA, Kırım KİPU Üniversitesi, Kırım Tatar ve Türk Edebiyatı ve Gazetecilik Bölümü, Simferopol, Kırım, Ukrayna.

Doç. Dr. Mehmet FİDAN, Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye.

- Doç. Dr. Mehmet Suat BAL, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye.
Doç. Dr. Özgür AKTAŞ, Kafkas Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye.
Doç. Dr. Ramazan KAYA, Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkiye.
Doç. Dr. Samet AZAP, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye.
Doç. Dr. Seadet ŞİHIYEVA, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Z.M.Bünyadov adına Şarkşinaslık Enstitüsü, Azerbaycan.
Doç. Dr. Sherzodhan MAHMUDOV, Özbekistan İlimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, Özbekistan.
Doç. Dr. Tahirova Feride İnsan kızı, Tataristan Cumhuriyeti İlimler Akademisi G. İbrahimov adına Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Rusya Federasyonu, Rusya Federasyonu.
Doç. Dr. Vecihi Sefa HEKİMOĞLU, Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Türkiye.
Dr. Öğretim Üyesi Afina BARMANBAY, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türkiye.
Dr. Farhad RAHİMÎ, Urmiye Üniversitesi, İran İslam Cumhuriyeti.
Dr. Ilirjana KACELİ (DEMIRLIKA), Elbasan Üniversitesi, İnsani Bilimler Fakültesi, Tarih ve Coğrafya Bölümü, Arnavutluk.
Dr. Öğretim Üyesi Melek SARI GÜVEN, Bartın Üniversitesi, Türkiye.
Dr. Öğretim Üyesi Merve KARAÇAY TÜRKAL, Gümüşhane Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türkiye.
Dr. Öğretim Üyesi Tahir AŞİROV, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye.
Dr. Öğretim Üyesi Uğur TOZKOPARAN, Burdur Mehmet Akif Üniversitesi, Türkiye.
Dr. Daria ZHIGULSKAYA, Moskova Devlet Üniversitesi, Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü, Rusya Federasyonu.
Dr. Vural ÖNTÜRK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye.

Dergi Editörü: Doç. Dr. Refik Turan, Aksaray Üniversitesi

Editör Yardımcısı: Arş. Gör. Mehmet Özkaya, Necmettin Erbakan Üniversitesi

Yabancı Dil (İngilizce) Editörü: Arş. Gör. Gülşah Öz, Aksaray Üniversitesi

YAYIN KURULU

- Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fikret TURAN, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nesib L. NESİBLİ, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türkiye
Doç. Dr. Cavid Qasimov, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan
Dr. Öğretim Üyesi Çiğdem KARAÇAY, Hitit Üniversitesi, Türkiye
Dr. Milyausha GAYNANOVA, Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, Tataristan, Rusya Federasyonu.

SAYI HAKEMLERİ / REFEREES OF ISSUE

Prof. Dr. Kazım Paydaş	Harran Üniversitesi
Doç. Dr. Afina Barmanbay	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Cavid Qasimov	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Leyla Derviş	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Şenay Yanar	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Şengül Demirel	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Gonca Sutay	İğdır Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serkan Boyraz	Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Yedigaroğlu	Aksaray Üniversitesi
Dr. Osman Kimya	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

TURKUAZ ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ YAYIM İLKELERİ

1. Yayınlanacak yazılar Türk Dünyası ile ilgili ve daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış olmalıdır.
2. Bilimsel toplantılarda sunulan bildiriler, daha önce yayımlanmamış olmak ve sunulduğu bilimsel toplantı bilgileri makale üzerinde belirtilmek kaydıyla yayımlanabilir. Bu durumda etik sorumluluk makale sahibine ait olur.

3. Derginin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte birini geçmeyecek şekilde İngilizce yazılara da yer verilebilir. Türkçe çalışmalarda Türkçe ve İngilizce; İngilizce çalışmalarda ise 300 kelimeyi geçmeyecek şekilde Türkçe ve İngilizce özete ve 3-5 anahtar kelimeye yer verilmelidir.
4. TURKUAZ Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisine gönderilen yazılar önce yayım kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü hakeme gönderilir; o rapor da olumsuz geldiği takdirde yazı yayımlanmaz. Yazarlar, hakemlerin görüş ve önerileri doğrultusunda düzeltmelerini yaparlar. Yayına kabul edilmeyen yazılar iade edilmez; ancak yazarın istemesi hâlinde bir nüshası kendisine verilir. Hakemler kendilerine gönderilen yazıyı 21 gün içinde değerlendirir. Bu süre içerisinde raporunu göndermeyen hakeme ulaşılarak değerlendirme için 7 gün ek süre verilir. Hakem bu sürede de raporunu göndermezse hakemliği düşürülür.
5. Dergide yayınlanan her türlü yazının içeriğinden yazarları sorumludur.
6. Makaleler derginin Dergipark platformu üzerinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkuaz> adresinde yer alan sayfasına yüklenmek suretiyle süreç başlatılmış olur.
7. Dergimiz Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayınlanır.

MAKALE YAZIM KURALLARI

Başlık ve Dipnotlar: Makale başlığı iki yana yaslı, 14 punto, koyu ve Cambria yazı tipinde yazılmalıdır. Başlık en fazla 15 sözcük olmalı, bağlaçlar hariç olmak üzere her sözcüğün ilk harfi büyük harfle yazılmalıdır. Türkçe yazılmış makalelerde makalenin İngilizce başlığı da aynı biçimde yazılmalıdır. Makale ile ilgili belirtilmesi gereken özel hususlar makale kabul edildikten sonra başlığına konulacak (*) ile sayfa altında açıklanacaktır. Çalışmanın kabul edilmesinden sonra yazar(lar)ının adı soyadı ortalı, koyu, 12 punto, Cambria yazı tipinde, soyadı büyük harflerle ve ortalı olarak, yazar sayısı birden fazla ise yazarlar tarafından belirlenen sırayla yazılacaktır. Yazar(lar)ın unvanıyla birlikte, çalıştığı yerin açık adı, şehir-ülke bilgisi, e-posta adresi ve ORCID numarasına dipnot olarak makalenin ilk sayfasında yer verilmelidir. Dipnotlardaki tüm bilgiler Palatino Linotype yazı tipinde, girintisiz ve 10 punto olmalıdır.

Türkçe ve İngilizce Kısa Özet: Dergiye Türkçe ve İngilizce çalışmalar yayımlanmak üzere kabul edilmektedir. Türkçe hazırlanan çalışmalarda Cambria yazı tipinde, 10 punto ve 200 sözcüğü geçmeyecek şekilde Türkçe özet ve 300 sözcüğü aşmayacak şekilde hazırlanan İngilizce kısa özet (Abstract) yer almalıdır. Aynı şekilde İngilizce hazırlanan çalışmalarda Türkçe kısa özete yer verilmelidir. Türkçe ve İngilizce kısa özetlerin altında 3-5 anahtar sözcüğe yer verilmelidir.

Bölümler ve Alt Bölümler: Çalışmalarda ana bölüm başlıkları (birinci düzey başlıklar) Arabik rakamlarla numaralandırılarak Cambria yazı tipinde, 12 punto, koyu, sola yaslı ve tümü büyük harf biçiminde yazılmalıdır. Alt bölüm başlıkları (ikinci düzey başlıklar) Cambria yazı tipinde, 11 punto, koyu, sola yaslı, her sözcüğün ilk harfi büyük olarak yazılmalıdır. Üçüncü düzey başlıklar ise Cambria, 11 punto, koyu, italik, sola yaslı, yalnızca ilk sözcüğün ilk harfi büyük olacak biçimde yazılmalıdır. Çalışmalarda ana metin Cambria 11 punto ile yazılmalıdır.

Metin içindeki paragraflar en az üç cümleden oluşmalı ve paragraflar arasında bir satır boşluğu bırakılmalıdır. Aynı şekilde başlıkların öncesinde ve sonrasında da bir satır boşluk verilmelidir. Makalenin tamamında girintiye yer verilmemeli, paragraflar arasında önce ve sonra aralık değerleri 0 olmalıdır. Metin içi atıfların yazımında, tablolarda, şekillerde ve kaynakça yazımında APA 6 yazım stili kullanılmalıdır.

Çalışmalarda araştırmanın özelliğine göre GİRİŞ, YÖNTEM (Evren ve örneklem/çalışma grubu vb.) Veri toplama yöntemleri/teknikleri/araçları ve verilerin analizi), BULGULAR, TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER ve KAYNAKLAR bölümlerine yer verilmelidir. Ancak araştırmanın özelliğine göre yazarlar gerek duymaları halinde farklı bölümler de oluşturabilirler. Bölümlere yeni sayfadan başlanmamalı, bir bölüm bittikten sonra, aynı sayfada diğeri onu izlemelidir. Makale metninin tamamının yazımında APA 6 yazım stili kullanılmalıdır.

Şekiller ve Tablolar: Şekiller yazım alanından taşmayacak şekilde makale içinde uygun görülen yerlere ortalı olacak şekilde yerleştirilebilir. Ana metinden şekle atıfta bulunulmalı ve mümkünse şekil açıklmalıdır. Her bir şeklin altında Arabik rakamlarla numaralandırılmış bir şekil başlığı yerleştirilmeli, makale boyunca aynı numaralandırma devam etmeli ve APA 6 yazım stiline uygun olarak yazılmalıdır. Şekil başlıkları biçim olarak Cambria yazı tipinde, 10 punto, sola yaslı, yalnızca ilk sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Şekil başlığında kaynak kullanılmış ise parantez içinde kaynak bilgisi eklenmelidir. Eğer şekil içinde yazılar varsa, 9 veya 10 punto olacak şekilde Cambria yazı tipiyle yazılmalıdır.

Tablolar sola dayalı olacak şekilde ve tamamında Cambria yazı tipi kullanılarak hazırlanmalıdır. Tablo başlığı, 10 punto ile yazılmalı, başlığın her kelimesinin sadece ilk harfi büyük olmalı ve başlık, tablo sayısının altında verilmelidir. Tablolarda APA 6 yazım stili kullanılmalıdır. Tablolara metin içinde tablo sayısı belirtilerek atıfta bulunulmalı ve tablo bittikten sonra yorumlanmalıdır. Tablolar, metin içinde kullanıldıkları yerde veya izleyen sayfada yer almalıdır. İlgili not ve kaynaklar, tablonun altında, "Not:" veya "Kaynak:" ifadelerinden sonra belirtilebilir.

Kaynakça: Makalede yararlanılan kaynaklar "KAYNAKÇA" başlığı altında ve varsa ek(ler)den önce APA 6 yazım stiline uygun olarak verilmelidir. Kaynakların tamamı, 11 punto ile ve her bir kaynağın arasında 1 satır boşluk verilerek,

Cambria yazı tipinde ve iki yana yaslı, tek satır aralığında, önce ve sonra paragraf değerleri 0 olacak şekilde, girintiye yer vermeden yazılmalıdır. Kaynakçada yer alan her kaynağa metin içinden atıfta bulunulduğundan, yine aynı şekilde metin içinde kullanılan her bir kaynağa da kaynakçada yer verildiğinden emin olunmalıdır.

Ekler: İhtiyaç duyulması halinde kaynakçadan sonra ve geniş özetten önce, Ekler bölümü oluşturulabilir. Burada makale içinde atıfta bulunulan eklere yer verilmelidir. Birden fazla ek kullanılması halinde numaralandırılması gerekir. Makale içinde tablo veya şekil olarak verilebilecek unsurlara "Ekler" bölümünde yer verilmemelidir.

Geniş Özet: Yazar makalesinde isteğe bağlı olarak varsa Ekler, yoksa Kaynakça kısmından sonra gelecek şekilde 750-1000 sözcükten oluşan geniş İngilizce özete yer verebilir. Bu özet alt başlıklar içermemeli ve makalenin temel fikirlerini yansıtmalıdır. Geniş özette aynen alıntıya yer verilmemeli, tablo ve şekil kullanılmamalı, Cambria yazı stilinde 11 punto olarak hazırlanmalıdır.

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

Yayın Etiği

Aşağıda yer alan etik görev ve sorumluluklar oluşturulurken açık erişim olarak Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan rehberler ve politikalar dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi'nde bilimsel bilginin objektif bir şekilde üretilmesini ve yaygınlaşmasını destekleyici bir yayın süreci izlenmektedir. Bu sürecin başarılı bir şekilde işleyebilmesi ancak bütün paydaşların (yayıncı, editör(ler), yazar(lar), hakem(ler) ve okuyucu(lar) vb.) etik ilkelere yönelik standartlara uymaları ile mümkün olabilir. Bu nedenle dergi yayın sürecinin tüm paydaşlarının aşağıda belirtilen etik ilkelere uygun davranmaları beklenmektedir:

Yazarların Etik Sorumlulukları

Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi'nde yayımlanmak üzere makale sunumu gerçekleştiren yazar(lar)ın etik sorumlulukları:

- Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi Türkçe ve İngilizce dillerinde özgün bilimsek çalışmaların yayımlanmak üzere kabul edildiği bilimsel-akademik bir e-dergidir. Bu nedenle yazar(lar)ın yayımlanmak üzere özgün çalışmalar sunmaları, başka dergilerde yayımlanmış veya yayımlanmak üzere gönderilmiş makaleleri göndermemeleri gerekmektedir.
- Yazar(lar) çalışmalarında yararlandıkları kaynaklara etik ilkeler doğrultusunda ve bilimsel kural ve kaidelere uygun olarak gönderme (atıf) yapmalıdırlar.
- Makaleye katkı sağlamayan şahısların adı yazar olarak bildirilmemeli, makalenin yayımlanmak üzere sisteme yüklenmesinden sonra yazar ekleme, çıkarma veya yazar sırasını değiştirme talebinde bulunulmamalıdır.
- Değerlendirme sürecinde yazar(lar)dan makalelerine ilişkin bilgi ya da ham veri istenmesi durumunda bu bilgi ve belgeler editöre sunulmalıdır.
- Yayımlanma başvurusu yapılan makaleyle ilgili çıkar çatışması-çıkar birliği olan kişileri editörlere bildirmelidir.
- Yazar(lar), makalelerinde kullandıkları verilerin kullanım haklarına, araştırma-çözümlemelerle ilgili izinlerin ya da üzerinde araştırma yaptıkları katılımcıların onayının alındığını belgelemelidirler.
- Yazar(lar), değerlendirme ve erken görünüm aşamasındaki ya da elektronik ortamda yayımlanmış makalesiyle ilgili hatayı fark ettiklerinde bilgi vermek, düzeltmek ya da geri çekmek için editörle iletişime geçmesi gerekir.
- Yazar(lar), etik kurul kararı gerektiren deney, anket, ölçek, görüşme, gözlem, odak grup çalışması gibi nicel ya da nitel yöntemlerle veri toplamayı gerektiren araştırmalar için etik kurul onayı aldığını; etik kurul adı, karar tarihi ve sayısı aday makalenin ilk-son sayfasında ve yöntem bölümünde belirtmeli, etik kurul kararını gösteren belgeyi makalenin başvurusuyla birlikte sisteme yüklemelidir. Ayrıca olgu sunumlarında aydınlatılmış olur/onam formunun alındığına ilişkin bilgiye makalede yer vermelidir.
- Yazar(lar), veri toplama sürecinde etik ilkelere özen gösterdiklerinin kanıtlarını (başkalarının ölçek, anket, fotoğraf gibi belgelerinin kullanılması için kendilerinden izin alınması gibi) makale içinde sunmalıdır. Makalelerde araştırma ve yayın etiği ile fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğu belirtilmelidir. Araştırma insan ve hayvan denekler üzerinde gerçekleştirilmiş ise araştırmanın uluslararası bildiriler, kılavuzlar vb uygun gerçekleştirildiği bildirilmelidir.
- Yazar(lar)dan derleme makaleler için etik kurul onayı istenmez. Bununla birlikte etik kurul kararı gerektirmeyen makalelerde de, etik kurul kararının gerekmediği, makalenin ilk-son sayfasında ve yöntem bölümünde belirtilmelidir.

Editör, Editör Yardımcıları ve Alan Editörlerinin Etik Sorumlulukları

- Editörler, hakemlerin, yazar(lar)ın, araştırmacı, uygulayıcı ve okuyucuların bilgi gereksinimlerini karşılamaya gerektiğinde dönüt vermeye, yayın sürecinde düzeltme, açıklama gerektiren konularda açıklık ilkelerine göre davranmaya çaba gösterirler.
- Editörler, makalelerle ilgili olumlu ya da olumsuz karar verirken, makalelerin özgün değeri, alana katkısı, araştırma yönteminin geçerli ve güvenilirliği, anlatımın açıklığı ile derginin amaç ve kapsamını göz önünde tutarlar.
- Editörler, başvurusu yapılan makalelerin önemli sorunu olmadığı sürece ön değerlendirme aşamasına alır, olumlu hakem önerilerini göz önünde bulundurur, ciddi sorun olmadıkça önceki editör(ler)ce verilen kararları değiştirmezler.
- Editörler, derginin yayın politikaları arasında bulunan kör hakemlik ve değerlendirme süreci politikalarını uygular, hakemlerin kimlik bilgilerini gizli tutar, her makalenin yansız ve süresi içinde değerlendirilmesini sağlarlar.
- Editörler, makaleleri alan editörleri ve hakemlerin uzmanlık alanlarını dikkate alarak gönderir, değerlendirmelerin yansız ve bağımsız yapılmasını desteklerler.
- Editörler, makalenin yansız değerlendirilmesi için editörler, hakemler ve yazar(lar) arasındaki çıkar çatışması-çıkar birliği olup olmamasını göz önüne alırlar.
- Editörler, hakem havuzunun geniş bir yelpazeden oluşması ve sürekli güncellenmesi için arayış içinde olurlar.
- Editörler, akademik görgü kurallarına uymayan ve bilimsel olmayan değerlendirmeleri engellerler.
- Editörler, dergi yayın süreçlerini yayın politikaları ve kılavuzlara uygun işletilmesini sağlar, süreçte görev alanları yayın politikaları konusundaki gelişmelerden bilgilendirir, gerektiğinde eğitim programı hazırlarlar.
- Editörler, yayın sürecinde görev alanlar herkesle etkili bir iletişim içinde olur, belirli aralıklarla toplantılar düzenlerler.
- Editörler, değerlendirilen makalelerdeki kişisel verilerin korunmasını sağlarlar; yazar, hakem ve okuyucuların bireysel verilerini korurlar.
- Editörler; makalelerde insan ve hayvan haklarının korunmasına özen gösterirler, makalenin katılımcılarının açık onayının belgelendirilmesini önemserler, makalenin katılımcılarına ilişkin etik kurul onayı, deneysel araştırmalarda izinleri olmadığında makaleyi reddederler.
- Editörler; görevi kötüye kullanmaya karşı önlem alırlar. Görevi kötüye kullanmaya yönelik yakınmalar olduğunda, nesnel bir soruşturma yaparak, konuyla ilgili bulguları paylaşır.
- Editörler, makalelerdeki hata, tutarsızlık ya da yanlış yönlendirmelerin düzeltilmesini sağlarlar.
- Editörler, yayınlanan makalelerin fikri mülkiyet hakkını korur, ihlal olması durumunda derginin ve yazar(lar)ın haklarını savunurlar. Ayrıca yayımlanan makalelerin içeriğinin başka yayınların fikri mülkiyet haklarını ihlal etmemesi konusunda gerekli önlemleri alırlar; özgünlük-benzerlik denetimini yaparlar.
- Editörler, Dergide yayımlanan makalelere yönelik tutarlı eleştirileri dikkate alırlar, eleştirilen makalelerin yazar(lar)ına yanıt hakkı tanırlar.
- Editörler olumsuz sonuçları içeren çalışmalarını da göz önünde bulundururlar.
- Editörler, Dergiye iletilen yakınmaları inceler ve gerekli açıklamaları yapıp, haklı yakınmalarla ilgili sorunların giderilmesi için gerekli önlemleri alırlar.

Hakemlerin Etik Sorumlulukları

- Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi makale değerlendirme sürecinde yazar(lar)ın hakemleri, hakemlerin yazarları tanımadıkları çift yönlü kör hakemlik ilkesi uygulanır, hakemler yazarlar ile doğrudan iletişim kuramaz; makale değerlendirme formları ve metin üzerinde belirtilen notlar ile düzeltme istemleri dergi yönetim sistemi üzerinden editörlerce yazar(lar)a iletilir. Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi'ne başvurusu yapılan makaleleri değerlendirecek hakemlerin aşağıda belirtilen etik ilkelere riayet etmeleri beklenmektedir:
- Hakemler yalnız uzmanlık alanı ile ilgili makaleleri değerlendirmeyi kabul etmelidir.
- Hakemler, değerlendirmeyi yansızlık ve gizlilik içinde yapmalıdır. Bu ilke gereğince inceledikleri makaleleri değerlendirme sürecinden sonra yok etmeli, ancak yayımlandıktan sonra kullanılmalıdır. Uyruk, cinsiyet, dinsel inanç ve ticari kaygılar, değerlendirmenin yansızlığını bozmamalıdır.
- Hakemler, çıkar çatışması-çıkar birliği olduğunu anladıklarında, makaleyi değerlendirmeyi reddederek, editörlere bilgi vermelidir.
- Hakemler, değerlendirmeyi akademik görgü kurallarına uygun biçimde, yapıcı bir dille yapmalı; hakaret ve düşmanlık içeren kişisel yorumlardan kaçınmalıdır.
- Hakemler değerlendirmesini kabul ettikleri makaleyi süresi içinde değerlendirmelidirler.

Etik İkelere Uygun Olmayan Durumların Bildirilmesi

Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi'nde editörler, hakemler, yazarlar ile ilgili etik ilkelere uymayan bir davranış ya da değerlendirme sürecindeki, erken görünümdeki ya da yayımlanmış bir makale ilgili etik olmayan bir durumun tespiti halinde la karşılaşılması durumunda edt.turkuaz@gmail.com adresine bildirilmesi gerekmektedir.

EDİTÖRDEN

Merhabalar,

Dergimizin yeni bir sayısıyla karşınızda olmanın mutluluğu içerisindeyiz. Dergimizin bu sayısında dördü araştırma makalesi, biri ise kitap incelemesi olmak üzere beş makale yer almaktadır. Büyük emek ürünü olan bu çalışmaların beğenilerek okunmasını ve alana katkı sağlamanı diliyorum. Dergimizin bu sayısında, gerek yayınlanmak üzere makale sunan, gerekse yayın ve hakem kurullarımızda görev almak suretiyle destekte bulunan tüm değerli bilim insanlarına şükranlarımı sunuyorum.

Bir sonraki sayımızda buluşmak dileğiyle, esen kalın...

Doç. Dr. Refik TURAN
Editör

Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, Haziran 2022, 3 (1)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

- Safevi Devleti'nin Hindistan'daki Müslüman Türk Sultanlıkları ile İlişkileri*
Tofiq NECEFLİ 1-31
- Azerbaycan-Türkiye Millî Marşlarının Edebî ve Müzikal Açından İncelenmesi*
Belgin BAĞRIAÇIK, Miraç Ilgın YILDIZ, Kürşat Rüzgar YELİN, Adem YÜZGEÇ 32-45
- İğdirler*
Levent GÜREL..... 46-62
- An Investigation into Turkish EFL Learners' Ambiguity Tolerance*
Gülşah ÖZ 63-70
- Kitap İncelemesi**
Osmanlı – İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)
Özge AKDAĞ 71-75

Safevi Devleti'nin Hindistan'daki Müslüman Türk Sultanlıkları ile İlişkileri

Tofiq NECEFLİ*

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 03.6.2022
Makalenin Kabul Tarihi: 20.6.2022
DOI: 10.54970/turkuaz.1125767

ÖZET

Müslüman Türk Devletleri tarihinin şanlı sayfalarından birini oluşturan Safevi Devleti sadece Azerbaycan'ın değil, aynı zamanda bütün Yakın ve Ortadoğu'nun devletler tarihinde; uluslararası ilişkiler, askeri ve siyasi hayatında önemli rol oynamakla beraber, Avrupa-Doğu karşılıklı ilişkilerinde de çok aktif rol almıştır. Safevi Devleti dış ilişkilerinde özellikle önem verdiği bölgelerden biri de Hindistan'ın Dekken platosundaki Müslüman Türk Sultanlıkları olmuştur. 15. yüzyılın sonları ve 16.yüzyılın başlarında Dekken'de Adilşahlar (1490-1686), Nizamşahlar (1491-1633) ve Kutupşahlar (1512-1687) devletleri var idi. Safevilerin bu üç Türk Sultanlıkları ile olan ilişkileri Safevi Devleti'nin kuruluşuna mütaakiben Şah İsmail'in kazandığı başarıları sayesinde kurulmaya başlamıştır. Hemen sonrasında Hindistan'da kurulan Moğol İmparatorluğu'nun (1526-1857) askeri üstünlüğü dikkate alınır, bu üç küçük Sultanlık'ın imparatorluğa katılması sadece bir an meselesi idi. Ancak onlar Moğol İmparatorluğu'na karşı çıkmak yolunu seçerek İsnââşeriliği resmi devlet dini ilan edip, uzun bir süre Safevi Şahlarının egemenliğini kabullenmiş oldular. Özellikle, Safevi şahları I. Şah tahmasp (1524-1576) ve I. Şah Abbas (1587-1629) dönemlerinde Safevi-Dekken Müslüman Türk Sultanlıkları arasında kurulan her yönlü ilişkiler yüksek seviyede olmuştur. Birçok kaynakta "Şii Sultanlıkları" olarak da anılan bu üç Türk Sultanlığı, Moğol İmparatorluğu tarafından işgallerine kadar, zor şartlarda da olsalar Safevilerle olan ilişkilerini ihmal etmeyerek sürdürebilmiştir.

Anahtar kelimeler: Dekken, Adilşahlar, Nizamşahlar, Kutupşahlar, Yusuf Adilşah, I. Şah Abbas.

Relations of the Safavid State with Turko-Islamic Sultanates in India

ABSTRACT

The Safavid State, which is one of the glorious pages in the history of the Muslim Turkish States, played an important role in the international relations, military, and political life of not only Azerbaijan, but also the entire Near and Middle East states, and took a very active role in the mutual relations between Europe and the East. One of the regions that the Safavid State gave particular importance to in its foreign relations was the Turco-Islamic sultanates in India's Deccan plateau. At the end of the 15th century and the beginning of the 16th century, there were Adil Shahis (1490-1686), Nizam Shahis (1491-1633) and Qutub Shahis (1512-1687) states in Deccan. The relations of the Safavids with these three Turcic sultanates were initiated thanks to the achievements of Shah Ismail, following the establishment of the Safavid state. Considering the military

* Prof.Dr. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, Bakü/Azerbaycan, e-mail: tofignajafli@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6206-5449>

superiority of the Mughal Empire (1526-1857) established in India right after the Safavid state, it was only a matter of time before these three small Sultanates joined the empire. However, they chose to oppose the Mughal Empire and declared the Ithnā'ashari Islam the official state religion and accepted the sovereignty of the Safavid Shahs for a long time. Especially, during the reign of the Safavid shahs Shah Tahmasp I (1524-1576) and Shah Abbas I (1587-1629), relations established between the Safavid-Deccan Turco-Islamic sultanates were at a high level. These three Turcic sultanates, which are also referred to as the "Shiite Sultanates" in many sources, were able to maintain their relations with the Safavids, even under difficult conditions, until their occupation by the Mughal Empire.

Keywords: Deccan, Adil Shahis, Nizam Shahis, Qutub Shahis, Yusuf Adilshah, Shah Abbas I.

1. GİRİŞ

16. yüzyılın hemen başında Azerbaycan coğrafyasının merkezi konumunda bulunan Tebriz şehrinde kurulan Safevi Devleti (1501-1736), hızla sınırlarını genişleterek Yakın ve Ortadoğu'nun en güçlü imparatorluklarından biri oldu. Müslüman Türk Devletleri tarihinin şanlı sayfalarından birini oluşturan Safevi Devleti sadece Azerbaycan'ın değil, aynı zamanda bütün Yakın ve Ortadoğu'nun devletler tarihinde; uluslararası ilişkiler, askeri ve siyasi hayatında önemli rol oynamakla beraber, Avrupa-Doğu karşılıklı ilişkilerinde de çok aktif rol almıştır (Mahmudov, 2005: 31).

Safevi Devleti dış ilişkilerinde özel önem verdiği bölgelerden biri de Hindistan'ın Dekken platosundaki Müslüman Türk Sultanlıkları olmuştur. 15. yüzyılın sonu ve 16.yüzyılın başlarında Dekken'de başkenti Bicapur olan Adilşahlar (1490-1686), başkenti Ahmednagar ve sonralar Devletabad olan Nizamşahlar (1491-1633), başkenti Gülkünde (Golkonda), daha sonra ise Haydarbad olan Kutupşahlar (1512-1687) devletleri var idi. Bu tarihlerde Hindistan'da Moğol İmparatorluğu'nun (1526-1857) askerî üstünlüğü dikkate alınırca, bu üç küçük sultanlığın imparatorluğa katılması sadece bir an meselesi idi. Bu üç sultanlığın hâkimleri Moğol İmparatorlarına vassal olarak bağlanma yolunu da seçebilirlerdi. Ancak onlar Moğol İmparatorluğuna karşı çıkmak yolunu seçtiler ve İsnââşeriliği resmî devlet dini ilan ederek Safevi Şahlarının egemenliğini tanımaya başladılar (Savory, 1994: 173-174).

15. yüzyıl İslam Dünyası'nda sufi tarikatları en nüfuzlu dönemini yaşadığını ve sufi şeyhlerinin öğretilerinin yeni dini doktrinlerin yayılmasına yardım eden tasavvufi bir ortam oluşturduğunu belirtmek gerekir. Bedreddiniye, Halvetiye, Nakşibendiye, Bayramiye ve Safeviye gibi bazı sufi tarikatlar yeni dini düşünceler için zemin hazırlamışlardı. Bunlar arasında Safevilerin taraftarları Azerbaycan ile birlikte İran, Irak, Suriye ve Doğu Anadolu'da 15. yüzyıl boyunca faal olmuşlardı (Dedeyev, 2008: 207-216). Bu tarikatın Doğu'da yayılmasında ise, Safevi müritlerinden en çok Nimetullah Tarikatı'nın kurucusu Şah Nimetullah Veli (v.1431)¹ ve onun yakın dostu olmuş Seyyid Şah Kasım Envar'ın (v.1433) (Terbiyet, 1987: 62) mühim rolü olmuştur. Nimetullahiler ilk

¹ Bu tarikat 14. yüzyılda soyu Câfer-i Sadık'a dayanan, bir süre Safevî şeyhi Şeyh Sadreddîn'in (v.1391) öğrencisi olmuş Seyyid Şah Nimetullah Veli Kûhistani tarafından İran'da kurulmuştur. Hem kuruluş döneminde, hem de sonraki gelişme aşamalarında başka tarikatlarla kaynaşıp birleşmiştir. İlk başlarda bir Sünni tarikatı olarak kurulsada 16. yüzyılda Safevîliğin etkisi altında Şiîlik karakterine bürünmüştür (Devletşah Samerkandi, 1977: 399-402; Baldick, 2002: 281; Kılıç, 2007: 133-135). Azerbaycan'da Safevi Devleti'nin kurulmasından sonra Nimetullahiler Safevi Şahları tarafından en yüksek saygıyı görmeye devam etmiş, hatta tarikatın bazı mensupları Safevi ailesinin üyeleri ile evlenmişlerdir (Savory, 1994: 177).

başlarda açıkça Şîî olmasalarda, en azından Şîî yönümlü görüşleri ile ilgi çekmekteydi. Behmenî I. Ahmed (1422-1436) Nimetullahi tarikatını kurucusu, dönemin büyük sufi şeyhi Şah Nureddin Nimetullah Veli'yi Dekken'e davetine mukabil Nimetullah, oğlu Şah Nurullah'ı göndermişti. Şah Nurullah Bombay'ın güneyindeki Çaul Limanı üzerinden başkent Bîder'e vardığında Ahmed Şah tarafından kabul edilmişti. Ahmed Şah kızlarından birini Şah Nurullah'la evlendirmekle ona, diğer şeyhler karşısında üstünlük tanımış oldu. 1431 yılında Şah Nimetullah Veli'nin vefatından sonra ise, onun diğer oğlu Şah Halilullah da İran'ı terk ederek Dekken'e gitmiş ve burada Nimetullahi Tarikatı'nın bir kolunun temellerini atmıştır.

15.yüzyılda Dekken'e giden İranlı muhacirler Behmenî Şahlığının siyasi ve kültürel hayatını ciddi olarak etkilemiştir. Dekken'e yeni gelenlerin içinde Farslarla birlikte Türkler ve Araplar da yer almıştır. R.M.Savory'nin görüşüne göre Behmenîler Devleti'nde en ünlü "yeni gelen" Gilan'dan gelmiş olan Hacı Mahmud Gavan idi. Mahmud Gavan 1454 yılında başkent Bîder'e gelir gelmez Behmenî hâkimi II. Ahmed'in (1436-1458) dikkatini kendine çekebilmişti. II. Ahmed'in varisi Humayun (1458-1461) ise onu kendine Başvezir tayin etmiş ve 1481'e kadar Dekken'de fiili olarak değişmez siyasi ve askeri güç sahibi olmuştu. 1481'de Dahnî (yerli bir grup) lideri Hasan Bahri, Mahmud Gavan'a karşı çıkararak onu idam ettirebildi. Sonuncu Behmeni hâkimi Mahmud'un (1482-1518) döneminde Dahni grubunun ayaklanmasından sonra Behmeni Devleti'nin çöküşü, resmi mezhep olarak İsnâaşeriliği kabul eden daha küçük sultanlıkların kurulmasına yol açmıştır. Anlaşılan Dekken'e gelen İranlı muhacirler Behmenîlerin halefleri olan Adilşahlar, Nizamşahlar ve Kutupşahlar tarafından İsnâaşeriliğin devlet mezhebi olarak ilan edilmesi için bir zemin oluşturmuşlardı (Savory, 1994: 176).

2. Safevi Devleti'nin Bicapur Adilşahları (1490-1686) İle İlişkileri

Adilşahlar soyunun kurucusu köken olarak Hemedan Türklerinden olan Yusuf Adil Han Dekken'in Dabul limanına yaklaşık 1460 yıllarında İran'dan gelmişti (Jean-Paul, 2007: 353). O, oradan Bîder'e gelerek kısa zamanda Mahmud Gavan'ın güvenilir memuru olmuş ve Bicapur Valisi tayin edilmişti. Behmenî idaresinin zaafından faydalanan Yusuf 1490 yılında bağımsızlığını ilan etti ve Bicapur'da kendi adına hutbe okutturdu. O Şîîliğe eğilimi ile tanınıyordu ve 1502 yılında İsnâaşeriyeye Şîîliği'ni daha yeni kurulmuş olan Adilşahlar Devleti'nin resmi dini olarak ilan etti. Bazı saray ayanları tarafından bunu resmen ilan etmeyi ertelemesine ikna edilmesine karşın o, 1503 yılında "On İki İmam" adına hutbe okutturdu, ezan ve namazın Şîî usulü ile eda edilmesini bildirdi. Yusuf İsnâaşeriyeye'nin yayılmasında elde ettiği başarılar hakkında haberleri mütemadi olarak Şah I. İsmail'e göndermiştir (Firishta, vol. II., 1832: 12; Savory, 1994: 179).

Bicapur'da Şîîliğin yayılması aralıklarla gerçekleştirilmişti. Bîder'de Kasım Berid ve Ahmed Nizamşah arasında muhalif Sünnî ittifakı ile karşı karşıya kalan Yusuf "mezhebi yeniliği" geçici olarak durdurdu, ancak 1504 yılında Kasım Berid'in ölümünden sonra yeniden Şîîliği canlandırdı, aynı zamanda Sünnîlerin ibadet özgürlüğüne de izin verdi.

Bicapur'da Şîîliği devletin resmi mezhebi olarak kabul eden Yusuf Adilşah 1509 yılında elçisi Seyid Ahmed Harevi'yi değerli hediyeler ve "Şah İsmail ile Birleşme Hakkında Beyanname" ile birlikte Safevi sarayına gönderdi. Seyid Ahmed Herevî 1514 yılına kadar Safevi sarayında Bicapur Elçisi olarak bulundu (Nayeem, 1974: 117; Moulappa, 207: 78-79). Ancak Yusuf Adilşah'ın egemenliğinin tanınması onun vefatından sonra, 1519 yılında Şah I. İsmail tarafından İbrahim Bey Türkmen vasıtası ile gönderdiği "Hükümdar'a, Şah'a aşk olsun" ifadesi ile başlayan mektubundan sonra mümkün oldu. Aşağıda geniş bilgi verileceği üzere İsmail Adilşah (1510-1534) "soyuna Şah

statüsünü” veren Safevi Şahı'nın bu hareketini büyük memnuniyetle karşıladı (Gorekar, 1970: 102).

Bu arada 1510 yılında Şah I. İsmail Yadiğâr Bey başkanlığı altında Dekken'in Müslüman Sultanlıkları'na elçi heyeti gönderdi (Firishta, vol. IV, 1832: 102; Məmmədova, 2009: 166). Elçinin gönderilmesinde amaç Portekizlilere karşı mücadeleye Bicapur valisinin katılmasını sağlamak idi. Safevi Elçisi Hürmüz'den Goa'ya geldiği sırada şehrin Portekizliler tarafından ele geçirildiğini öğrendi. Bu sebeple o esas görevini gizli tutarak Albukerk ile dostluk etmek istediğini bildirdi. Daha sonra o Adilşah'la görüşmek için Bicapur'a gitti. Safevi Elçisi burada büyük ilgi ile karşılanırsa da Gucarat Hâkimi Sultan I. Mahmud Bigarha (1458-1511) elçiyi kabul etmedi. H. Bayur'un görüşüne göre Gucarat Hâkimi'nin bu hareketi “ilk üç halifeye” saygısızlık gösteren ve “zalim” olan Kızılbaşların yüzünü görmek istememesi ile ilgiliydi (Bayur, c.I. 1987: 397; Moulappa, 2017: 79). Safevi Elçisi Yadiğâr Bey I. Mahmud Şahı Şiî inancını kabul etmeye davet etmek emri almıştı, ancak sağlığı bozulan I. Mahmud, Patan Sarhey'de mukaddes mabedleri ziyaret ettikten sonra, Safevi Elçisi ile görüşemeyeceğini mektupla kendilerine ilettiler (The Cambridge history of India, 1928: 314-315). 23 Kasım 1511'de Sultan I. Mahmud'un vefatından sonra, yerine geçen oğlu Muzaffer Şah (1511-1526) halen Dekken'de bulunan Safevi Elçisi Yadiğâr Beyi memnuniyetle kabul etti, Ahmedabad'da ve Çampaner'de onun şerefine ziyafetler verip hediyeler dağıttı (Firishta, vol. IV, 1832: 102; The Cambridge history of India, 1928: 316). Ancak Safevi Elçisi Bîder'de Behmenî soyu adına ülkeyi idare eden, ancak henüz bağımsızlığını ilan etmeyen Sünni fanatik Emir Ali Berid tarafından gereksiz yere hapsedildi. Böyle bir durumda Yadiğâr Bey'den, vefat etmiş babasının yerine yeni yönetime gelmiş Bicapur hâkimi İsmail Adilşah'a mektup yazarak yardım etmesini istedi. Şüphesiz ki, İsmail Adilşah, Şah I. İsmail Safeviye onun için çok büyük saygı kazandıran bir hizmet göstermek imkânı elde etti. Özellikle onun konuya karışması ve diplomatik manevraları sonucunda Emir Ali Berid Safevi Elçisi'ni göndermeye mecbur oldu. Bîder'den Bicapur'a gelen Safevi Elçisi'ne değerli hediyeler verdi ve o geri dönmek için görevli kılavuzlarla Dabul Limanı'na gönderildi (The Cambridge history of India, 1928: 434-435; Bayur, c. I., 1987: 444; Məmmədova, 2009: 166).

Safevi Elçisi Yadiğâr Bey'in Dekken Sultanlıkları'nda yürüttüğü görüşmeler başarılı oldu Safevi Devleti'nin Dekken'in Müslüman Sultanlıkları ile karşılıklı ilişkilerinin kurulmasında önemli rol oynadı. Bicapur Sultanı İsmail Adilşah'ın Yadiğâr Beyin Bîder'de zindandan kurtarılmasında gösterdiği gayretleri Şah I. İsmail tarafından memnunlukla karşılandı. Bu olaydan birkaç yıl sonra 1519'da İbrahim Türkmen Bey'in başkanlığı altında Bicapur'a özel elçi heyeti gönderdi (Gorekar, 1970: 102; Moulappa, 2017: 79). Elçi İsmail Adilşah'a değerli hediyeler ve Şahın mektubunu götürüyordu. Bicapur Hâkimi Safevi Elçisi'ni karşılamak için yirmi mil mesafe katetti ve İbrahim Bey'i büyük bir törenle karşıladı. O idaresinin Safevi hükümdarı tarafından tanınmasını memnuniyetle karşıladı. İsmail Adilşah, Elçi'nin şerefine zafer yürüyüşü yapılması, sufi şeyhin müritlerinin fark edilebilmesi için ayanlarının *oniki şeritli başlık* takması ve Safevi Hükümdarı'nın adının Cuma ve Bayram Namazı sırasında hutbelerde zikredilmesi emrini verdi (Firishta, vol. 1, 1832: 238).

Bicapur Sultanı İbrahim Adilşah (1534-1557) döneminde ise Sünnilik esas mezhep olarak kabul edilse de Safevi hükümdarı Şah I. Tahmasp (1524-1576) ile ilişkiler sürdürülmüştür. Hatta 1548 yılında Ahmednagar Hâkimi Burhan Nizamşah Bicapur Hâkimi'ne karşı mücadelede Şah I. Tahmasp'dan askeri yardım istese de Safevi Hükümdarı buna önem vermemişti. O dönemde Ahmednagar Sultanı ile aynı mezhebe bağlı olmasına rağmen Safevi Şahı Bicapur'un Şiî halkının çıkarlarına uygun hareket ederek taraf olmak istememişti (Gorekar, 1970: 107; Nayeem, 1974:

118; Moulappa, 2017: 80). Çünkü 1548 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın Azerbaycan'a üçüncü seferi olduğundan Şah I. Tahmasp bu seferi engellemeye çalışmıştır.

1558 yılında tahta çıkan I. Ali Adilşah (1558-1580) tarafından Şiilik Bicapur'da yeniden devlet dini olarak ilan edildi ve Safevi Devleti ile diplomatik ilişkiler tekrar kuruldu. I. Ali Adilşah'ın Şah I. Tahmasp'ın sarayına elçi olarak gönderilmesi hakkında İskender Münşi Bey şunları yazar: "Aynı zamanda Dekken'in büyük sultanları tarafından, özellikle Bicapur Valisi Ali Adilşah'tan iyi konuşma kabiliyetine sahip elçiler defalarca gelerek, samimi dostluklarını ve onların ülkelerinde o Hazretin şanlı ve temiz adına *Oniki İmam* hutbesini okuduğunu izhar etmiş, armağan ve hediyeler getirmişlerdi. Şah I. Tahmasp da onlara taşlarla süslenmiş taçlardan, altın eğerli atlardan ve hançer kemerlerden oluşan özel hediyeler vermişti" (İsgəndər bəy Münşi, 2009: 260-261; Moulappa, 2017: 80).

16. yüzyılın 60'lı yıllarında Safevi Devleti ile Bicapur Sultanlığı arasında diplomatik ilişkiler devam etti. Bunu Şah I. Tahmasp'ın Bicapur Sultanı I. Ali Adilşah'a elçisi Ağa Melik Muhammed'le gönderdiği mektup da doğrular. Safevi ülkesinden Hindistan'a muhacir olarak giden Seyid Kemaleddin Hüseyin Erdistani (daha sonra Mustafa Han Erdistani olarak tanınmıştır) 1563 yılı yılında I. Ali Adilşah'ın başveziri olmuştu. Safevi Devleti'nin Bicapur Sultanlığı ile karşılıklı ilişkilerinin güçlenmesinde onun büyük hizmetleri olmuştur (Münşa`at-i Salatin: 127-128; Фаразалиев ve Мамедова, 2004: 114-117). Belirtmek gerekir ki Safevi Devleti ile Bicapur Sultanlığı arasındaki karşılıklı ilişkilerde Mustafa Han Erdistani dışında oraya yerleşmiş Safevi ayanlarından Şah Abu Turab Şirazi, Kasım Tebrizi Bey, İnyetullah Kazvini, Şah Cafer ve Şah Tahir kardeşleri ile Esed Lari Han, Efel Şirazi Han, Mir Muhammed Emin ve bir ara II. İbrahim Adilşah'a (1580-1626) başvezirlik yapmış Sadreddin Muhammed Şirazi (sonraları Şah Navaz Han adı ile tanınmıştır) gibi emirlerin ciddi faaliyetleri belirleyici rol oynamıştır (Moulappa, 2017: 93-94; Muzaffar and Subrahmanyam, 2004: 368).

Şah I. Tahmasp döneminde olduğu gibi Şah I. Abbas (1587-1629) döneminde de Safevi Devleti'nin Bicapur Sultanlığı ile karşılıklı ilişkileri devam ettirilmiştir. Sancay Subrahmanyam'ın görüşüne göre Şah I. Abbas'ın idaresinin ilk on yılında Dekken sultanlıkları Safevi-Moğol ilişkilerinin belirlenmesinde önemli rol oynamışlardır (Subrahmanyam, 2012: 126).

Belirtmek gerekir ki, Adilşahlar kendilerini Safevi şahlarının vassalı olarak kabul ediyorlardı. Hatta II. İbrahim Adilşah (1580-1626) 1612 yılında Şah I. Abbas'a gönderdiği mektubunda kendi sadakatini beyan ederek Dekken arazilerinin Irak, Fars, Horasan ve Azerbaycan gibi Safevi İmparatorluğu'nun bir parçası olduğunu belirtmişti. Hatta II. İbrahim Moğol İmparatoru Cihangir'e (1605-1627) yazdığı bir mektubunda ülkesini Safevi şahları adına yönettiğini de açıkça bildirmişti (Moulappa, 2017: 76). Tarihçi R.Savory II. İbrahim Adilşah'ın bu yazdıklarının pek gerçeği aksettirmediğini bildirmektedir (Savory, 1994: 187; Riazul Islam, Vol.II., 1971: 136; Anvar, 1994: 198). Muhtemelen II. İbrahim Adilşah'ın bu iddialarında R.Savory'nin dediği gibi gerçeği yansıtmayan noktalar vardır. Ancak en azından Moğol İmparatorluğu topraklarındaki bu Müslüman sultanlıklar Safevi Devleti'ne yakınlık duymuş ve hatta katı Sünni olmasına rağmen II. İbrahim Adilşah Safevi İmparatorluğu ile diplomatik ilişkilerini her yolla sürdürmüştür. Hoşgörülü hükümdar olarak o Şii ideolojisine bağlı olmadan Bicapur-Safevi ilişkilerinde dostluğu geliştirmenin mümkün olduğunu gösterebilmişti (Gorekar, 1970: 111; Moulappa, 2017: 80-81). Bicapur hâkimi II. İbrahim Adilşah döneminde Safevi Şahı I. Abbas'la ilişkiler daha yoğun karakter aldı. İskender Münşi Bey bu konuda şunları yazmaktadır: "Büyük Dekken sultanlarının eski zamanlardan bu velayetnışan nesle sevgi ve sadakatleri olmuştur. Bir süre bundan önce nestelik hattı yazmakta zamanın hoşnevislerinin en üstünü ve devranın yegânesi olan Horasan vilayetinin

büyük seyidlerinden Mir Halilullah Hoşnevis Allahın takdiri ile Dekken vilayetine gidip Bicapur valisi Adilşah'ın yanında kalmıştı" (İsgändər bəy Münşi, 2014: 1549-1550).

1605 yılında Moğol İmparatoru Ekber Şahın ölümü ve Cihangir'in yönetime geçmesinden sonra Cihangir, Bicapur Sultanından babasının ölümü dolayısı ile başsağlığı dilemesi ve tahta çıkışını tebrik etmesi için elçisini göndermesini istedi. II. İbrahim Adilşah tavsiye almak için Şah I. Abbas'a müracaat etti. Moğol hükümdarının talebine olumlu cevap verilmemesi onu öfkeliendirdi ve Bicapur Sultanlığını fethetmeye karar verdi. O, Dekken'a büyük bir ordu gönderdi. Böyle çok zor ve korkulacak durumda II. İbrahim yardım için Şah I. Abbas'a müracaat etti (İsgändər bəy Münşi, 2014: 1549-1550). Bicapur hâkimi Safevi Şahı'na "bu bölgenin halkı Şah'ın atalarının himayesi altında barış içinde yaşıyor, bu sebeple ricamız Şah'ın onları savunmasız bırakmamasıdır" şeklinde ricada bulundu ve hatta Bicapur'a yapılacak yardımın iki yolu hakkında görüşlerini de bildirdi. Bunlardan birincisi Şah Abbas'ın Büyük Moğol İmparatoru ile onun arasında arabulucu rolü oynaması, diplomatik ve manevi baskı yaparak Bicapur'a askeri sefer gönderilmesini engellemesidir. Diğer alternatif yol ise Moğolların kuzeybatı mülkü olan Kandeher'a hücum ederek Bicapur'u kurtarması idi (Sarwar, 1939: 43; Moulappa, 2017: 82-83).

Kandeher'ın kaybedilmesi Safevi-Moğol ilişkilerinde ciddi gerginlik yaratsa da Şah I. Abbas II. İbrahim Adilşah'ın Kandeher'a hücum teklifine ilgi göstermedi. Çünkü bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş devam ettiği için o Moğollarla ilişkilerini bozmamaya çalışıyordu. Rudi Mathee'nin görüşüne göre diplomasi dili dostluk çağrıları verse de "Kandeher Meselesi" her iki devlet arasında daima gerginlik oluşturmuştur (Rudi and Hiroyuki, 478-484). Ancak Şah I. Abbas sürekli olarak Moğol sarayına gönderdiği elçiler aracılığı ile Kandeher ile ilgili Safevilerin çıkarlarının Moğollarda doğurabileceği rahatsızlığı azaltmak ve Cihangir Şah'ın güvenini kazanmaya çalışmıştır (Farooqi, 1986: 43; Riazul Islam, 1993: 317; Quliyev, 2016: 49).

Bu dönemde Dekken'in Şii sultanlıkları olan Bicapur ve Gülkünde'dan olan elçiler 1613 yılında Şah I. Abbas'ın sarayına gelerek, Moğollara karşı yardım talebinde bulunmuşlardı (İsgändər bəy Münşi, 2014: 1550; Surendra Gopal, 1969: 244; Blow, 2009: 110; Quliyev, 2016: 49; Moulappa, 2017: 81). 1614 yılında Safevi Elçisi Şahkulu Bey II. İbrahim Adilşah'ın Elçisi Mir Halilullah'la birlikte Bicapur'a geldi ve Şah'ın mektubunu Sultan'a verdi (İsgändər bəy Münşi, 2014: 1550; Moulappa, 2017: 86). Uzun süren Safevi-Moğol diplomasi ilişkileri Dekken Şii Sultanlıklarının özellikle, Adilşahların bağımsızlığını bir süre daha koruyabildi (Sarwar, 1939: 49; Riazul Islam, 1970: 96; Nayeem, 1974: 124; Savory, 1994: 188; Moulappa, 2017: 83).

Şah I. Abbas Bicapur Sultanlığı'nın himayedarı olarak Moğol hükümdarı Cihangir ile II. İbrahim Adilşah arasında arabulucu rolünü oynayarak onlar arasındaki anlaşmazlığın ortadan kaldırılmasına ve taraflar arasındaki ilişkileri yoluna koymaya çalıştı (Askari, 1961: 229). Şah I. Abbas'ın diplomasisi son evrede Cihangir Şahın Dekken siyasetini, özellikle de Bicapur-Moğol ilişkilerinin düzenlenmesini sağladı. 1617 yılında Safevi Şahı'nın Cihangir Şah'a tavsiyesi ve ısrarları sonuç verdi, Bicapur Sultanı ile Moğollar arasında barış anlaşması yapıldı (Savory, 1994, 113; Naqvi, 1969: 277).

Şah I. Abbas'ın, asıl amacı ise Moğol hükümdarının dikkatini Dekken'a yönelterek Kandeher'ı kolayca ele geçirmek idi. Ancak Cihangir'in Safevi Elçisi'nin niyetini öğrenmesi Zeynel Şamlı Bey'in Moğol sarayından kovulması ile sonuçlandı. Elçiye vatana dönmeye izin verilmedi. Ortaya çıkan durumu haber alan Şah I. Abbas bu işin kolayca halledilmeyeceği kanaatine gelerek komutanlarından birini kaybedilmiş toprakları almak için bölgeye gönderdi (Aydoğmuşoğlu, 2013: 134; Nəcəfli, 2011: 10).

Fiili olarak Moğollara karşı Şah Abbas'la II. İbrahim Adilşah arasında hazırlanmış olan gizli planın uygulanmasına başlandı. Bu sırada Dekken'da Moğollar aleyhine askeri operasyonlar başladı. Cihangir'in oğlu ve devletin en başarılı komutanı olan Şah Cihan istediği toprakların idare edilmesi için ona verilmemesini bahane ederek babasına karşı isyan etti. Dekken hâkimleri de Cihangir'i tehdit etmeye başladı (Aydoğmuşoğlu, 2013: 136; Nəcəfli, 2011: 12).

Moğol ordusunun esas vurucu kuvvetleri Dekken'a gönderildiği için Şah I. Abbas 1622 yılında Kandehar'ın kurtarılması için askeri operasyona başladı. Moğol hükümdarı her iki cephede askeri operasyonlar yürütmeyi başaramadı. Böylece Şah I. Abbas'ın Dekken Sultanları ile Moğollara karşı düşünülmüş plan başarı ile sona erdi ve Kandehar kurtarıldı (Moulappa, 2017: 86). Cihangir'in gündeliğindeki notlardan anlaşıldığına göre o Safevilere karşı geniş ölçekli sefer hazırlığı yapmıştı. Ancak Dekken'daki cansıkıcı olaylar, özellikle de Şah Cihan'ın ayaklanması Cihangir Şahın Kandehar'ı geri almasına engel oldu (Фарзалиев ve Мамедова, 2004: 107).

1627 yılında II. İbrahim Adilşah vefat ettiği için Bicapurda yönetim için mücadele başladı. Ancak Şah I. Abbas Bicapur Sultanlığındaki saltanat için mücadeleye karışıp Muhammed Adilşah'ın (1627-1657) tahta oturmasına yardım etti. Onun Hindistan'ın iç meseleleri ile ilgilenme sebebi şüphesiz ki karşısında güçlü Moğol devletinin olmasını istememesi idi. Hindistan'daki işler ne kadar parçalanmaya yol açarsa Şah I. Abbas o derece bundan memnun olurdu (Aydoğmuşoğlu, 2013: 135; Nəcəfli, 2011: 11).

1629 yılında Şah I. Abbas'ın vefat etmesi ve yerine torunu Şah Sefi'nin (1629-1642) geçmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu ile askeri operasyonların devam etmesi, genç Safevi Şahı'nın Dekkensultanlıkları ile karşılıklı ilişkilerinin devam etmesini güçleştirdi. Safevî Devletinin Dekkensultanlıkları ile karşılıklı ilişkilerinin zayıflaması, Moğol hükümdarı Şah Cihan'ın Dekken sultanlıklarına, aynı şekilde Bicapur Adilşahları'na karşı baskılarını artırmasını sağladı.

Olayların sonraki gelişmesinde ise Şah I. Abbas'ın ölümünden sonra özellikle Şah I. Sefi (1629-1642) döneminde Moğol imparatoru Şah Cihan tarafından 1633 yılında Nizamşahların varlığına son verildi, Adilşahlar ise 1636 yılında Moğol İmparatorluğuna haraç ödemeye mecbur kaldılar (Savory, 1994: 188-189). Muhtemelen Şah Sefi hükümeti Dekken Sultanlıklarında meydana gelen olayları haber alarak, onlara gerekli destek göstermemekle yanlış yaptığını anladı. Bu sebeple 1637 yılının yazında Şah Sefi tarafından Adilşah'ın sarayına Ahmed Gorçi Bey başkanlığında elçi heyeti gönderildi, aynı zamanda Muhammed Adilşah'ın Safevi sarayında elçisi olan Rahim Muhammed'in vatanına dönmesine izin verildi (Riazul Islam, 1383: 181-182; Moulappa, 2017: 87; Məmmədova, 2009: 170). Safevi Şahı Muhammed Adilşah'a gönderdiği mektupta iki devlet arasında eskiden beri dostluk ilişkisinin olduğunu hatırlatarak diplomatik yazışmaların devam ettirilmesinin gerekliliği bildirdi. Muhammed Adilşah Safevi Şahı'nın davetine olumlu cevap vererek aynı yıl elçisi Rahim Muhammed'i yeniden Safevi sarayına gönderdi. Bicapur Sultanı Şah Sefi'den yardım alma niyetinde idi (Nayeem, 1974: 127; Moulappa, 2017: 87). Ancak onun durumu Şah Cihan'ın Dekken Sultanlıklarına karşı saldırılarını engellemek gücünde değildi. R. Savory'nin belirttiği gibi bu dönemde Safevi Devleti'nin "diplomatik manevralarının Moğolların Dekken'da genişleme siyasetine çok küçük etkisi olmuştur" (Savory, 1994: 189).

Belirtmek gerekir ki, 1638 yılında Moğol hükümdarı Şah Cihan'ın Kandehar'ı Safevilerden geri alması Safevi-Moğol ilişkilerini gerdiği gibi Safevi devletinin Dekken Sultanlıkları ile ilişkilerine de olumsuz etki gösterdi. Şah Cihan Safevi Devleti ile Dekken sultanlıkları arasında diplomatik ilişkilerin devam etmesinden şüphelendiği için Dekken sultanlarının Safevi sarayına herhangi bir

elçinin gönderilmesini kesinlikle yasaklamıştı. Bu sebeple Muhammed Adilşah 1642 yılında Şah II. Abbas'ın tahta çıkmasını tebrik etmek için elçisini gönderebilmişti (Moulappa, 2017: 87-88).

Şah II. Abbas'ın (1642-1666) saltanatının ilk yıllarında Safevi ve Moğol devletleri arasında ilişkilerin normal olmasına rağmen Moğolların Kandehar'ı ele geçirmesi Safevi Devleti'nin askeri ve siyasi nüfuzuna büyük darbe indirdi. Şah II. Abbas'ın yönetiminin başlarında Başvezir Sarı Tağı Kandehar'ı geri almak için askeri hazırlığa başlasa da bu konuda başarı kazanmadı. Buna rağmen bir süre sonra Moğol Devleti'nde iç gerginliğin artması, Afganların ve ülkenin kuzeybatı sınırlarında Özbeklerin aktifleşmesi, Moğolların Belh'den geri çekilmesi, Safevilerin Kandehar'ı alması için ortam oluşturdu (Həsənəliyev ve Bayramlı. 2011: 57). Moğolların Orta Asya'ya askeri seferinin büyük başarısızlıkla sona ermesi Safevi sarayında Şah Sefi'nin vefatı sebebi ile ertelenmiş Kandehar'ın yeniden ele geçirilme planının canlandırılmasına sebep oldu. Şah Cihan'ın Bedehşan'daki ağır yenilgisinden yararlanan Safeviler Kandehar seferine çıktılar. Safevi askerleri 22 Şubat 1649'da kısa süren bir kuşatmadan sonra kaleyi ele geçirdiler (Riazul Islam, 1971: 107-110; Riazul Islam, 1970: 297-298; Quliyev, 2016: 50). Moğol hükümdarı Şah Cihan Kandehar'ın kaybedilmesini kabul etmedi ve onu geri almak için 1649 yılının Mayıs ayında Kandehar seferine çıktı. Şah Cihan'ın bu seferi ile birlikte 1652 ve 1653 yıllarında Kandehar'a yönelik ikinci ve üçüncü seferide başarısız oldu (Həsənəliyev ve Bayramlı. 2011: 69). Cihan Şah Kandehar seferinin başarısız olmasını dikkate alarak oğlu Aurangzeb'i Dekken Valisi tayin ederek oraya gönderdi. 1656 yılının Aralık ayında Muhammed Adilşah'ın ölümü ve oğlu II. Ali Adilşah'ın tahta geçmesinden yararlanan Dekken Valisi Aurangzeb babasından Bicapur'un işgaline izin vermesini rica eder. Moğol ordusunun Bicapur'a saldırısı 1657 yılının Mart ayında Bîder'in, Ağustos ayında ise Kalya'nın alınması ile sona erdi. II. Ali Adilşah Kalya kaybedildiği için barış yapmaya razı olduğunu bildirdi. O aynı zamanda Perende'yi de taviz olarak vermeye ve 15 milyon rupi ödemeye razı oldu. Ancak Cihanşah barış imzalandığı sırada 5 milyon Rupiyi Bicapur Sultanına taviz olarak verdi (Bayur, c. II., 1987: 222). Bu sırada Şah Cihan'ın ağır hastalanması oğulları arasında taht için mücadeleyle yol açtı. Bundan yararlanan II. Adilşah Moğollarla imzalanmış barış anlaşmasının şartlarına uymadı.

Moğol tacı için şehzadeler arasında mücadele sırasında Şah II. Abbas Şehzade Muradbahşi'yi destekliyordu. O Aurangzeb'in galip olması halinde Dekken sultanlıklarına karşı baskıyı artıracığından ve onların bağımsızlığına son vereceğinden endişe ediyordu (Nayeem, 1974: 127). Aurangzeb'in Dekken sultanlıklarına karşı baskıları güçlendirmesi II. Adilşah'ı ortaya çıkan tehlikeden kurtulmak için Şah II. Abbas'a müracaat etmek zorunda koydu. Muhammed Tahir Vahid'in yazdığına göre 1657 yılında Dekken valileri Safevi sarayına elçi ile değerli hediyeler göndererek her zaman sadık olduklarını ifade ettiler. Çoğu zaman onların elçisi Safevi sarayına gelmemişti. Aynı yılda Hasseyi Şerife Kitabdarı Mirza Mugim Dekken'a elçi olarak gönderildi (Vahid, 1334: 95; Nayeem, 1974: 128; Həsənəliyev ve Bayramlı. 2011: 67). Şah II. Abbas II. Ali Adilşah'a gönderdiği mektubunda iki soy arasındaki mezheb birliğini ve dostluk ilişkilerini hatırlatarak yazışmalarda geçici kesintiden şikâyet ediyor ve Dekken devletleri arasında birliğin olmamasının kötü düşüncelilerin zafer kazanmasına ortam yarattığını bildirir. Yapılmış hatalardan ders almak için zamanın olduğunu belirten Şah, Adilşahı Kutupşahlarla görüş ayrılığına son vermeye çağırarak, mezheb dayanışması göstererek Moğollar içindeki iç savaşın yarattığı karışıklıktan yararlanmaya davet eder (Moulappa, 2017: 88).

Bu dönemde Moğol tahtı için mücadelede kardeşleri Daraşokuh ve Muradbahşe karşı galip gelen Aurangzeb 1658 yılının Mayıs ayında idaresini güçlendirdi. 1660 yılında Şah II. Abbas, Kalender Sultan Tüfekçi ağasının oğlu Simrum Hâkimi Budak Sultan Çuleni Aurangzeb'i yönetime geçişi dolayısıyla ile tebrik etmek için Hindistan'a gönderdi. Safevi Şahı elçi ile gönderdiği mektupta iki ülke

arasında önceleri mevcut olmuş dostluk ilişkilerine, Kandehar'ın Safevi Devleti'ne ait olmasına işaret ediyor ve ilişkilerin geliştirilmesine taraftar olmasından bahsediyordu (Vahid, 1334: 109; Həsənəliyev ve Bayramlı. 2011: 69; Nayeem, 1974: 130; Moulappa, 2017: 89; Bayur, C. II., 1987: 249). Şah II. Abbas aynı zamanda Moğol hükümdarına Dekken sultanlıklarının korunmasında fayda gördüğünü bildirerek buna İmparator'dan garanti almaya çalıştı. Safevi Şahı'nın bu müdahalesi Aurangzeb'i öfkeliendirdi ve Safevi-Moğol ilişkilerinde sonraki anlaşmazlığın esas sebeplerinden biri oldu (Moulappa, 2017: 89). Bu sebeple Safevi elçisinin geri dönmesinden geçen üç yıl içinde Moğol İmparatoru elçisini Şah II. Abbas'ın sarayına göndermedi. Sadece 1663 yılında Aurangzeb Multan Hâkimi Terbiyet Hanı değerli hediyelerle Safevi sarayına gönderdi. O, Şaha yazdığı mektubunda Kandehar meselesine değinmemiş, Safevi-Moğol savaşlarını kaderin işi olarak adlandırmıştı (Vahid, 1334: 122; Həsənəliyev ve Bayramlı. 2011: 69; Riazul Islam, 1383: 195).

17.yüzyılın 60'lı yıllarında Safevi- Bicapur ilişkilerinde belirli bir durgunluk ortaya çıktı. 1666 yılında Şah II. Abbas'ın ölümü ve yönetime Şah Süleyman'ın (1666-1694) geçmesi ile iki devlet arasındaki ilişkilerdeki durgunluk daha da derinleşti. 1672 yılında Bicapur Sultanı II. Ali Adilşah'ın ölümü ve küçük yaşlarında oğlu İskender'in tahta çıkarılması durumu değiştirdi. Gerçek yönetimin Habeş Havas Han'ın elinde toplanması Aurangzeb'in Bicapur Sultanlığı'nı tamamen istila etmesine sebep oldu. 1684 yılında Aurangzeb'in Marathlara karşı mücadelede Bicapur Sultanı İskender'den yardım talebine red cevabı verilmesi Moğol ordusunun Bicapur'a doğru harekete geçmesine yol açtı. 1686 yılının Eylül ayında 12 günlük kuşatmadan sonra şehir ele geçirildi ve Adilşahlar Sultanlığı'na son verildi (Bayur, c. II., 1987: 297-299).

3. Safevi Devleti'nin Gülkünde Kutupşahları (1512-1687) İle İlişkileri

15.yüzyılın son çeyreğinde Azerbaycan Akkoyunlu Devletinin topraklarından Hindistan'ın güneyine, Dekken yaylasına insanların akını Dekken devletlerinin siyasi hayatına önemli etki etti. Onlar ya ticaretle meşgul tacir olarak, ya da sığınmak ve iş aramak için göçüyorlardı. Kutupşahlar sülalesinin kurucusu Sultankulu Kutub-ül Mülk'de onlardan biri idi (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 267). O, Hemedan bölgesinde yaşayan Baharlı aşiretinden Ali Şeker Bey'in soyundan idi (Сторп, 1972: 844; Bayur, c. I., 1987: 437).

1467 yılında Uzun Hasan'ın Çepekcür Savaşı'nda Karakoyunlu Cihanşah karşısında zafer kazanması ve sonraki yıl onun oğlu Hasan Ali'yi mağlup ederek Tebriz merkezli Azerbaycan Akkoyunlu Devleti'ni kurmasından sonra onun hakimiyetini kabul etmeyen ve Hemedan bölgesinde yaşayan Ali Şeker Bey Baharlı'nın varisleri olan aşiret emirleri Hindistan'ın güneyine, Dekken'a göç ettiler. R.M.Savory bu konuda Sultankulu'nun dayısı Allahkulu ile birlikte İran'ı terk ettiğini ve Bîder'de Behmenî sarayına doğru yola çıktığını yazar. 1490 yılında Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub'un ölümünden sonra Allahkulu İran'a dönse de 20 yaşına ulaşmış Sultankulu dayısına "Hindistan'da hizmetler her zaman değerlendirilir" diyerek Dekken'da kaldı. Behmenî hâkimi Mahmud Şah Sultankulu'yu yakın arkadaşları arasına kabul etti (Savory, 1994: 180). Sultankulu önce Havas Han, daha sonra Kutubul Mülk ünvanını aldı ve Mahmud Şah tarafından Gülkünde Hâkimi tayin edildi (Moulappa, 2017: 180).

Sultankulu Kutubul Mülk zahiren sünîliği kabul edip Sünî toplumunda yaşasa da fiilen Şîf idi. O ne Sünîliğe propaganda ile etki edebilir, ne de atalarının inancından dönebilirdi (Riazul Islam, 1970: 92; Tavernier, Vol. I., 1925: 261; Vol. II., 1889: 176-177). Gülkünde Kutupşahîleri İsnâşeri Şîliğini kabul eden ikinci Dekken devleti idi.

1512 yılında Sultankulu (1512-1543) Gülkünde merkezli Kutupşahlar Devleti'nin temelini attı. Kendi adına para bastırdı ve hutbe okutturdu. Sultankulu okutturduğu hutbede Şah İsmail'in adını kendi adından önce koyarak vassal statüsünü de kabullenmiş oldu (Firishta, Vol. III., 1832: 33).

Safevi şahlarının Kutupşahlarla böylesine ilişkiler kurmasında yakın inanç sahibi olmaları esaslı rol oynamıştı. Safevi şahları siyasi etki dairesini geliştirmek ve ticaret üstünlükleri bakımından bu ilişkilere oldukça aktif yaklaşıyorlardı. Onlar Gülkünde sultanlarına artan ilgilerinin sembolü ve Kutupşah hâkimlerine olan saygı alameti olarak atları hediye gönderiyorlardı (Tavernier, Vol. I., 1925: 256-261). İki devlet arasında uzun süre devam eden dostluk ve işbirliğinin bir başka açısı büyük ticaret, iki devlet arasında tacir ve seyyahların seferleri idi (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 268).

Mevcut tarihi ortamda Gülkünde Sultanlığı'nın Safevilerle yakın ilişkiler kurması onların gelecek kaderine önemli etki yaptı. Safevi Devleti'nin Kutupşahlarla ilişkileri geliştirmesi, Moğol İmparatorluğu'nun onlara baskılarını artırmasına yol açtı. Bu dönemde iki büyük devlet Gülkünde üzerinde etkilerini kurmak için birbirleri ile zorlu bir rekabet içerisinde idi (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 268).

Sultankulu Kutbul Mülk'ün Safevi şahları ile ilişkileri onun idaresi yıllarına tesadüf eder. O kendi savunmasını sağlamak, büyük devletlerin baskısından ülkesini korumak için ihtiyatlı şekilde hem Moğollar, hem de Safevilerle iyi ve dostluk ilişkilerini devam ettiriyordu. O bu amaçla Panipat Savaşı'ndaki zaferi dolayısı ile tebrik etmek amacı ile Moğol İmparatoru Babür'e elçi gönderdi ve onunla dostluk ilişkilerini geliştirdi. Daha sonra Humayun'un Gucarat'a zafer seferinden güney devletleri korkuya düştüler ve kendilerinin savunması konusunda garanti vermesini rica ettiler (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 269). Sultankulu Kutupşah akıllı devlet adamı idi. O bir taraftan Moğolların dostluğunu kazanmaya çalışıyor, diğer taraftan da mezhebi yakınlıktan yararlanarak Şah'a karşı derin yakınlık hislerini göstermek için Cuma vaazlarında Safevi Şahı'nın adını hutbeye ilave ederek onun gönlünü almaya çalışıyordu (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 269-270). Onun amacı, eğer Moğol askeri güçleri Gülkünde'ya yaklaşmış onun hakimiyetini ve bağımsızlığını yok etmeye çalışırsa Safevi Şahı'nda sempati uyandırarak kendisine savunma kalkanı sağlamak idi (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 270).

Safevi Şahı Sultankulu'nun dostça ve itaatkâr adımıyla memnun idi. O değerli hediyelerle elçi göndermiş ve onu Sultan olarak bağımsız statüsünü kabul ettiğine dair tebrik göndererek buna karşılık vermişti. Sultankulu ayanları ile birlikte Şah'ın mektubuna saygı ile yaklaştı ve Safevi elçisini büyük saygı ile karşıladı, elçinin şerefine muhteşem ve debdebeli karşılama töreni düzenlendi ve ona hediyeler sunuldu. Kutupşah da iyi niyetini göstermek için Şah I. İsmail'e elçi gönderdi (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 270).

Safevi Devleti ile Gülkünde Kutupşahları arasında ilişkiler Sultankulu Kutupşah'ın varisleri döneminde de devam ettirildi. İskender Münşi Bey bu konuda şunları yazmıştır: "Dekken'in azametli sultanları, özellikle...Haydar-ı Kerrar hanedanına sevgisi olan ve kendilerini pak imamların -Allah'ın selamı onlara olsun- Şifleri sayan Gülkünde ve Haydarabad Valisi Kutupşah'ın dilli-dilaver elçileri defalarca gelip onların ülkelerinde Oniki İmam hutbesinin o hazretin (Şah Tahmasp'ın) adına okunduğunu bildirir, özel giysiler, bununla beraber kıymetli taşlarla süslenmiş tac, altın koşumlu atlar, hançer kemeri ve başka şeylerden ibaret töhfe ve hediyeler getiriyorlardı" (İsgendâr bəy Münşi, c. I., 2010: 226).

Cemşid (1543-1550) ve İbrahim'in (1550-1580) hâkimiyeti döneminde Kutupşahlarla Safevilerin ilişkileri hakkında bilgi yetersizliği olsa da, açıktır ki Kutupşah'ın Moğol İmparatorluğu'na değil Safevi Şahı'na önem verip ona saygı ve bağlılığını bildirmesi Ekber Şah'ı (1556-1605) öfkelenirdi. Çünkü Dekken sultanlıkları Moğol İmparatorluğu ile sadece komşu değildi, siyasi, kültürel ve coğrafi bakımdan yakın bağları olduğu için jeosiyasi bakımdan güney yarımadasının birliği ve türdeşliğini gerektiriyordu. Gülkünde hâkimlerinin Moğol İmparatorluğu'na karşı yaklaşımda Safevi şahlarının müttefiki gibi görünmesi bu doğal sürece aykırı idi. Bu sebeple Ekber Şah'ın Dekken sultanlıklarına karşı baskılarını artırması bu dönem için zorunlu durum gibi kabul edilebilir (Riazul, 1970: 93). Belirtmek gerekir ki Moğol ve Safevi devletleri arasında Kandehar için ciddi rekabet vardı. Ekber Şah'ın zor kullanarak onu ele geçirmesi taraflar arasında gerginliği daha da artırmıştı. Dekken'in diğer sultanları da Kutupşah'ın siyasetini devam ettirdikleri için Ekber Şah Dekken sultanlarının varlığını dikkate almaya mecbur oldu (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 271).

Sultankulu'dan sonra en büyük Kutupşah hâkimi Haydarabad şehrini kuran ve Kutupşahların başkentinin Gülkünde'dan oraya nakleden Muhammedkulu'dur (1580-1612). Muhammedkulu Kutupşah'ın yönetimi döneminde Gülkünde'da Şiiliğin yayılmasında Safevi ülkesinden gelmiş seyyid ve kalem ehli Mir Mömin Astarabadî'nin etkisi büyük idi. O Muhammedkulu'ya yeni başkent Haydarabad'ı planlamada ve onun Ortodoks Şiiliğe süratle girmesine neden olmuştu (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 281).

İskender Münşi Bey onun hakkında şunları yazar: "Gürcistan seferinden döndüğü sırada Aras nehri kenarında Hindistan'ın Dekken vilayetinden gelen ve 'Mircümler' lakabı ile meşhur olan Mir Muhammed Emin Alahazret'in (Şah I. Abbas'ın) huzuruna gelmek şerefine erişti, izzet ve ihtiram gördü. O, İsfahan şehristanının büyük seyidlerinden olup Mirze Rezi Sadr'in amcasıdır. Birkaç yıl bundan önce Dekken'a gidip Allah'ın takdirine göre Gülkünde Valisi Kutupşah'ın mülazimi olmuştu. Başarısı dolayısıyla ile o yerin âdetince 'Mircümler' adı verilen vezaret mertebesine ulaşmış, servet ve azamet sahibi olmuştu" (İsgender bəy Münşi, 2014: 1578).

Böyle bir durumda Şii mezhebinde olan ve Moğol İmparatoru ile kıyaslandığında Safevi Şahı'nın süzerenliğini (vassallığını) kabul eden Dekken sultanlarına karşı Ekber Şah baskılarını daha da artırdı. O, Kutupşah'a temsilcisini göndererek ona süzerenliğini kabul etmesini teklif etti. Kutupşah Moğol İmparatoru'nun amacını anladı. O Ekber Şah'ın bu teklifini geciktirmeden kabul etti. Ancak Ekber Şah'ın bu adımı da Gülkünde ve Safeviler arasındaki mevcut ilişkileri zayıflatmadı. Muhammedkulu Kutupşah önceki gibi Safevilerle iyi ilişkilerini devam ettirdi (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 281).

1604 yılında Safevi hükümdarı Şah I. Abbas, Kutupşahlar soyu ile ilişkileri güçlendirmek için Muhammedkulu Kutupşah'ın kızı Hayat Bahşi Beyim'i oğullarından birine vermesi amacı ile şehzade Oğuzlu Sultan'ı elçi olarak Haydarabad'a gönderdi (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 272). Şehzade Portekizlilerin Goa kalesi yakınlarında sahile yaklaştı ve Sultan adına Mir Ziyauddin Nişapuri ve diğer ayanlar tarafından büyük bir ihtiram ile kabul edildi. Şehzade Şah tarafından gönderilen yüz emirin eşliği ile Şah I. Abbas'ın mektubunu ve yakutlarla süslenmiş şah tacı ile birlikte çok değerli nadir eşyalar da getirmişti. Temsilci Haydarabad'da 1609 yılına kadar altı yıl yaşadı ve daha sonra pahalı hediyeler, sadakat ve dostluk beyanı ile Safevi sarayına geri döndü. Ancak beklenmedik durum olarak Sultan Hanım 1607 yılında başka birisi olan akrabası Sultan Muhammed (sonraları Sultan Muhammed Kutupşah olarak Muhammedkulu'nun yerine geçti) ile evlendirildi (Firishta, vol. II., 1832: 174).

Safevi elçisi Oğuzlu Sultan'ın başarısız olmasına rağmen bu sefaret görevi Safevi Devleti ile Gülkünde Kutupşahları arasında mevcut olan karşılıklı ilişkilerde ve yakınlık ilişkilerinin gösterilmesinde başka bir adım atma isteği idi ((Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 273). Safevi ülkesinden gelen bazı muhacirlerin Gülkünde'da yönetime gelmesi ve yüksek konumu, özellikle de Haydarabad'da kültürün gelişmesinde silinmez iz bırakan ve Şahlığın bürokrasisinin en yüksek rütbelerine yükselen Mir Mümin Astarabadi ve onun takipçileri Safevi Devleti'nden Gülkünde'ya övgüye layık ve başarılı şahısların akınının bir süreç olduğunu ve Kutupşahlar Devleti'nin manevi gücünün ve refahını artırılmasında tecrübenin sağlanması bakımından büyük imkânlar yarattığını ispatladı. Bunun mukabilinde siyasette, yönetimde, kültürde ve ticaretle Safevilerin etkisi en yüksek seviyeye çıktı (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 274).

Moğol İmparatoru Cihangir (1605-1627) Ekber Şah'ın Dekken sultanlıklarına karşı gaspçı siyasetini devam ettirdi. O Abdürrahim Honan Han'a Gülkünde aleyhinde faaliyet gösterme emri verdi. Bu haber Muhammedkulu Kutupşah'ı ciddi şekilde rahatsız ettiği için elçisini değerli hediyelerle Safevi sarayına gönderdi ve Şah I. Abbas'tan bu konuya müdahale etmesini istedi. O Gülkünde Sultanlığı'nı Moğol işgalinden kurtarmaya çalıştı. Böyle bir ciddi durum ile yüzleşen Muhammedkulu Kutupşah iki devlet arasında mevcut olan eski ananevi dostluk ilişkilerini hatırlattı (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 274) ve dostluğu güçlendirmek için Şah I. Abbas'a mektup gönderdi (Riazul Islam, 1970: 94). Kutupşah'ın bu mektubu Şah I. Abbas'ı derinden etkiledi ve o memnuniyetle Kutupşah'ı savunmaya ve korumaya söz verdi. O derhal İmparator Cihangir'e mektup ve değerli hediyelerle elçisini gönderdi (Felsefi, 1344: 112-114). Belirtmek gerekir ki Kutupşahîler Safevi ailesinin ırsi müridleri olmaları hakkında iddialar seslendiriyorlardı. Şah I. Abbas da Moğol İmparatoru Cihangir'e yazdığı mektupta Gülkünde'nin Kutupşahi hâkimlerini Safevi sülalesinin taraftarı olarak kabul ediyor, Kutupşahların da "Safeviler devleti ile özel akrabalık ilişkisinde" olduğunu beyan ediyordu (Savory, 1994: 187).

Safevi Şahı Moğol İmparatoru Cihangir'e Gülkünde Şahlığı'na hücum etmemesini rica etti. Şah I. Abbas değerli hediyelerle elçisini Sultan Muhammedkulu Kutupşah'a gönderdi ve onu Moğolların hücumunu engellemek için belirli çabalar göstermesi konusunda da bilgilendirdi. Bununla birlikte Safevi Şahı ile dostluk ilişkilerine, onun Moğol İmparatorluğu'na karşı diplomatik ve taktik hamlelerine rağmen Moğolların Dekken sultanlıklarına karşı güçlü baskısı devam ediyordu. Ancak bu Safevi ve Gülkünde arasındaki ilişkilere olumsuz etki etmedi, onlar arasında karşılıklı olarak dostluk ilişkileri ve elçilik mübadelesi devam etti ((Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 275). Sultan Muhammedkulu Kutupşah'ın devamlı çabaları Safevi ve Gülkünde arasındaki ilişkilerin gelişmesine hız kazandırdı. Taraflar arasındaki ilişkiler daha da güçlendi ((Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 275). Bu durumu İskender Münşi Bey de doğrulamaktadır: "Büyük Dekken sultanlarının eski zamanlardan bu velayetnîşan nesile (Safevilere) istek ve sadakatları olmuştur" (İsgändər bəy Münşi, 2014: 1549).

Sultan Muhammedkulu Kutupşah'ın 1612 yılında vefat haberi Safevi Şahı'na ulaştığında o çok üzüldü ve saray ayanlarına büyük dostu Muhammedkulu Kutupşah için yas tutulması konusunda emir verdi (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 275). Safevi Hükümdarı Şah I. Abbas siyasi ve mezhebi yakınlığa sahip olan Gülkünde ile Safevi Devleti arasındaki ilişkilere zarar gelmesini istemiyordu. Öyle ki o derhal yeni sultan Muhammed Kutupşah'ı (1612-1627) tahta çıkması için tebrik etmek, geçmiş dostluk ilişkilerini koruma ve sürdürmek amacı ile elçisi Hüseyin Kıçaçı Tebrizi Beyi 8 kişilik heyetle değerli hediye ve tebrik mektubu ile Gülkünde'ya gönderdi. 6 Ağustos 1614'da Safevi elçisi Muhammed Kutupşah tarafından Gülkünde'da Çabutara kalesinde kabul edildi. Elçi Haydarabad'da kaldığı iki yıl dört ay içerisinde yüksek saygı gördü. Elçi

Safevi Devleti'ne geri döndüğünde ona tanınmış ayanlardan Şahlığın gelecek peşvesi (veziri) Şeyh Muhammed Hatun eşlik etti.

Muhammed Kutupşah Safevi elçisini dostça kabul etse de o Safevilerle ilişkilerde herhangi bir karşılıklı samimiyet göstermedi. İmparator Cihangir'le gergin ilişkileri olan Şah I. Abbas Muhammed Kutupşah'ın yaklaşımından rahatsız oldu ve onun ilgisizliğinden şüphelendi (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 276-277).

1612 yılında II. İbrahim Adilşah Bicapur-Moğol ilişkilerinde Şah I. Abbas'tan tavsiye aldı. Onun "Bicapurlu elçiyi Moğol sarayına gönderip göndermeme konusuna açıklık getirilmesi" konusunda tavsiye istenildiğinde sarayda birçokları emre uygun hareket etmiyorlar; bu gözlem Şah I. Abbas'ın Gülkünde Şahı Sultan Muhammed Kutupşah'a yazdığı mektubunda yer almaktadır. Mektupta Şah II. İbrahim Adilşah'ın her zaman şahlık edebine uygun olarak her konu ile ilgili samimi şekilde danışma ve görüşmelerden bulunduğunu belirtiyor. Bu mektup Muhammed Kutupşah'da hoş etki doğurdu ve o da buna uygun olarak elçisini kıymetli hediyelerle Şah I. Abbas'a gönderdi. Bu tecrübe ve elçi mübadelesi Gülkünde Şahı Muhammed Kutupşah'ın ölümüne kadar devam ettirildi (İsgəndər bəy Münşi, 2014: 1675; Sadi, 1961: 68-70).

1620 yılında Şah I. Abbas sarayında olan Gülkünde elçisi Şeyh Muhammed Hatun ve diğer Dekken hâkimlerinin elçilerinin Hindistan'a dönmelerine izin verdi. O kendi elçisi Kasım Bürhan Beyi de onlarla birlikte Hindistan'a gönderdi. Safevi elçisi önemli bir görevi de yerine getirmeli idi. O Dekken'a gitmeden önce Moğol sarayında olmalı, Şah I. Abbas'ın Cihangir'e yazmış olduğu mektubu İmparatora göndermeli idi. Safevi hükümdarı o mektupta Dekken hâkimlerinin onun aracı olmasını rica ettiklerini Cihangire bildirmişti (Felsefi, 1344: 302-303; Məmmədova, 2009: 169).

1621 yılında Kasım Bürhan Bey Hindistan'a ulaştı ve aynı yılın Mayıs ayında Agra'da, Moğol hükümdarının sarayında oldu. Cihangir hatıralarında Safevi Elçisi'nin gelişi, onun hükümdarından getirdiği "samimi ve dostluk" mektubundan, aynı zamanda Şah I. Abbas'ın gönderdiği hediyeler hakkında bilgi verir (Memoris of Cahangir, 1914: 214; Məmmədova, 2009: 169). Anlaşılan Safevi Şahı'nın Dekken sultanları adına ricası Moğol hükümdarının hoşuna gitmemişti, bu sebeple o hatıralarında sadece Safevi Elçisi'nin Agra Sarayı'nda kabulü, onun getirdiği mektup ve hediyeler hakkında kısa bilgi vermekle yetinmişti.

1627 yılı Şubat ayında Gülkünde Sultanlığı'nda Muhammed Kutupşah'ın yerine oğlu Abdullah Kutupşah (1627-1672) geçti. O, açık şekilde Şiîliği devlet dini olarak ilan etti ve Moğolların Dekken sultanlarına karşı ezici ve yıkıcı faaliyetine karşı Safevi Şahına büyük bağlılık ve ona bağlılık gösterdi. Abdullah Kutupşah'ın yönetimi Safevi devleti ile ilişkiler bakımından iki farklı döneme bölünür: 1627-1636 yılları ve 1636-1672 yılları. Birinci aşamada Kutupşah Safevi Devleti'nin süverenliğini tanıdığı halde, ikinci aşamada 1636 ahitnamesine göre Moğol İmparatoru'na haraç ödemek zorunda kaldı (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 278).

Abdullah Kutupşah döneminde Safevilerle Kutupşahlar Devleti arasında ilişkiler daha da gelişti. Şah I. Abbas Abdullah Şah'ın açık Şiî propagandasından ve onu devlet dini ilan etmesinden memnun olarak temsilcisini değerli hediyeler ve tahta çıkışın tebrik eden mektupla birlikte Gülkünde'ya gönderdi. Abdullah Kutupşah Safevi elçisine yüksek saygı gösterdi ve şahın temsilcisi Şeyh Muhammed Hatun'u Devlet Münşisi tayin etti. O bununla yetinmedi, Şah I. Abbas'ın desteğini ve saygısını kazanmak için Hayran Hanı elçi tayin etti ve değerli hediyelerle Safevi sarayına gönderdi (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 279). İskender Münşi Bey bununla

ilgili şunları yazıyor: “onlar zillallah Şah adamlarına önceki sultanlardan daha çok sadakat ve devletseverlik göstermiş, Kutupşahilerin büyük emirlerinden olan Hayran Han’ı elçi olarak layıklı töhfe ve hediyelerle şahın yanına gönderdiler” (İsgəndər bəy Münşi, 2014: 1893). Sultanın temsilcisi Hayran Han Şah’ın misafiri olarak Safevi Devleti’nde kaldı ve orada çok saygı ve ikram gördü. O geri döndüğünde Şah I. Abbas ona çok hediye verdi ve Alikulu Beyi ona eşlik etmek için görevlendirdi (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 279). Onlar Gülkünde’ya vardığında Alikulu Bey büyük saygı ve izzetle karşılandı (Sadi, 1961: 75-79).

1627 yılında Moğol Hükümdarı Cihangir vefat etti ve onun büyük oğlu Şah Cihan İmparator seçildi. Onun Dekkensultanlıklarına karşı daha kararlı tutum sergilemesi Gülkünderarayında ciddi rahatsızlık yarattı. Onlar Şah I. Abbas’ın Şah Cihan’a etki edebileceğine, onu Dekken sultanlıklarına karşı saldırgan siyaset yürütmekten çekinmeye razı edeceğine ümit besliyorlardı. Bu amaçla Abdullah Kutupşah Safevi sarayınabüyük bir elçi heyeti göndermek kararı verdi. Elçi heyetinin başkanlığı Kutupşahiler sarayının büyük ayanlarından biri olan Hayret Han’a emredildi. O Safevi başkentine ulaştığı sırada artık Şah I. Abbas vefat etmiş ve tahta torunu Şah Sefi (1629-1642) çıkmıştı. O, Gülkünderelçisini çok büyük tören ile kabul etti. Abdullah Kutupşahın elçisi birkaç yıl Safevi sarayında kaldı. 1634 yılında o Şah Sefi’nin Gülkünderarayına yolladığı elçisi İmamkulu beyle birlikte vatana yola çıktı. Anlaşılan o ki Safevi imparatorluğunda yönetim değişikliğine rağmen Dekken sultanlıkları ile mevcut olan diplomatik ilişkiler devam ettirildi.

Dekken sultanlarının esas amacı gittikçe genişlemekte olan Moğol saldırısına karşı Safevi sarayından destek ve koruma elde etmek, Şah Cihanın saldırgan siyasetini engellemek idi. Ancak Şah Sefinin Osmanlı İmparatorluğu ile savaşa zorlanması onun Dekken sultanlıkları ile ilişkilerine olumsuz etki gösterdi. Esas dikkat Osmanlı devleti ile askeri operasyonlara yöneldiği için Dekken sultanlıkları ile ilişkiler arka plana geçti. SafeviŞahının Dekken sultanlıklarına dikkatinin azalması Moğol İmparatoru Şah Cihanın onlara karşı baskıları daha da artırmaya ortam yarattı. Bu dönemde Dekken sultanlıkları arasında devam eden çekişmeler, yönetim için mücadele onları zayıflatıyor, direniş gösterme imkânlarını azaltıyordu.

Şüphesiz ki Safevi ve Gülkünder sultanlığı arasında elçilik mübadelesinin devam etmesini, iki devlet arasındaki karşılıklı ilişkilerin güçlenmesini Moğol İmparatoru büyük bir rahatsızlıkla karşıladı. İmparator Cihan Şah bunu Moğol İmparatorluğu için ciddi problem olarak gördü ve Kutupşahlarla Safeviler arasında gelişen ilişkileri kesme kararına vardı. Bu zaman bütün Dekken’da Moğol saldırısına karşı direnişin esas desteği olan Melik Anber Hanın vefat etmesi de Şah Cihan’ın Dekken’a seferi için ortam oluşturdu. 1633 yılında Şah Cihan’ın saldırısı karşısında duramayan Nizamşahlar devleti çöktü (Bayur, c. II., 1987: 198-199; Məmmədova, 2009: 169).

Şah Cihan Gülkünder’da hutbenin Şif düzeni ile okunması ve hutbede SafeviŞahının adının söylenmesinden çok rahatsız idi. Bu sebeple o Nizamşahlar Sultanlığına son verdikten sonra belirli bir hazırlık ile güneye doğru sefere çıktı. O 1636 yılında Adilşahlar ve Kutupşahlar üzerinde Safevilerin nüfuzunu azaltmak ve kendi üstünlüğünü kurmak için Muhammed Adilşah’a ve Abdullah Kutupşah’a ultimatome içeren bir ferman gönderdi. Şah Cihan Muhammed Adilşah’dan haraç vermesini ve Moğol Devletinin vassal bağlılığını kabul etmesini, Abdullah Kutupşah’dan ise bunlardan başka aynı zamanda hutbenin Sünni kuralları ile okunmasını ve aynı zamanda hutbede Safevi şahının adı yerine Moğol İmparatorunun adının söylenmesini istedi (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 281; Bayur, c. II., 1987: 200-201; Məmmədova, 2009: 169). Her iki devlet direniş göstermek iktidarında olmadığı için şartları kabul etmek zorunda kaldı. Abdullah Kutupşah için ultimatome gönülsüz de olsa kabul etmekten başka seçim yok idi (Riazul Islam, 1970: 117). Göründüğü gibi GülkünderŞahlığının hâkimi Abdullah Kutupşah tarikat bağlılığı

dolayısı ile kendisini Şah I. Abbas tarafında kabul ediyor ve hutbelerde Safevişahının adını söyletiyor ve sikkelerde onun adını bastırıyordu. Ancak komşu Bicapurşehzadesinin Şah Cihan'a mağlup olmasından sonra Safevilerle ilişkisini keserek Moğol yönetimini kabul etmek zorunda kaldı (Hardy, 1986: 199; Quliyev, 2016: 50). Şüphesiz ki iç çekişmeler sonucunda Dekken sultanlıklarının zayıflaması, Şah Sefi'nin Dekken sultanlıklarına desteğinin azalması Şah Cihan'ın onlara yönelik başarı kazanmasını sağladı.

Belirtmek gerekir ki Abdullah Kutupşah'la Şah Cihan arasında elde edilen ahidname Kutupşahların Büyük Moğol İmparatorluğuna karşı Safevilerle ilişkilerindeki güç dengesini kökünden değiştirdi. Ahidnameye kadar Gülküdesultanı Safeviler Devletinin vassalı idi, Şahın adını Cuma hutbesinde belirtir, onu Şiiliğin himayecisi kabul ederdi. O Cuma vaazlarında Oniki İmamın adını sosyal ortamda seslendirerek Kutupşahlar devletine Şiî karakteri veriyordu. Safevi elçisinin Moğol elçisi ve diğer devletlerin temsilcileri üzerinde Kutupşahlar için üstünlüğü var idi (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 281). Ancak imzalanmış ahidname Kutupşahlarla Safevi devleti arasındaki ilişkilerin manevi ve dini ruhunu zayıflatamadı. Böylece Moğol İmparatoru Şah Cihan Safevi devleti ile Gülküdearasındaki ilişkileri kesmeyi başaramadı ve her iki devletin hükümdarları gizli şekilde elçi mübadelesini devam ettirdiler (Sadi, 1961: 132).

Böylece 17. yüzyılın 30'lu yıllarında Dekken sultanlıklarından biri çöktü, diğer ikisi ise Moğollara tabi olmak, onlarla ayrı barış yapmak mecburiyetinde kaldı. Yukarıda belirttiğimiz gibi Moğollarla imzalanmış barış anlaşmasının şartlarına göre Dekkenin her iki sultanlığının bağımsızlığı önemli ölçüde azaldı. Şah Cihan Dekken'da kazanmış olduğu başarıları mektupla Şah Safevîye bildirdi (Riazul Islam, 1970: 121; Məmmədova, 2009: 170).

17. yüzyılın 30'lu yıllarının sonlarında artık bağımsızlığın kısmen yitirmiş ve Şah Cihan'a tabi olmak zorunda kalan GülküdeSultanı Moğol İmparatorluğuna direniş gösterebilecek Safevi İmparatorluğu ile ilişkilerini geliştirmeye çalışıyordu. O bunun için bütün araçlardan yararlanıyordu (Riazul Islam, 1383: 182). Şah Sefi de Moğol devleti ile ilişkilerin gerginleşmesi ile ilgili Dekken sultanlıkları ile ilişkilere ilgi duyuyordu ve her elverişli fırsattan yararlanmaya çalışıyordu. İşte bu sebeple 40'lı yılların başlarında SafeviŞahı saray için değerli taşların alınması bahanesi ile Gülküde'ya çok sayıda tacir gönderiyordu. Bu tacirler hem de gizlice Şahın Abdullah Adilşah'a mektubunu kendileri ile götürüyorlardı. Şah Cihan Safeviler Devleti ile Gülküdearasında diplomatik ilişkilerin aktifleşmesinden rahatsız olduğu için itirazını Kutupşahlar sarayına bildirdi. Bu sebeple Safevi sarayına gönderilmiş Gülküdeelçisi geri dönemedi. Kutupşahlar yeni elçi göndermeye cesaret edemediler (Məmmədova, 2009: 170).

Abdullah Kutupşah gizli temsilcisini SafeviŞahına gönderdi ve ona buhran sırasında Gülküde'dan Safevi Devleti'ne sığınması için uygun ortam hazırlamasını rica etmişti. Bu, imparator Şah Cihan'ın düşüncesinde yeniden şüpheler doğurduğu için muhtemelen onu kınamış ve rahatsızlığını bildirmişti (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 282-283; Riazul Islam, 1970: 118). Sonunda elçi mübadelesi 1660 yılında Safevi elçisinin Gülküde'ya gelişi istisna olmakla uzun süre durduruldu. Bu sefer sırasında da Safevi elçisi kendi gemisinden değil İngiliz gemisinden yararlanarak Gülküde'ya ulaştı ve büyük miktarda parayı hediye olarak Kutupşah'a takdim etti.

17.yüzyılın ortalarında GülküdeSultanlığında meydana gelen olaylar Moğol hükümdarı Şah Cihan'ın Kutupşahlar Devletine müdahale etmesine ortam oluşturdu. Öyle ki Abdullah Kutupşah'ın başveziri olan Mir Muhammed Emin becerisi dolayısı ile büyük servet ve azamet sahibi olmuş, Dekken yaylasının güneydoğusunda yerleşen elmas yatakları ile zengin olan Karnatik'ı ele geçirdikten sonra oranın tam olarak sahibine dönüşmüştü (Bayur, c. II., 1987: 219).

O, Abdullah Kutupşah'la anlaşmadan Karnatik'da yaşayarak merkeze gelmekten uzak durdu ve Şah Cihan'ın oğlu Dekken Valisi Aurangzeb'le ilişki kurdu. 1655 yılında Abdullah Kutupşah Başvezirin sarayda olan oğlunu ve aile üyelerini denetim altına alması Aurangzeb'in Gülkündeüzerine yürümesine yol açtı ve sonunda 1656 yılında Haydarabad Moğol ordusu tarafından ele geçirildi.

1656 yılında Şah Cihan hastalandı ve şehzadeler arasında taht için entrikalar ortaya çıktı. Şah II. Abbas bunu Hindistan'a hücum için iyi bir imkân olarak düşündü. Bu sebeple O Dekken şahlıklarına onların (Gülkündeve Bicapur) ordularını hazır etmeleri ve o büyük ordu ile Kabil'i işgal etmeye gelirken Dekken'dan hareket etmelerini bildiren mektup yazdı (Riazul Islam, 1970: 122; Nayeem, 1974: 66). Ancak Aurangzeb'in kazandığı ardı ardına zaferler Şah II. Abbas'ın planını bozdu. Bir şekilde Aurangzeb tahta çıkmaya muvaffak oldu. Bu olay Dekken sultanlıklarını, özellikle Gülkündeve Bicapur Şahlıklarını rahatsız etti. 1657 yılında onlar Şah II. Abbas'a elçi göndererek onları Aurangzeb'in hücumundan kurtarmasını rica ettiler. Şah II. Abbas vaad vererek temsilcisi Budak Beyi 1660 yılında birçok hediye ile İmparator Aurangzeb'e gönderdi. Şah sadece şifahi değil (Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom, 1982: 283), aynı zamanda mektupla Dekken devletlerinin korunması dair garanti alma istediğini beyan etti. Aurangzeb Safevi Şahının doğrudan işe karışması dolayısı ile bu isteği geri çeviremedi. Ancak o Safevi Şahının Dekken sultanlıklarının kayyumu olarak hareket etmesini kabul etmedi ve onları tamamen feshetme ve Moğol İmparatorluğuna katma kararını aldı (Riazul Islam, 1970: 133; Nayeem, 1974: 66). O, Bicapur'a ve Golkende'ye hücum etti.

Abdullah Kutupşah Gülkünde kalesine sığınarak ortaya çıkan durum ile ilgili Şah Cihan'a müracaat etti. Onun tahriki ile Aurangzeb Kutupşahlar'la barış imzalamak mecburiyetinde kaldı. Elde edilen anlaşmaya göre Kutupşahlar Godavari ve Penenga nehirleri arasındaki Ramgir bölgesini ve bir süre sonra ise Karnatik'ı kaybettiler (Bayur, c. II., 1987: 220). Ortaya çıkan durumda II. Abbas Moğol İmparatorluğu ile ilişkileri gergin olduğu için meydana gelen olaylara müdahale etmedi. R. Savory'nin görüşüne göre Safeviler Devletinin "diplomatik manevralarının Moğolların Dekkenda genişleme siyasetine çok az etkisi olmuştur". Şah II. Abbas'tan sonra Safeviler Devleti'nde zayıf iradeli hükümdarlar Şah Süleyman'ın (1666-1694) tahta çıkışından sonra Moğol İmparatoru Aurangzeb'in Kutupşahlara karşı baskısını güçlendirmiş ve 1687 yılında Kutupşahlar Sultanlığının tam tabii edilerek lağvedilmesine sebep olmuştur (Riazul Islam, 1383: 183, 189).

4. Ahmednagar Nizamşahları (1491-1633) ile İlişkiler

Nizamşahlar sülalesi 1490-1633 yılları arasında Bombay'dan doğuda yer alan Ahmednagar şehri olmakla Hindistan'ın Dekken yarımadasının kuzeybatı kısmında mevcut olan Ahmednagar Sultanlığında hâkimiyet sürmüşlerdir (Низам-шахи, 1967: 201). Bu sülale adını Melik Hasan Nizam El Mülk Bahri'den almıştır. O İslamı kabul eden bir brahmandı ve Behmenîler döneminde Cunnar Hâkimitayin edilmişti. 1481 yılında Dehnîler ve Habeşîlerin suikastını düzenlemişti ve bu da güçlü Behmeni veziri Mahmud Gavan'ın idamı ile sonuçlanmıştı. Ancak çok geçmeden o kendisi de Şahın emri ile öldürüldü. 1491 yılında onun oğlu Ahmed Nizamşahlar sülalesinin ilk hâkimi olarak Ahmednagar'da bağımsızlığını ilan etti.

15. yüzyılın sonu 16. yüzyılın başlarında Hindistan'ın Dekken yaylasında mevcut olan Behmenîler (1347-1526), Adilşahlar (1490-1686), Nizamşahlar (1491-1633) ve Kutupşahlar (1512-1687) gibi Müslüman sultanlıkların varlığı Azerbaycan Safeviler Devletinin onlarla diplomatik ilişkiler kurmasına elverişli ortam yarattı. R.M. Savory bu sülaleleri (Adilşahlar, Nizamşahlar ve Kutupşahlar) üç İsnâaşeriyye (Onikiler mezhebi) Şîî sultanlıkları olarak takdim ederek Behmenileri Dekkendaki Şîî sülalelerinin sadece müjdecisi olarak kabul ediyordu. O, şunları

yazıyordu: “onlar Safevi şahlarının hâkimiyetini kabul ediyor ve İsnâaşeriliği resmi devlet dini olarak kabul ediyorlar... üç şahlık mevcut oldukları dönem içerisinde Safeviler Devleti ile diplomatik ve kültürel ilişkiler kuruyorlardı” (Savory, 1994: 173-174). Bu, 16. yüzyılın başlarından itibaren Dekken’in Bicapurve Gülkünde Müslüman sultanlıkları ile Safeviler arasında bağlılığın varlığını ve onların her ikisinin belirli dönemlerde Safevilerin süverenliğini tanıdığını ve sık sık Safevi hükümdarlarının adlarını başkentlerinde Cuma hutbelerinde söylediklerini kanıtlamaktadır (Muzaffar and Sanjay, 2004: 368; Quliyev, 2016: 50).

Azerbaycan Safevi Devletinin Dekken’in Nizamşahlar Sultanlığı ile ilişkileri 1523 yılında Safevi vaizi Şah Tahir Hüseyin’in Ahmednagar’da Şiilik propagandasını yapması sonucundagelişmeye başladı. R. Savory’nin görüşüne göre Safevi devletinden gelen vaiz Şah Tahirin 1523 yılında bu devlete gelişi ve Şiiliği yayması, bu devletin İsnâaşeriliği kabul etmesine vesile olmuştur (Firishta, vol. I., 1832: 363; Savory, 1994: 183). Hatta bu olaydan sonra Şah Tahir’in Safevi Şahı I. Tahmasp’e, Safevi veziri ve dini liderlerine yazdığı mektuplar Safevilerin de bu propagandasında çıkarı olan taraf olduğunu gösterir. Bu mektupta Dekkenda Şiiliğin yayılması, Şah Tahirin Hindistan’da bu işin örgütlenmesinde ve dini öğretinin tebliğindeki rolü, hatta Şah I. Tahmasp’in desteği hakkında bilgi verilir (Savory, 1994: 183). Şah Tahir’in etkisi altında Ahmednagar Hâkimi I. Bürhan Nizamşah (1508-1553) 1537 yılında Şiiliği kabul ettiğini ilan etti, hutbeden ilk üç halifenin adını çıkararak onların yerine İsnâaşeriye imamlarının adlarını yerleştirdi (Firishta, vol. III., 1832: 230; Savory, 1994: 183; Bayur, c. I., 397; Məmmədova, 2009: 167). Dekken’daki Şiî devletlerinin arasına yeni bir devletin girmesi Safeviler için son derece önemli bir olay idi. Bu dönemde Nizamşahların Azerbaycan Safevi Devleti ile siyasi ilişkileri daha da güçlendirmeye büyük ihtiyaç var idi. Çünkü bir taraftan Dekken’in Müslüman sultanlıkları arasında mücadelenin artması ve Moğol hâkimlerinin aralıksız baskınlarından korunmak için kudretli SafeviDevletinin yardımına büyük ihtiyaç duyuluyordu. Bütün bunlar Bürhan Nizamşahın Safevi sarayı ile ilişkiler kurmasını zorunlu kılıyordu. İskender Münşi Bey şunları yazar: “Dekkenin azametli sultanları, özellikle Peten Ahmedabadın Valisi Nizamşah’ın, Haydarı Kerrar hanedanına (İmam Ali – T.N.) muhabbeti olan ve kendilerini pâk imamların –onlara Allah tealanın selamı olsun- Şiîleri sayan Gülkündeve Haydarabad Valisi Kutupşahın, BicapurValisi Ali Adılşahın dilli-dilaver elçileri defalarca gelip onların ülkelerinde Oniki İmam hutbesinin o hazretin (Şah Tahmaspın– Ş.F) adına okunduğunu bildirir, özel haletler, bununla birlikte kıymetli taşlarla bezenmiş tac, altın koşumlu atlar, hançer kemeri ve başka şeylerden ibaret töhfe ve hediyeler getiriyorlardı”(İsgəndər bəy Münşi, 2010: 226). Böylece, 16. Yüzyılın ortalarında Dekken’in Müslüman sultanlıkları, bu çerçevede Nizamşahlar Safevi muhacirler için açık olmuştu. Dekken’in Müslüman Türk Sultanlıkları Safevi hükümdarları ile yakın ilişkiler kurmuşlardı ve Şah Tahirbu ilişkilerin kurulmasında başlıca aracı olmuştur.

1545 yılında Bürhan Nizamşah kendisinin Hürşah İbn Kubad el-Hüseyini adlı elçisini Şah I. Tahmasp’in sarayına göndermişti. Hürşah aynı yılın Eylül ayında Rey’e gelmişti. Bir ay geçtikten sonra o Şahın kabulüne girebilme imkânı bulmuştu ve hükümdarının bin tümen değerinde olan hediyelerini Şaha takdim etmişti. Hürşah’ın bilgilerine göre o yıl içinde Safevi Şahının sarayında kalmış ve onun Gürcistan’a ve Şirvan’a seferlerine de katılmıştı (1546-1547). Hürşah19 yıl içinde Safeviler Devleti topraklarında kalmış ve 1564 yılında Hindistan’a dönerek sonraki yıl orada vefat etmiştir. Hürşah’ın yedi makaleden ibaret Tarihi Elçiyi Nizamşah(Nizamşah Elçisinin Tarihi) adlı salnamesi Azerbaycan’ın ve birkısım diğer doğu ülkelerinin tarihini öğrenmek için değerli bir kaynaktır (Əfəndiyev, 2007: 17).

16. yüzyılın 40’lı yıllarında Bürhan Nizamşah’ın Şah I. Tahmasp ile diplomatik ilişkiler kurması iki devlet arasında karşılıklı ilişkileri geliştirmek için geniş imkânlar yarattı. Bundan yararlanan

Safevi Şahı 1547 yılında elçisini Ahmednagar'a gönderdi. Hasan Rumlu Bey bu konuda şunları yazıyor: "Gene bu yıl (1547 yılı) Div Sultan Rumlu'nun oğlu Ethem Rumlu Bey elçi sıfatı ile Dekken Padişahı Nizamülmülk'ün yanına gönderildi (Rumlu Həsən bəy, 2017: 539). Belirtmek gerekir ki bu dönemde Burhan Nizamşah Dekken'in üç Müslüman sultanlığı ve Vijayanagar Devleti ile Sünniliği resmi din ilan eden İbrahim Adilşahlara karşı ittifak kurdu. 1543 yılında Bicapur'a karşı müttefiklerin ortak hücumu Esed Lari Han tarafından uzaklaştırıldığı için sonuç vermedi. Bu sırada Sünni mezhebinde olan Ali Beridşah İbrahim'in tarafına geçtiği için Nizamşah'ın saldırısına maruz kaldı ve İbrahim Adilşah'ın yardım göstermesine rağmen Avsa, Udgir ve Kandehar topraklarını kaybetti (Bayur, c. I., 1987: 450). Anlaşılan özellikle Dekken'da Müslüman Türk Sultanlıkları arasında mücadeleye başladığı bir dönemde Bürhan Nizamşah Şah I. Tahmasp ile ilişkileri güçlendirmek amacı ile elçilerini Safevi sarayına göndermişti. Bu dönemde Azerbaycan Safevi Devleti Osmanlı seferlerine maruz kaldığı için Bürhan Nizamşah'ın elçisini büyük bir törenle karşılayarak kendi elçisini Ahmednagar'a göndermekle yetinmişti.

16. yüzyılın ortalarında Dekken'in Müslüman Türk Sultanlıkları arasında mücadele devam ettiği için Azerbaycan Safevi Devleti ile Dekken'in Türk-İslam sultanlıkları, bu çerçevede Nizamşahlarla ilişkiler daha yoğun bir karakter taşımıştır. Dekken sultanlıklarında hutbelerde Şah I. Tahmasp'ın adının söylenmesi Dekken'in Şiî mezhepli sultanlıkları ile Moğol İmparatorluğu arasındaki ilişkilerde gerginliği daha da artırmıştı. R. Savory'nin haklı olarak yazdığı gibi Moğol İmparatorluğu tarafından bağımsız hâkimler olarak tanınmayan Dekken sultanlıkları Safevi Şahlarının desteğine ihtiyaç duyuyordu. Çünkü Moğollar onlarla diplomatik yazışmalarında bu şahlığın temsilcilerinden çağırılar, hâkimler olarak bahsediyorlar ve hiçbir zaman onlara Şahlık ünvanını layık görmezlerdi: Nizamşah, Adilşah ve Kutupşahyerine Nizamülmülk, Adilhan ve Kutbel Mülk olarak hitap ediyorlardı (Savory, 1994: 186-187).

1553 yılında Bürhan Nizamşah'ın ölümünden sonra yönetime oğlu Hüseyin Nizamşah (1553-1565) geçti. 1558 yılında İbrahim Adilşah'ın ölümü ile yönetime geçen oğlu Ali Adilşah'ın Şiî mezhebinin resmi din ilan etmesi durumu değiştirdi. Ali Adilşah'ın Şolopur'u Nizamşahlardan geri almak amacı ile Dekken'in üç Müslüman sultanlığı ve Vijayanagar ittifaka girerek Nizamşahlar'a karşı mücadeleye başladı ve Ahmednagar'ı kuşattı. Ancak savaşın devamında Vijayanagar ordusunun Müslümanlara karşı gerçekleştirdiği katliamlar Kutupşahlar'la İmadşahlar ordusunun geri dönmesine ve hatta İmadşahlar ordusunun başkomutanı Cihangir Han'ın Hüseyin Nizamşah tarafına geçmesine sebep oldu. Buna rağmen Hüseyin Nizamşah Vijayanagar hâkiminin taleplerini yerine getirmeye, Kalyanin'i Adilşahlar'a vermeye, Cihangir Han'ın idamına onay verdi. 1561-1563 yıllarında Nizamşahlar'a ve Kutupşahlar'a karşı Dekken'in diğer üç Müslüman sultanlıkları Vijayanagar'la ittifak halinde mücadele etse de bir sonuç ortaya çıkmadı. Vijayanagar Hâkiminin gittikçe güçlenmesini gören Ali Adilşah buna engel olmak amacı ile İbrahim Kutupşah'ın aracılığı ile Hüseyin Nizamşah'la barıştı. Elde edilen anlaşmaya göre Hüseyin Nizamşah'ın kızı Çand Bibi Adilşah'a verildi ve Şolopur onun cehizi olarak Adilşahlar'a geçti, Ali Adilşah'ın kızkardeşi Hediye Sultan Hüseyin Nizamşah'ın oğlu Veliahd Murtaza'ya verildi. Ali Beridşah'ın bu ittifaka katılması ile Vijayanagar'a karşı Dekken'in dört Müslüman sultanlığı arasında ittifak kuruldu (Bayur, c.I., 1987: 452-453).

İskender Münşi Bey 1564 yılı olaylarından bahsederken şunları yazar: "Dekken'in azametli sultanları, özellikle Peten Ahmedabadı'nın valisi Nizamşah'ın, Haydari Kerrar hanedanına (İmam Ali) muhabbeti olan ve kendilerini pak imamların -Allah tealanın selamı onlara olsun- Şiîleri sayan Gülkündeve Haydarabad Valisi Kutupşah'ın, Bicapur valisi Ali Adilşah'ın dilli-dilaver elçileri defalarca gelip onların ülkelerinde Oniki İmam hutbesinin o Hazretin (Şah Tahmasibin) adına okunduğunu bildirir, özel haletler, gene kıymetli taşlarla süslenmiş tac, altın koşumlu atlar ve

başka şeylerden ibaret töhfe ve hediyeler getirirlerdi” (İsgendär bəy Münşi, 2010: 226). Dekken’in Türk-İslam sultanlıklarının elçilerinin Safevi sarayına aynı zamanda gelişi sebebsiz değildi. Çünkü, 1564 yılında Hindistan’ın Vijayanagar Hükümdarı Rama Raca Dekken sultanlıklarından Ahmednagar Sultanının yanına elçisini göndererek topraklarının belli bir kısmını vermesini istemişti. Buna karşılık Dekken’in Türk-İslam sultanlıkları, Nizamşahlar, Adilşahlar ve Kutupşahlar düşmana karşı güçlerini birleştirmiş ve Krişna nehri sahillerinde Talikot adlı yerde 5 Ocak 1565’de meydana gelen savaşta büyük bir zafer kazanarak Vijayanagar’ı fethetmiş ve orasını tamamen yıkmışlardı. Hasan Rumlu Bey bununla ilgili şunları yazar: “Biceneger padişahı Çendray Dekkenhâkimlerinin yanına yetenekli elçiler gönderdi ve onların vilayetlerinden bazı yerleri istedi. Bu sebeple bu valiler birbirleri ile elçiler ve mektuplarla temasa geçtiler ve ittifak kurdular. Nizamşah zırh giyen ordu, çok sayıda filve piyadelerle Ahmednagar bölgesinden çıkıp Adilşah ve Kutupşah’la ittifakda karayüzlü kafirlerin üzerine harekete başladı... Alçak hareketinden haberdar olan İslam ordusu Kang nehrini geçip onların önünde durdu. Nizamşah merkezde (kalpte) durmuş, saadetli meymeneye Adilşahın vücudu ile süs verilmiş ve meyserede Kutupşah yer almıştı. İslam askerleri hepsi birden şeypur çalıp kâfirlere hamle ettiler ve büyük bir savaş meydana geldi. Hindlilerin askeri onlara [direniş göstermeye] dayanamayıp savaş meydanından kaçış biyabanına döndü. İslam askeri onlardan tahminen beşbin kişiyi katletti. Çandrayı esir alıp Nizamşah’ın bakışları karşısına getirdiler. [Nizamşah] gerçi ona kelime-i şahadet söylemeyi tavsiye etse de o kabul etmedi. Bu sebepten o Nizamşah’ın fermanı ile öldürüldü. İslam hâkimleri Biceneger’e gittiler ve o vilayeti soyup yağmalayarak harabe haline getirdiler. Birçok nar tanesine benzer yakut, Bedehşan leli ve melahetli zümrütler büyük ordunun eline geçti... Onlar o diyarda sakın bırakmadan kendi vilayetlerine döndüler” (Rumlu Həsən bəy, 2017: 599-600). Anlaşılan Nizamşah ve mütefikleri Vijayanagar hükümdarı üzerinde elde ettikleri önemli zafer ile ilgili bilgileri ulaştırmak için elçisini Safevi sarayına gönderdi. Bu dönemde I. Şah Tahmasp’ın Kandehar dolayısı ile Moğol Hükümdarı Ekber Şah’la ilişkileri gergin olduğu için Dekken’in Müslüman Türk Sultanlıkları ile ilişkiler daha yoğun bir karakter almıştı. Bu ilişkiler I. Şah Tahmasp’ın ölümünden sonra da devam ettirilmişti. Hasan Rumlu Beyin verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre 18 Eylül 1577’de Nizamülmülk’ün elçileri Kazvin şehrine geldiler, hediye olarak çokça para ve sayısız mücevher getirdiler (Rumlu Həsən bəy, 2017: 646).

16. yüzyılın 80’li yıllarında Safevi-Osmanlı savaşlarının devam etmesinden yararlanan Büyük Moğol hükümdarı Ekberşah nüfuzunun Hindistanın güneyine, Dekken’in Türk-İslamsultanlıklarına karşı yönelir. Bu sırada Dekken’in Müslüman Türk Sultanlıkları ve Nizamşahlar sultanlığında meydana gelen olaylar buna elverişli ortam yarattı. Öyle ki İsmail Nizamşah (1589-1591) Nizamşahlar Sultanlığında Şiiliği kaldırdı ve Mehdiciliğe tabi oldu. Onun selefi II. Bürhan (1591-1595) şahlığında Mehdiciliği ortadan kaldırdı ve Şiiliği yeniden canlandırdı. Bu sülale çekişmeleri Moğol İmparatoru Ekber’e fırsat verdi (Savory, 1994: 183) ve Moğolların Ahmednagar’ın kuşatılmasındaki (1596) ilk çabalarında başarısızlığa uğramalarına rağmen onlar 1600 yılında şehri ele geçirdiler ve Bahadur Nizamşah’ı esir aldılar. Ahmednagar’ı ele geçiren Ekber Şah Berar ve Handeş sultanlıklarını tabi etse de büyük oğlu Selim’in isyan ettiğini haber alarak Nizamşahlar’a karşı seferini durdurdu. 1602 yılında Devletabad’ı siyasi merkeze dönüştüren II. Murtaza Nizamşahla barış yaptı ve Ahmednagar şehri ile birlikte sultanlığın kuzey toprakları Moğol Devletinin oldu (Bayur, c.II., 149-156).

I. Şah Abbas döneminde Azerbaycan Safevi Devleti ile Nizamşahlar arasında ilişkiler devam ettirilmişti. İskender Münşi Bey 1620 yılı olaylarından bahsederken şunları yazıyor: “[Olayların] biri Dekken Hindistanı’na elçiler gönderilmesidir. Büyük Dekken sultanlarının eski zamanlardan bu velayetnişan nesile istek ve sadakatleri olmuştur. Bir süre bundan önce Nestelik hattı yazmada

zamane hoşnevislerinin en üstünüve devranın yegânesi olan Horasan vilayetinin azametli seyidlerinden olan Mir Halilullah Hoşnevis Allahın takdiri ile Dekken vilayetine gidip BicapurValisi Adilşahın yanında kalmıştı. Gülkünde Valisi Muhammedkulu Kutupşah, beraberinde nizamsahiyye sülalesinin sepehdarı Malik Anber layıklı töhfeler ve hediyelerle cahanpenah dergâha elçiler gönderip, Hindistan hükümrânının fermanı ile onların memleketine sokulan Çağatay leşkerinin zulmüne karşı [şahdan] yardım istemişlerdi. Mukaddes Safeviyye ve Âli Teymuri sülalesinin hazret padişahları arasında daim muhabbet, ülfet, samimiyet ve vahdet mevcut olduğu için, Zatiâlileri Zillullah Şah ve Hindistan memleketlerinin azametli hazret padişahı Selimşah merhum babalarından daha fazla sadakat dostluk, ülfet ve kardeşlik etmektedirler. [Selimşah] önce o Hazrete muhabbetimiz bir mektup yazarak Dekken sultanlarının cezalandırılmasını rica etti ki bu rica o Hazret tarafından memnuniyetle karşılandı, onlara biribirleri ile düşmanlığa son vermelerini emretti. Bu sebeple bu yıl ... Derviş Bey Me'reşiyi Nizamşah'ın... yanına elçi tayin etti, ona inayet uslublu mektup yazıp, güzel haletler, atlar ve kıymetli hediyeler gönderdi... elçilik heyeti Mir Halil ile birlikte yola çıktı. Derviş Bey Şiraz'da vefat ettiğinden oğlu Muhammedi Bey babasının yerine bu göreve tayin edildi, Hüseyin Beyle birlikte gaye yönüne gitti" (İsgendâr bəy Münşi, 2014: 1549-1550). Belirtmek gerekir ki bu dönemde I. Şah Abbas Kandeher'in geri alınması için ciddi hazırlıklar yaptığı için Dekken'in Türk-İslam sultanlıkları, bu çerçevede Nizamşahlarla yakın ilişkiler kuruyordu. Müslüman sultanlıkların Moğolların saldırısından korunmak için aralarındaki düşmanlığı ortadan kaldırmayı gönderdiği elçiler aracılığı ile onlara ulaştırdı. İskender Münşi Beyin verdiği bilgilere göre 1621 yılında Nizamşahın elçisi Safevi sarayına gönderilmişti. "... Nizamşahiyye sülalesinin emirlerinden... olan Malik Ekber Sipahdar bu sülale işlerini düzenleyen şahıstır. O elçi olarak halkın penahı olan bu dergâha geldi. Düşünceli, akılı, dilli-dilaver bir adamdır, [bu]hanedanı sevenlerdendir, kerametlidir, ilmi meselelerden haberdardır ve Fars şiirini tam özümseyen şahıstır. Malik Ekber cennetmisal Mazandaran'da Şahla görüşme saadetine ulaştı, Nizamşah adına ırsisadakat bildirdi, layıklı peşkeşler verdi. İsfahan'da olurken hazret 'ona zamin olan' Sekizinci İmam Aleyhirrahmenin mukaddes ravzasının ziyareti için izin olarak mukaddes Meşhed'e gitti, o saadete ulaştıktan sonra İsfahan'a döndü. Aşağıda yazılacak hayırlı Horasan ve Kandeher seferi sırasında Şahın ordusunda o da vardı" (İsgendâr bəy Münşi, 2014: 1549-1714).

İskender Münşi Beyin verdiği bilgidan anlaşıldığına göre I. Şah Abbas Dekken'in Müslüman Türk Sultanlıkları ile yakın ilişkiler kurarak Moğolların Dekken topraklarını ele geçirmesine engel olmaya çalışmıştı. SafeviŞahı Moğol hükümdarları ile iyi ilişkiler kurarak onların Dekken'in Türk-İslamsultanlıklarına karşı saldırısının önlemeye çalışmıştı. Olayların sonraki gelişmesi gösterir ki özellikle I. Şah Abbasın ölümünden sonra Moğol Hükümdarının Dekken'a karşı baskısı dahada da güçlenmiştir. R. Savory'nin görüşüne göre Safeviler Devleti'nin "diplomatik manevralaralarının Moğolların Dekken'da genişleme politikasına çok az etkisi olmuştur" (Savory, 1994: 183-184). Öyle ki Safevi hükümdarı I. Şah Sefi'nin Osmanlı Devleti ile savaş yapmasından yararlanan Moğol Hükümdarı Cihangir (1627-1658)1633 yılında Nizamşahilerin varlığına son vermiş, Kutupşahileri ve Adilşahları 1636 yılında Moğol İmparatorluğuna haraç ödemeye mecbur bırakmıştır (Savory, 1994: 184).

6. Sonuç

Şüphesiz Dekken'in Müslüman sultanlıklarında Şiiliğin resmi bir mezheb olarak ilan edilmesi Safevi Hükümdarı I Şah. İsmail'in bu sultanlıklarla diplomatik ilişkiler kurmasında önemli rol oynamıştır.

Bu dönemde Safevi Şahı tarafından Bicapur Sultanı II. İbrahim Adilşah'a yardım edilmemiş olsaydı, Adilşahlar Devleti Aurangzeb döneminde değil, daha erken çökebilirdi. Mezheb, gelenek ve örfi değerlerinin çağırışı Safevi ve Kutupşahîler devletini birbirine yakınlaştırmış ve onlar arasında sağlam diplomatik ilişkilerin kurulmasına ve ticaret ilişkilerinin gelişmesine yol açmıştır. Böylece din, ticaret ve diplomatik ilişkiler, bu iki devlet arasında karşılıklı anlaşma, yakınlık ve yakın ilişkiler için fırsatlar yaratmıştır.

16. ve 17. yüzyıllarda Dekken'in Türk-Müslüman sultanatları Safevilerin sosyo-ekonomik ve kültürel etkisi altında kalmıştır. Safevi kültürünün Dekken'in Türk-Müslüman hükümdarları üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Yüzyıllar boyunca karşılıklı kültürel sentez, Dekken sultanlıklarında kültürün entegrasyonunda önemli bir rol oynamıştır. Safevi ülkesinden Dekken'e göç eden insanlar burada maddi ve manevi kültürünü yaymışlardır. Bu kültür, Bengal Körfezi ile Hint Yarımadası'nın Batı Qat bölgesi arasındaki "Dahni Kültürü" olarak biliniyordu.

16. yüzyılın son çeyreğinde Safevi devletinden Dekken'a gelen göçmenler Bijapur ve Gulkand'da en yüksek sınıfın önemli bir bölümünü oluşturmaya başladılar ve Safeviler ile bu devletler arasındaki bağları güçlendirmeye hizmet ettiler.

Azerbaycan Safevi Devleti ile Bijapur Sultanlığı arasındaki ilişkilerde Bijapur'a göç eden ve devlet yönetimine aktif olarak katılan Safevi Ayanları - Şah Ebu Turab Şirazi, Mustafa Han Ardistani, Hasan Bey Tebrizi, İnatatullah Kazuini'nin yanı sıra, Şah Cafer ve Şah Tahir kardeşleri de önemli rol oynamıştır. Safevi ülkesinden gelen muhacirlerin sadece sanat ve mimari alanlarına değil, aynı zamanda yönetim ve askeri işlere de zengin katkıları olmuştur. Onların çabaları sayesinde, Dekken'in Müslüman sultanları arasındaki çatışmalar bir süreliğine ortadan kaldırılmış ve Viceyanagar Sultanlığı'na karşı yaratılan ittifak zaferi sağlanmıştır. Adilşahlar, tüm faaliyetleri sırasında Safevileri himaye etmiş ve Bijapur Sultanlığı'nın dış politikasının oluşumu üzerinde belirleyici rol oynamışlardır.

Adilşahlar, Azerbaycan Safevi devletiyle siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan çok yakın ilişkiler kurmuşlardı. İki devlet arasındaki ticari ilişkiler deniz yoluyla yürütülmekteydi. Bu ticari bağlantılar Portekiz'ler tarafından ciddi şekilde engellenmiş olsa da, 16. yüzyılın sonlarında Portekiz'in bölgedeki etkisinin azalmasıyla önemli ölçüde yeniden canlanmaya başladı. Ticaret ilişkilerinde pamuk, pamuklu kumaşlar, pirinç, şeker ve baharatlar başlıca ihracat kalemlerindendi.

Bu, Bijapur tüccarlarının Azerbaycan Safevi devletinin pazarlarına olan derin ilgisinden kaynaklanıyordu. Bunun nedenlerinden biri, Safevi topraklarına deniz yoluyla Bijapur limanlarından kolayca ulaşılabilmesiydi. Bijapur ihtiyacı olan atları sadece Arabistan'dan değil Safevilerden de satın alabilirdi. Arabistan'dan gelen düzensiz teslimatlar nedeniyle, Bijapur atların tedarikinde Safevilere tamamen bağımlıydı. Süvari olmasaydı, Bijapur'un önemli askeri operasyonları gerçekleştirebilecek bir ordusu olmazdı. Önemli olan bu ihtiyaç, Bijapur yöneticilerinin Safevi devletiyle düzenli olarak ekonomik bağları sürdürmelerine neden olmuştur. Kandahar'la ilgili olarak Babür hükümdarı ile çatışan Safevi Şahı, düşmanına karşı savaşta kullanılacak atların Bicapura'ya ihracına izin vermekten memnundu.

Azerbaycan Safevi devleti ile Bijapur arasındaki at ticareti, ağırlıklı olarak Safevi, Arap ve Bijapur tüccarları tarafından gerçekleştiriliyordu. Ayrıca yüksek rütbeli insanlar da dahil olmak üzere Safevi topraklarından Bijapur'a göç eden insanlar, kültürlerini korumak ve günlük yaşamları için gerekli ürünlere ihtiyaç duyuyorlardı. Bu, iki devlet arasındaki deniz ticaretinin düzenli olarak

sürdürülmesini gerektirmekteydi zira Safeviler, Bijapur limanlarından ihraç edilen Hint ürünlerine çok ihtiyaç duyuyorlardı. Bijapur'daki Dabul ve Chaul limanları, Kızıldeniz ve Besre Körfezi ile ticarete önemli alışveriş merkezleri olarak büyük önem taşıyordu. Bijapur'dan Safevi alışveriş merkezlerine ihraç edilen bu mallar, buradan Avrupa'ya ulaşıyordu.

Unutulmamalıdır ki, Dekken'da ortaya çıkan Türk-Müslüman sultanlıklarında Ehl-i Beyt sevgisinin egemenliği, Şiiliğin burada yaygınlaşmasına kapsamlı bir şekilde katkıda bulunmuştur. Şüphesiz Dekken'in Müslüman Türk Sultanlarının Safevilere olan ilgisi, Babür devletiyle ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Babür Şah'tan sonra iktidara gelen Babür hükümdarlarının genel olarak Sünniliği canlandırma ve imparatorluğun siyasi sınırlarını güneye doğru genişletme çabaları, Dekken'in Türk-Müslüman padişahlarını Safevilere yaklaştırdı. Bu nedenle, Babürlerin Dekken bölgesini ele geçirmek için bölgeye çok sayıda sefer düzenlediği bilinmektedir. Babürlerin Dekken'in Türk-Müslüman sultanlarına karşı izlediği politika, Safevi Şahları ile Dekken sultanları arasında sürekli bir elçi değişimine yol açmış ve Dekken'in Safevi Şahlarına yardım eden sultanları, Babürlere direnerek bağımsızlıklarını korumaya çalışmışlardır. Safevi topraklarından Hindistan'a göç eden tanınmış alimler, şairler, seyidler ve tüccarlar, Dekken'de Şiiliğin yayılmasında ve karşılıklı ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır.

Kaynakça

- Askari, S. H. (1961). *Indo-Persian relations with special reference to the Deccan*.in K.S.Lal, ed., *Studies in Asian History*. Delhi.
- Aydoğmuşoğlu, C. (2013). *Şah Abbas ve Zamanı*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Baldick, J. (2002). *Mistik İslam*. Çeviren: Yusuf Said Müftüoğlu. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Bayur, N. (1987). *Hindistan Tarihi*. c. I-II.,Ankara: Türk Tarih Kurumu Basimevi.
- Blow, D. (2009). *Shah Abbas: The ruthless king who became an Iranian legend*. New York, I.B. Tauris.
- Dedeyev, B. (2008). "Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 1/5: s. 205-223.
- Devletşah Samerkandi (1977). *Devletşah Tezkiresi (Tezkiretüş-şüara)*. Türkçe'ye çeviren: Necati Lugal. c. III, İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Əfəndiyev, O. Ə. (2007). *Azərbaycan Səfəvi dövləti*. Bakı: Şərq-Qərb.
- Farooqi, N.R. (1986). *Mughal-Ottoman relations: A Study of the political and diplomatic relations between Mughal India and the Ottoman empire, 1556-1748*. PhD. Dissertation, Madison, University of Wisconsin-Madison:
- Фарзалиев, А. ve Мамедова Р. (2004). *Севевиды и Великие Моголы в мусульманской дипломатике*. Санкт-Петербург.
- Ferishta's History of Dekan from the first Mahummedan conquests*. (1794). By Scott, Jonatan, Shrewsbury: Printed for the editor by J. and W.Eddowes, for John Stockdale, piccadilly, in 2 volumes, volume I. London:

- Felsefi, N. (1344). *Zindeganiy-e Şah Abbas-ı evvel*. c. IV. Tehran.
- Firishta, Muhammad Qasim Hindu Shah. (1832). *Gulshan-i Ibrahimi or Tarikh-i Firishta*. Vol. II-IV, Bombay.
- Foreign relations of the Qutb Shahi kingdom*. (1982). Thesis submitted for the degree doctor of philosophy by Masood Ahmad Khan under the supervision of Dr. M. Zameeruddin Siddiqi. Centre of advanced study department of history Aligarh Muslim Univesity. Aligarh. May.
- Hardy, P. (1986). "Adil Shahs", *Encyclopaedia of Islam (new edition)*, edited by H. A. R. Gibb, etc., vol. 1, Leiden, E. J. Brill.
- Həsənəliyev, Z. ve Bayramlı Z. (2011). *II Şah Abbasın hakimiyyəti illərində Azərbaycan Səfəvi dövlətinin daxili və xarici siyasəti*. Bakı: Elm.
- Gorekar, N. S. (1970). *Indo-Iran relations: Cultural Aspects*. Bombay: Sindhu Publications Private Ltd.
- Jean-Paul, Roux. (2007). *Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl*. İstanbul.
- Kılıç, M. E. (2007). "Nimetullah-ı Veli". *TDV İslam Ansiklopedisi*. c. 33, Ankara: 133-135.
- İsgəndər bəy Münşi. (2009). *Tarix-i alamara-yi Abbasi*. Farscadan tərcümənin, ön sözün, şərhlərin və göstəricilərin müəllifləri AMEA-nın müxbir üzvü Oqtay Əfəndiyev və t.ü.f.d. Namiq Musalı. Bakı: Təhsil.
- İsgəndər bəy Münşi. (2010). *Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi*. Fars dilindən çevirən Şahin Fərzəliyev. I Kitab. Bakı: Şərq-Qərb.
- İsgəndər bəy Münşi. (2014). *Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi*. Fars dilindən çevirən Şahin Fərzəliyev. II Kitab. Bakı: Şərq-Qərb.
- Quliyev, Ə. S. (2016). "XVII əsrin I yarısında Səfəvi-Moğol münasibətləri ingilisdilli tarixşünaslıqda", *Geostrategiyajurnalı*, № 05 (35) sentyabr-oktyabr: 48-52.
- Mahmudov, Y. M. (2005). *Azərbaycan: qısa dövlətçilik tarixi*. Bakı: Təhsil.
- Memoris of Cahangir*. (1914). Transl. by A.Rocers and H.Beveridge. Vol. II. London.
- Məmmədova, Y. (2009). "Dekən knyazlıqları ilə Səfəvi dövləti arasındakı əlaqələr və həmin əlaqələrin Səfəvi-Moğol münasibətlərinə təsirinə dair", *Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar elmlə seriyası*, №1. Bakı: 166-172.
- Moulappa Kamble K. (2017). *Diplomatic relations of Deccan sultanates*. Departament of Studies and Research in History Gulbarga University, Kalaburgi:
- Muzaffar, Alam and Sanjay, Subrahmanyam (2004). "The Deccan Frontier and Mughal Expansion, ca. 1600: Contemporary Perspectives", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 47, No. 3: 357-389.

- Münşat-i Salatin //AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, B-2103/3728.
- Naqvi, Sayyed Mohammad Raza (1969). *Shah Abbas and the conflict between Jahangir and the Deccan States*. Medieval India Miscellany, Aligarh.
- Nayeem, M. A. (1974). *External relations of the Bicapur Kingdom (1489-1686 A.D.)*. Hyderabad: Bright Publishers.
- Nəcəfli, T.H. (2011). "Şah Abbas dövründə Səfəvi-Moğol münasibətləri Türkiyə tarixşünaslığında", *Journal of Qafqaz University. Tarix, hüquq və siyasi elmlər*, №32. Bakı: 1-15.
- Низам-шахи. /Советская историческая энциклопедия, т. X, М., 1967, с. 201.
- Riazul, İ. (1970). *Indo-Persian Relations: A Study of The Political and Diplomatic Relations between the Mughal Empire and Iran*. Tehran.
- Riazul, İ. (1993). "Mughals. External relations", *Encyclopaedia of Islam*, Volume VII (Mif-Naz) Edited by C.E. Bosworth, E. Leiden - New York E.J. Brill.
- Riazul, İ. (1383). *Tarix-e revabit-e İnan-o Hind (dər doure-ye Səfəvi-ye o Əşəriyyə)*. Tercüme: Məhəmmədbağər Arem, Abbasqulu Qaffari. Tehran.
- Riazul, İ. (1971). *A Calendar of Documents on Indo-Persian Relations, 1500-1750*. Volume I-II. Tehran: Iranian Culture Foundation.
- Rudi, M. and Hiroyuki, M. *From The Mongol Invasion Through the Safavid Era* Vol. XV, Fasc. 5: 478-484 <http://www.iranicaonline.org/articles/kandahar-from-the-mongol-invasion-through-the-safavid-era> Erişim tarixi: (13.01.2022)
- Rumlu Həsən bəy (2017). Əhsənüt-təvarix (Tarixlərin ən yaxşısı). Fars dilindən tərcümə və şərhlər: AMEA-nın müxbir üzvü, tarix elmləri doktoru, professor Oqtay Əfəndiyev, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Namiq Musalı. Kastamonu:
- Saidi, Nizamuddin Ahmad (1961). *Hadaiqus Salatin*. Hyderabad:
- Sanjay, Subrahmanyam (2012). *An Infernal Triangle: The Contest between Mughals, Safavids and Portuguese, 1590-1605 in Iran and the World in the Safavid Age*. London: I.B. Tauris. pp. 103-130.
- Sarwar G. (1939). *History of Shah Ismail Safawi*. Aligarh: Aligarh Muslim University.
- Savory, R. (1994). "The Shi'i Enclaves in the Deccan (15th-17th Centuries): an Historical Anomaly", *Corolla Torontonensis: Studies in Honor of Ronald Morton Smith*. Edited by Emmet Robbins & Stella Sandahl. Toronto: TSAR with the assistance of the Centre for Korean Studies, University of Toronto: 173-190.
- Sherwani, H. K. (1974). *History of the Gotb Shahi Dynasty*. New Delhi: Munshilal Manoharlal.

Стори, Ч.А. (1972). *Персидская литература: био-библиографический обзор в трех частях.* (перевел с английского, переработал и дополнил Ю.Э.Брегель). Москва:

Tərbiyyə, Məhəmməd Əli (1987). *Danışməndani Azərbaycan*, Farsçadan çev. İsmail Şəms və Qafar Kəndli, Bakü: Azər nəşr.

The Cambridge history of India in six volumes. (1928). Volume III: Turks and Afghans. Cambridge: At the University Press.

Travels in India by Jean-Bartiste Tavernier Baron of Aubonne.(1925). *Oxford University Press.*Vol. I. London: Humphrey Milford.

Travels in India by Jean-Bartiste Tavernier Baron of Aubonne.(1889). Vol. II. London: Macmillan and CO. and New York.

Vahid, Muhammed Tahir (1334). *Serqozaşte Şah Abbas devvom.* Be kuşeşe Səttar Əvdi. Tehran.

EKLER

Belge 1: Şah Tahmasp'in Adilşah'a yazdığı mektubun bir kopyası/ AMİA Muhammed Füzuli adına Elyazmalar Enstitüsü, B-2103/3728.

۱۲۷

حصول آن قاصر باشد و ضمن آن منظومی دید و مواعیدی که روزگار پیش آن شمرده انانی و آمان میداد
از فوای آن بانجاز و انجام رسیدت آن شمرده که ایام عمید او برآمد و آن دعه که اقبال میکرد و وفا
باز آن تحف تجات صداقات که از عالم الارواح جنود مجنده خبر بارباب ملک ملکوت دهد و هدایا
فراغات زکایات که نوید اجیب عوۃ الداع بمساح اصحاب جبروت رساند و دعای چون او نمیتوان
صوامع انفس سجون بجزر بهم ستجابت شامی چون ثنیه مقدسان مجامع قدس بل هم عباد مکره من تبرک
و مستطاب سلامی چون انوار صبح صادق از شبیه ظلمت کذب و ریام او چون نقد صاحب عبارتها
اخلاص از عشق نفاق و دوغامت انبازی که وسیله محبان صادق و درویش خیرخوانان موافق باشد و عرض
عرض جلوه کر میسازد و دوام ایام سلطنت کماکاری و خلوه و عمو و حشمت و جهانداری بندگان اعلا حضرت
کردن اقداری که منضم صلاح حال عالم و عالمیان و نجاح آمال کافه نبی نوع انسانست از حضرت و اوست
العطا یا تبرع و استمال مسکت نیاید ان علی شایسته قدیر بود که تکی حضرت خت مکانی شاه طهارت باد و شایسته
تحفه دعای که مسجان ملا اعلی بخطایر او عونی استجب لکم عباد و مت آن اتمام تمام نمائید و هدیه شامی
که عند لیسان شایسته بخت و ولاد کلش مجتنب سخن نسیج بحدک تقدس لک نهدار و ستان نغمه پراز
کردن شایسته مجلس عالی و محفل متعالی حضرت سلطنت حشمت پناه شوکر و نصف سبکگاه اهبت و سعادت انبیا عمده
السلطین العظام زبده الخواقین العظام نهال حین سلطنت اقبال چراغ انجمن نصف و اجلال ناظم مناظم عالم مداری
صالح مصالح دوی الاقداری خسرو بخت فرمانفرمای اعدلو او اقرب للتقوی الی خط عدل الانبیا
اما کفر و طغیان موسس مبانی حسنات ممدت و اعدیات المود من السماء المطفر علی الاعداء منظر کلمه
سی العلیا سلطان بلند مقام عالیجاه مصدق و السلطان العادل ظل الله شجاعا للسلطنة و حشمت و شوکر و

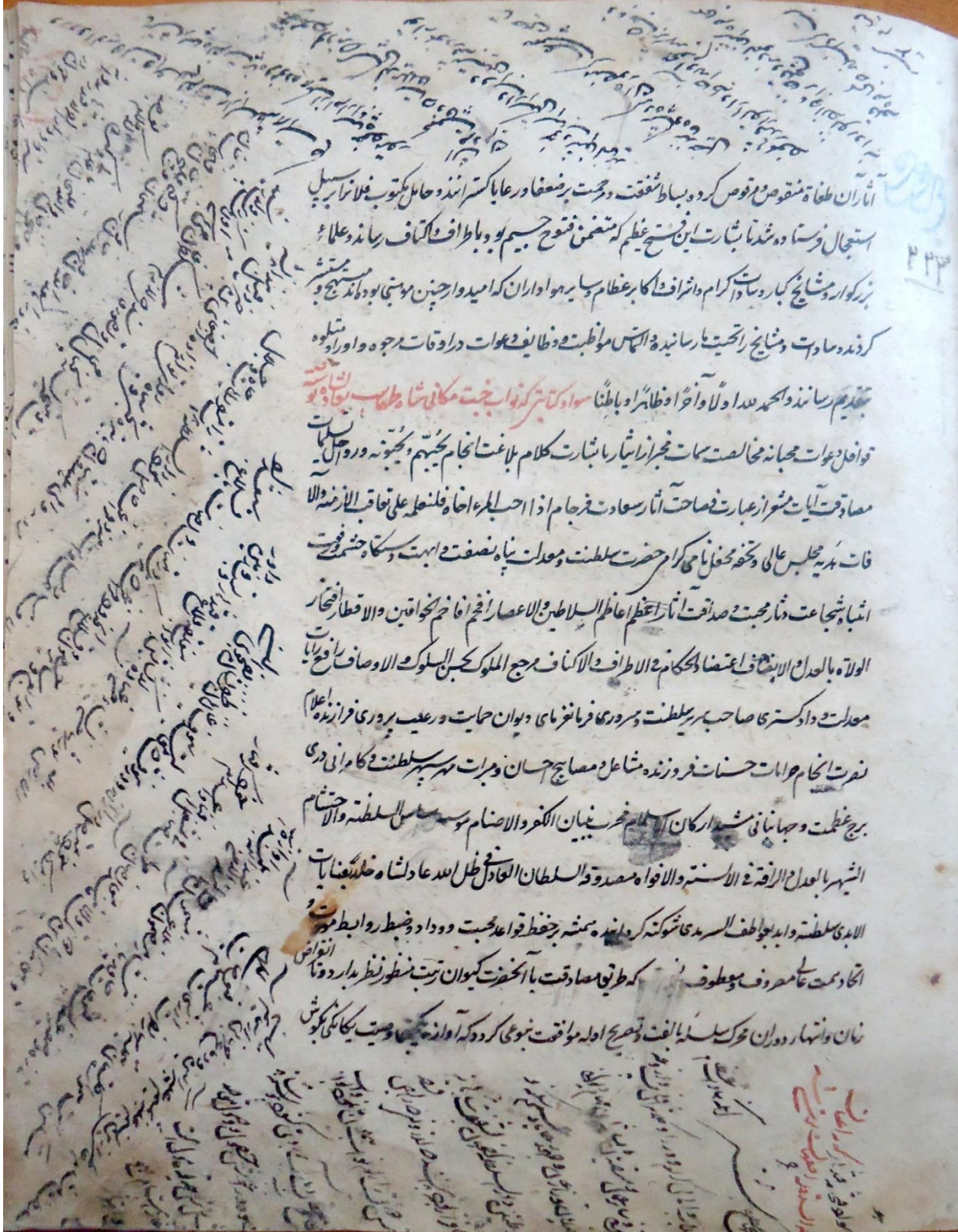
۱۲۸

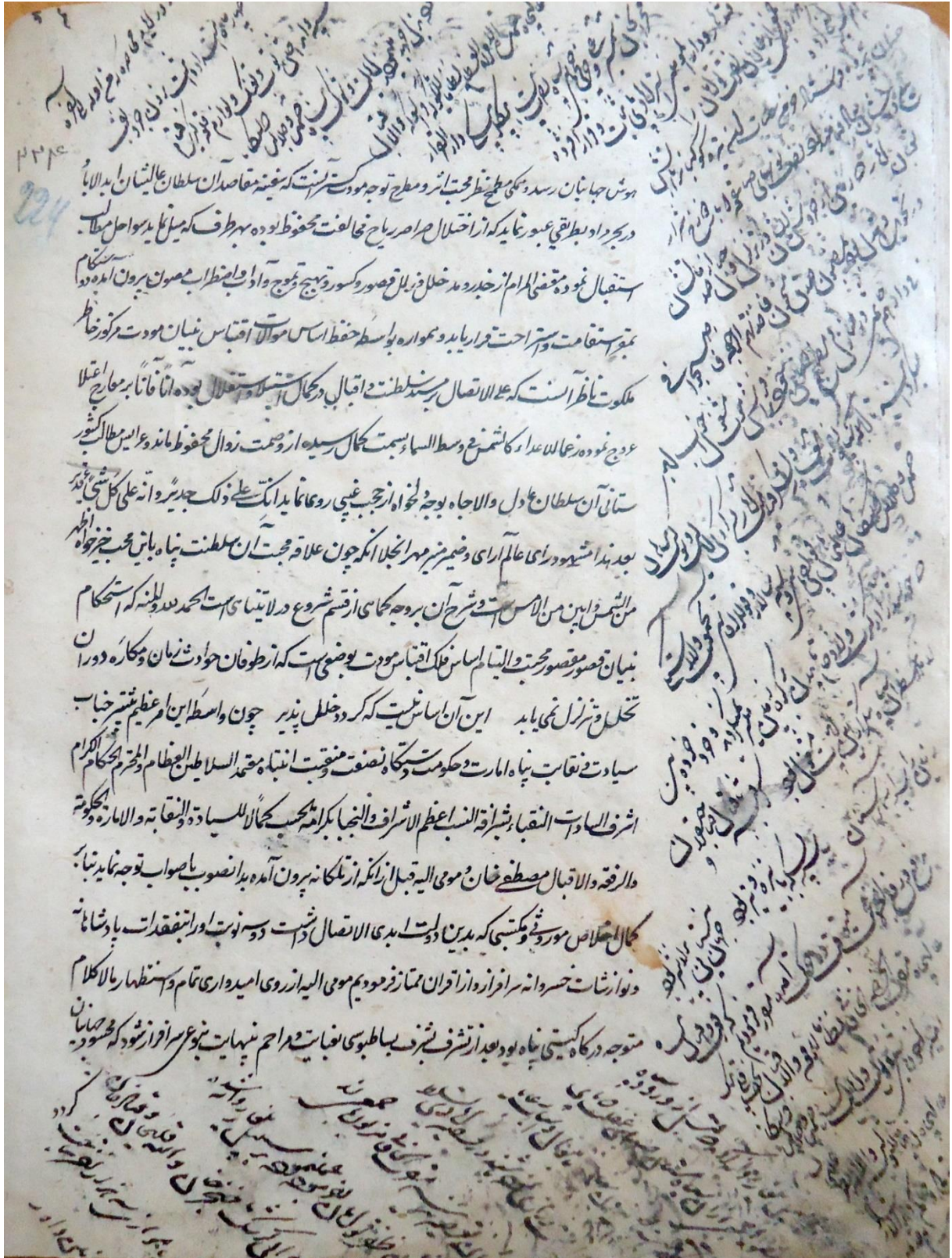
والعظمة والابهة والنصفه والمعدنة والمجبة والمودنة والعرو الاقبال عادل شاه لازال ظللال سلطنة وختمته في سنة
الشهور ومرور الدهور وثبتت اقدام الشوكه على منبج البهجة ومرير السور وكره اينده پوسته بمقتضاي ان اللدنة
عوالي الهم سمت عالي نهمت بدان متعلق وشته ايم كه ان سلطان عالیشان يوفايو ما نوعي لوي ودين پين
اندارد كه خال كفا از چهره كفار اثر از بنوك ح سام ابدار بر بايد ورايات نصرت آيات و اعلام سعادت علامت از
اشهر لمعات آفتاب فتح و فريوزي و نير وضت بهر ذري الكساب لوار صبح صادق و ستفاضة آثار عايد و نيك
فضل الديو تيه من ايشاء بعد هذا مشيه وراي ملك ارا انكه بر انحضرت انمخير ظاهر خواهد بود كه طينيت حجاب
سياوت و نقابت پناه ايات و نصف و سگاه رفعت و جلال انباه و تفضي ممالك اسلام مقصد اي طوار
انام عمده اعانم السادات و النقبانقاوه افخم الاثراف و النجبا مومنين السلاطين العظام مستخدم الاحكام الكرام المنار
بين البريه بجلاله النسب و ثراه كسب كمال السيادة و النقاية و النجاة و الاقبال مصطفى خان بزلال اخلاص ابن
خاندان ولايت نشان سرشته و ابا عجد و سلگ مخلصان اين دو دوان خلافت منحوظ بوده و در مدتي كه در
توقف و شت بيشه حقيقت اخلاص و اعتقاد خود بوسيله دو سايل و رسال مباح غر و جلال رسيد مكرار از
بور و در احم و التفات ثام و شمول مكارم و مطمخت شاهنشامی ممتاز و در افزار كشته ترغيب و نيز طرف نموديم
انكه خان مومي اليه از روی وثوق تمام و استظهار مالا كلام بقصد و غميت وصول ا دراك اين سعادت عظمي از الك
ملكانه پرون آده چون مطلع حقيقت كمال حنبت و يكالگي اين حنبت و انحضرت بود بحجت از و يا در ربط علام
حنبت و و داد و سامان ضروريات سفر اين بلاد در ظل حمايت و كف عاطفت انحضرت و الاز تبت ترار كرت
و بعد از انكه انمغني بر ضمير حقايق پذير و واضح و لاج شد مكرار در طي كتابت مودت آيات طلب خصيت خان مومي
اليه نموده انحضرت نيز و عاده فرستادن سياوت و نقابت پناه اشار اليه نموده بودند و حال مدتي گذشت

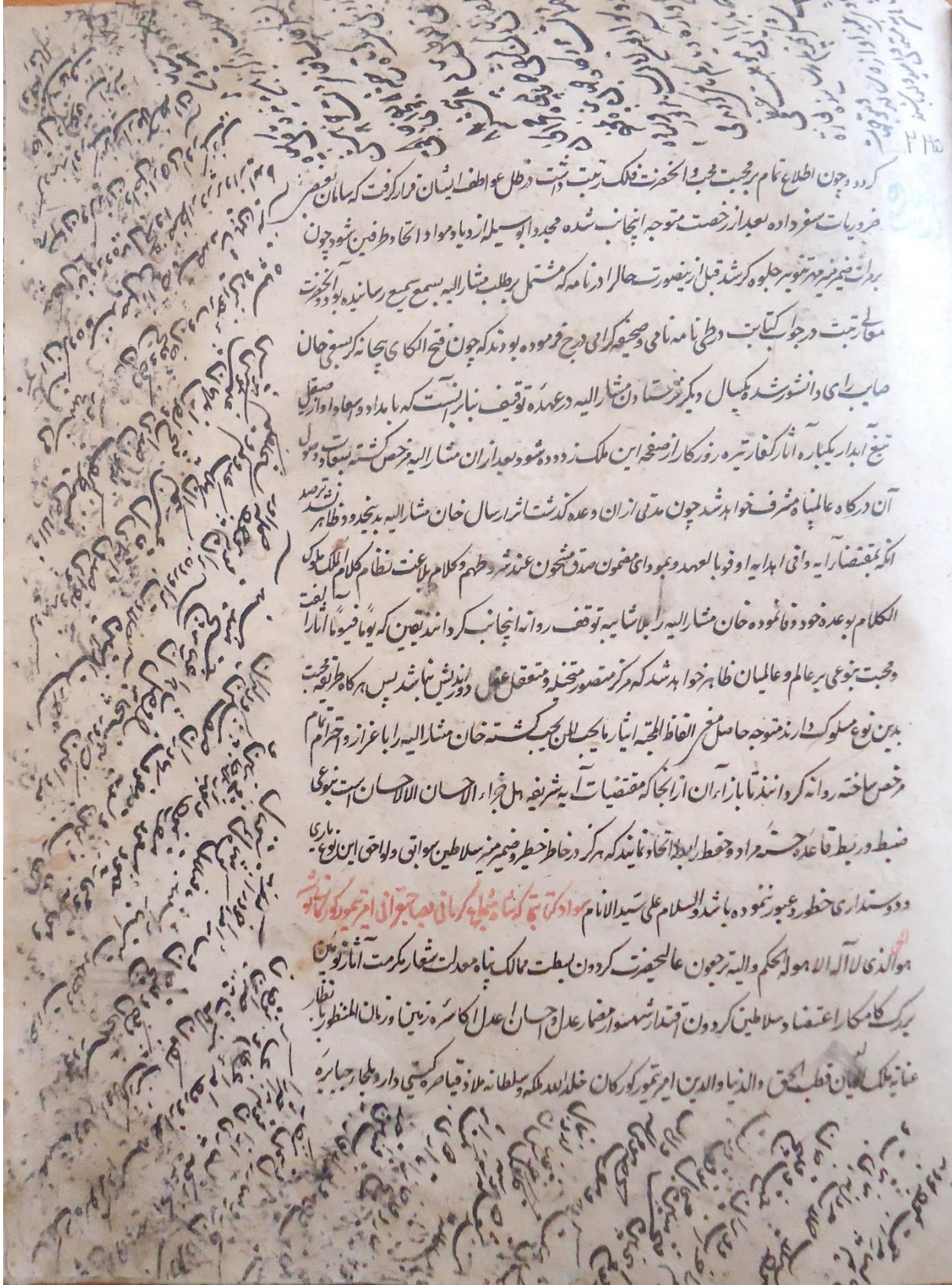
۱۲۹

اثری از ارسال خان مومی الیه نظایر کثرت از اینجا که اعتماد تمام بر صداقت آنحضرت یقین میداند که سبب توقف از جانب
آنحضرت نبوده بلکه مانع آن بوده که آن سلطان عالیشان درین سال بدفع و دفع کفار اثر از زمین خدایم آمدند و قیام و اقامت
و بدینجهت کشتی دریا بار ساحل مقصود نرسیده که حال آنستیم فیروز از مرید و ایدیه یزدانیه و بنیاد
وزیده و غنچه ظفر در گلشن بنیگر آمدند نیز غزیرا شکفته و هیچ مانع نمانده ترصد و مطلوب آنکه بمقتضای او فواله بود و
خود و ما کرده خان مومی الیه را با غرور و احترام تمام بلاشایبه توقف روانه اینطرف نموده بعد الیوم تجر تو قیفند
که هر آینه انجمنی باعث ترانید مواد دوستی و موجب تکاثر و تضاعف حساب یکانی خواهد بود و در از اعطای ارسال خان
مومی الیه بمقتضی کرمه اللدین حسنوا حسنی و قیقا از وقایق ملاقی و غرض خواهی فرو گذاشت نخواهد شد باقی حقایق محبت
و یکجانی محول بتقریر سعادت آثار تقوی شعاری آقا ملک محمد فرستاده خان مومی الیه است که چون بر کجانی آن
اطلاع حاصل نموده بموقوف انهار سازند زیاده اطنا ب زلفت مکاره زمان از سده رفیع مرفوع و مفاسد دوران
از جناب منبسیع ممنوع بوده چمن اقبال ریاض اجلال از شرحات سبحان عنایت پهنایت فخر و شاد و شاد است
و تازنده و سیراب و بالنسب و آله الامجاد **سواد کتابت ملک سلطان محمد شماری نزد خان احمد کیکاویز خدمت عالیحضرت**
جنت حضرت فلک زلفت سلطنت و عدالت و بصفقت اقتداری ملک مداری کروون وقاری مخدومی ملاذی امیر
خان لازالت در اتب سلطنت و حکومت و رفقه و عدالت و بصفقه و رحمت و عطوفه و اقتداره الی یوم الدین را بعد از او ای
احزاب انهارای مه ضیا انکه آمدن مخلص جانب تکابن اگر چه محض کسناخی بود اما بسبب غریز او قسم که بواسطه
فخافت ملازمان نبود چیزی که باطل است خاطر اشرف بوده بهرگز از پنجانب بنظر خود نخواهد رسید اما چون افزون
ملک سلطان به سعید دشمن اینجانب اند هرگز مخلص جانب ملازمان با بجای دیگر میرود و عرصه خالی میشود با اجاره
چند بکارستان آمده خرابی نیامیند و یکی از غلامان مخلص نیز کشته اند و نیز با مور علی نقیض است حقا که

Belge 2: Cennetmekan Adilşah'a Şah Tahmasp'in yazdığı mektup / AMİA Muhammed Füzuli adına Elyazmalar Enstitüsü, B-2103/3728.

Azerbaycan-Türkiye Millî Marşlarının Edebî ve Müzikal Açidan İncelenmesi

Belgin BAĞRIAÇIK* M. Ilgın YILDIZ** K. Rüzgar YELİN*** Adem YÜZGEÇ****

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 20.4.2022
Makalenin Kabul Tarihi: 18.6.2022
DOI: 10.54970/turkuaz.1106310

ÖZET

Millî marş, bir ülkenin gücünün ve bağımsızlığının simgesidir. Seslendirilen marşın o ülkenin tarihini, kültürünü ve değerlerini anlatan içeriğe sahip özellikleri barındırması gerekmektedir. Bu çalışma Türkiye Cumhuriyeti devletinin millî marşı olan İstiklal Marşı'nı ve Azerbaycan Ulusal Marşı'nı nitel çalışma yöntemlerinden görüşme yöntemi kullanılarak derinlemesine incelenmesi ve karşılaştırılmasıyla oluşturulmuştur. Çalışma grubu amaçlı örneklem yöntemi ile İstiklal Marşımızı incelemek için Türkiye'de bu alanda çalışma yapmış 5 akademisyen ve Azerbaycan devletinin millî marşını incelemek için kartopu örneklem yöntemiyle 4 akademisyenle uzaktan erişim yoluyla görüşülmüştür. Verilerden içerik analizi yöntemiyle kod-tema oluşturulmuştur. Azerbaycanlı akademisyenler ile yapılan görüşmelerde Türkiye'de yaşayan ve her iki Türkçeyi de bilen iki Azerbaycan Türk'ünden yardım alınmıştır. Analizler sonucunda, her iki millî marşın da edebî ve müzikal açıdan benzerlik ve farklılıklar yönüyle karşılaştırması yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan Ulusal Marşı, İstiklal Marşı, Millî Marş, Prozodi,

Literary and Musical Analysis of Azerbaijan-Turkey National Anthems

ABSTRACT

The national anthem is a symbol of a country's power and independence. The sung anthem should contain features that describe the history, culture, and values of that country. This study was conducted through in-depth examination and comparison of the National Anthem of the Republic of Turkey and the National Anthem of Azerbaijan utilising the interview method which is one of the qualitative research methods.

* Öğretmen, Adana Bilim ve Sanat Merkezi, e-posta: belginyuzgec@hotmail.com ORCID ID: 0000-0001-7335-1432

** Öğrenci, Adana Bilim ve Sanat Merkezi, e-posta: yildizilgin065@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-9391-9731

*** Öğrenci, Adana Bilim ve Sanat Merkezi, e-posta: ruzgaryelin@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-9907-3220

**** Öğretmen, Sarıçam Konaklama Merkezi İmam Hatip Ortaokulu, e-posta: adeymuh@hotmail.com ORCID ID: 0000-0003-0457-029X

Online interviews were conducted with purposefully selected 5 academicians who worked in this field in Turkey to examine our National Anthem, and with 4 academicians selected using snowball sampling method to examine the National Anthem of Azerbaijan. Codes and themes were obtained from the data using the content analysis method. Two Azerbaijani Turks living in Turkey and speaking both Turkish languages helped in conducting the interviews with Azerbaijani academicians. As a result of the analysis, both national anthems were compared in terms of literary and musical similarities and differences.

Keywords: Azerbaijan National Anthem, Turkish National Anthem, National Anthem, Prosody

1. GİRİŞ

Marş, bir toplumu simgelemek adına beste ve güfteden oluşan müzik türüdür. Millî marş ise ülkelerin kültürel, maddi değerlerini, bağımsızlığını, tarihini simgelemesi ve bu değerlerin sürdürülebilmesi amacıyla seslendirilmesidir (Yılmaz, 2021:11). Millî marşlar buldukları ülkelerin toplumsal kimliği niteliğinde olup devletlerin özelliklerini taşımaktadır (Yılmaz, 2021:11). Başka bir deyişle millî marşlar oldukça özel kolektif simgeler olup söyleyen ve dinleyenlerin ortak tutum ile tutumlarının ortaya çıkmasını sağlayan lirik bestelerdir.

Ulusal marşlar, diğer birçok müzik bestesi gibi, çoğu durumda sözlü ifade ve müzikal besteler ile oluşur. Millî marşlar ya topluma egemen kimseler tarafından resmî ve ulusal ilahiler olarak bestelenerek benimsenir ya da halkın kabul etmesiyle bu önemli rütbeye yükseltilir. Her halükârda, millî marşlar, halkın ruhunu yakalayan ve ilham verebilmesiyle, soyut ulus fikrini simgeleştirdikleri ve etkili bir “aidiyet” duygusu oluşturdıkları için resmen kabul edilir (Mayo-Harp, 2002:10).

Ulusal Marş kavramı (İngilizce “national anthems”, Almanca “Nationalhymne”) Latince “Hymne” kavramından türemiştir. “Hymne” törenlerde müzik eşliğinde söylenen, “Kahramanları ya da tanrıları kutsayıcı yüceltme aynı zamanda övme (Lob- und Preisgesang) şarkılarıdır. (Wilpert, 1979, aktaran Tepebaşılı, 2005:384). Mısır, Yunan ve Roma kültürlerinde bulunmaktadır. Kilise de bu müzik biçimini ortaçağ itibarıyla kullanmaya başlar ve bu şekilde hazırlanmış ilahiler ve şarkılar günümüze kadar kullanılarak gelmiştir (Tepebaşılı, 2005:384).

En eski resmî millî marş melodisi için Handel, Purcell ve John Bull gibi bestecilerin adı geçse de muhtemelen daha eski olan ve 17. yüzyılda Fransızlardan alındığı iddia edilen, Eylül 1745'te basılan Büyük Britanya'nın "God Save the King/Queen"dir (Cusack, 2019:49). Öte yandan, marş sözleri açısından en eski ulusal marş ise sözleri binlerce yıl evveline dayanan bir olay ve ulusun rahatlığı ve sonsuz barış arzusunu dile getiren Japon Millî Marşı olan “Kimigayo”dur (Yener ve Duran, 2010:191). Osmanlı Devleti'nde ise 19. yüzyıla kadar resmî ya da ulusal bir marşı olmamış fakat padişahlara atfedilen marşlar bulunmaktadır (<https://tr.wikipedia.org/>). Genellikle birçok ulusal marş, on dokuzuncu yüzyılda, yani ulusal bütünleşim döneminde oluşturulmuştur. Çoğu Afrika ve Asya ulus devletinin bağımsızlıklarını almaya başladığı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ulusal marş sayısı oldukça artmıştır (Mayo-Harp, 2002:11). Ayrıca, tüm dünyada I. Dünya Savaşı'ndan önce bestelenen marşlar barış ve savaşta kahramanlıklar gösteren şahıs ve onun zaferlerinden bahseden “Kral Marşları” olarak düşünülebilirken, I. Dünya Savaşından sonra bestelenen marşlar, bir ulusun dış ve iç savaşlarından, sevinçlerinden, acılarından, yaşadıklarından, kazanımlarından bahseden “yurt ya da halk marşları” olarak tanımlanabilmektedir (Bohn, 1908, aktaran Yener ve Duran, 2010:191). Türk Dünyasında bestelenen ilk resmî millî marşın metni ise, 1918 yılında sadece 23 ay varlığını sürdüren Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinde hazırlanmış ancak 1920 yılında SSCB işgaliyle

bağımsızlığı kısa süreli kesintiye uğramıştır. Sovyetler Birliğinin 1991’de çöküşü ile önceki dönemde rejimin etkisinin hissettirilmesiyle yazılan ve o zamanki düşünceyi yansıtan marşlar 1991’de yeniden düzenlenmiştir (Musaoğlu ve Kirişcioğlu, 2014:43). Türkiye Cumhuriyeti de dahil olmak üzere 6 tane Türk Cumhuriyeti bulunmakla beraber başka ülkeler çatısı altında birden fazla devlet ile birlik içerisinde ve özerk halinde yaşayan Türk toplulukları da söz konusudur. Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan gibi Türk devletleri bugün bağımsız ülkeler olarak var olurken, Hakas, Tuva, Uygur, Karaçay, Tatar, Başkurt gibi birçok Türk topluluğuyusa diğer ülkelerin yönetiminde özerk bir yönetim biçimi ile varlığını sürdürmektedir (Kapağan, Kundakçı, Bacaklı ve Çaymaz, 2018:415).

30 Ağustos 1992’de bağımsızlığını ilan eden Özbekistan Cumhuriyeti 1993 yılında millî marş yarışması açmış ve Abdulla Apirov’un şiiri bu yarışmayı kazanmıştır. Özbekler mu marşla Özbekistan Medhiyesi adını vermiştir (Doğan ve Alkayış, 2021: 520). Azerbaycan devleti ise 1919 yılında sözlerini Ahmet Cevat’ın yazdığı ve Üzeyir Hacıbeyli’nin bestelediği bir millî marş hazırlamıştır ve 1920’de Azerbaycan millî meclisinde kabul edilmiştir ancak Demokratik Cumhuriyetin çöküşünden dolayı kullanılamamış, 1991 yılında Azerbaycan bağımsızlığını kabul ettikten sonra 1992 yılında kabul edilip kullanılmaya başlanmıştır. Türkmenistan millî marşı ise bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra 1997 yılına kadar kullanılan marş, millî marş yerine sözsüz olarak kullanılmış ve Kurucu Devlet Başkanı Türkmenbaşı’ya ithaf olan bir marş 1997-2008 yıllarına kadar kullanılmış daha sonra ise yeni bir marş hazırlanmış ama bu marşta Türkmenbaşı’ya ithaf edilmemiştir. Kazakistan Millî Marşı 2006 yılında önceki millî marş kaldırılıp sözlerini Jumeken Nejimedenov’un yazdığı “Benim Kazakistan’ım” şarkısına Nursultan Nazarbayev’in devlet marşı statüsü kazanması için eklemeler yapılmasıyla oluşturulmuştur. Kırgızistan ise 1992 yılında bağımsızlığını kazanmasıyla güftesini Jailil Sıdıkov ve Şabdanalı Kuluyev’in yazdığı ve Kaly Moldobasanov ve Nasır Davlesov’un bestelediği mir marş yazılmıştır (Musaoğlu ve Kirişcioğlu, 2013:31). Millî Marş veya Himni (gimni) kavramı, Türkiye Türkçesinde İstiklal Marşı, Kazak Türkçesinde Memlekettik Gimni, Kırgız Türkçesinde Uluttuk Gimni Azerbaycan Türkçesinde Dövlət Himni, Türkmen Türkçesinde Dövlət Gimni veya Sedası, Özbek Türkçesinde Dävlat Mädhıyesi veya Güneşli Hür Ülkem şeklinde ifade edilmektedir (Doğan, Alkayış, 2021:520).

Yüz yıldır büyük bir coşku ile okunup söylenen İstiklâl Marşımız ilk mısrasından son mısrasına kadar milletimizin zorlu millî mücadele günlerini çok iyi anlatmakta ve Türk milletinin Mete Han’dan Mustafa Kemal’e sayısız kahramanından miras kalan gücü ve karakterini açık bir şekilde gözler önüne sermektedir (Yücel, 2021:407). İstiklal marşının farklı kıtaları incelendiğinde askere, bayrağa, Allah’a ve vatanına seslenilerek Türkiye’nin millî mücadelesi, topraklarını korumak adına düşmanlara karşı direnişi anlatıldığı görülmektedir (Yılmaz, 2021:16). Müzikal anlamda ise ilk olarak 1924 senesinde Ali Rifat Çağatay’ın bestesi kabul edilip 1930 senesine kadar İstiklâl Marşımız bu beste ile seslendirilmiş fakat 1930 senesinde Osman Zeki Üngör’ün yapmış olduğu beste Türkiye Millî Marşı olarak kabul görmüştür. Azerbaycan millî marşı ise 1918 senesinde kısa süreliğine bağımsızlığını kazandığı süreçte ilk defa yazılarak kullanılmış daha sonrasında 27 Mayıs 1992 yılında bağımsızlığını kazanması ile Ülkenin millî marşı olarak ilan edilmiştir. Azerbaycan Marşı’nın temelinde İstiklâl Marşı ile benzer şekilde vatan uğruna dökülen kandan söz edilmekte, milletin kendi bayrağına ve bağımsızlığının ifadesi olarak yazıldığı görülmektedir (Yener ve Duran, 2010:202). Bestesi ise şiirinin kabul edilmesinden sonra bu şiire uygun olarak bestelenmiş ve günümüzde de aynı şekilde seslendirilmektedir.

İstiklal Marşı’nın hem sözleri hem de bestesi ile alakalı daha önce birçok çalışma yapılmıştır. Bestesi ile alakalı Sağer (2010:218) ve Sonsel, Bilgin (2019:1830), marşın kabul edilen bestesinin

seçilme sürecinden, önceki bestelerin teknik unsurlarından, kompozitörlerin özelliklerinden bahsetmişlerdir. Yazılma süreci ve şiiriyle alakalı ise Çetin (2014), Mehmet Akif'in İstiklal Marşı'nı yazma sürecinden, İstiklal Marşı'nda hangi konular üzerinde durulduğundan, marşın içinde geçen kelimelerin çok anlamlılığında, Mehmet Akif'in duygu ve düşüncelerinden, Mehmet Akif'in daha önce yazdığı şiirlerden bahsetmiştir. Marşın şairi ve hayatıyla alakalı ise Oba, Öztürk, Gürbüz (2014), Mehmet Akif'in İslamcılık felsefesinden, yaşam tarzından, kişiliğinden, siyaset hakkındaki fikrinden bahsetmiştir.

Azerbaycan Ulusal Marşının sözleri, tarihsel süreci ve şairi hakkında daha önce birden fazla çalışma yapılmıştır (Memmedli, 2010; Şerifova, 2021; Yıldırım, 2021; Ahmadov, 2020). Ancak bu iki Türk devletinin marşlarının edebî ve müzikal açıdan karşılaştırılmasının yapıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada Türkiye ve Azerbaycan ulusal marşlarına odaklanılarak bu marşların edebî, tarihsel ve müzikal süreçleri ele alınıp sahip olduğu değerler, toplumsal anlamda ne şekilde algılandıkları ve hangi ritüellerin uygulandığı gibi çeşitli yönleri incelenecektir.

1.1. Çalışmanın Amacı

Bu projenin amacı İstiklal Marşımız ile Azerbaycan devletinin millî marşının edebî açıdan, değerler açısından, anlamsal açıdan ve söz-müzik uyumu açısından incelenmesidir. Literatür taraması yapıldığında iki ülkenin millî marşını derinlemesine araştıran ya da karşılaştırma yapıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın amacından yola çıkarak araştırma soruları oluşturulmuştur:

1. İstiklal Marşımızın edebî açıdan özellikleri nelerdir?
2. Azerbaycan Millî marşının edebî açıdan özellikleri nelerdir?
3. İstiklal Marşımızın içerdiği millî değerler nelerdir?
4. Azerbaycan Millî marşının içerdiği millî değerler nelerdir?
5. İstiklal Marşımızın anlamsal açıdan özellikleri nelerdir?
6. Azerbaycan Millî marşının anlamsal açıdan özellikleri nelerdir?
7. İstiklal Marşı ile Azerbaycan Millî Marşının söz ve müzik açısından uyumu nasıldır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. İstiklal marşımızı ve Azerbaycan millî marşını derinlemesine öğrenmek adına 9 öğretim elemanı ile görüşülmüştür. Görüşmeler sonunda toplanan veriler betimsel istatistik yöntemi ile analiz edilerek kategoriler ve temalar oluşturulmuş, veriler tablolaştırılarak ve tablolar katılımcıların ifadelerinden direkt alıntılar yapılarak analizler desteklenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2013:128).

Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde; "araştırmacı görüşme sırasında soracağı sorularını görüşme öncesinde hazırlar ancak görüşme sırasında konuşulan kişilere kısmi esneklik sağlayarak düzenlenen soruların yeniden yapılandırılmasına, tartışılmasına izin verir. Bu nedenle bu tür görüşmelerde, araştırılan kişilerin de araştırma üzerine kontrolleri bulunmaktadır. Bu, sağladığı esneklik sebebiyle nitel araştırma içerisinde görülebilir (Ekiz, 2009:62-63).

2.2. Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında nitel yaklaşımlar kullanılmıştır. Araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme soruları Türkçe öğretmenliği bölümünden 2 öğretim elemanı ile uzlaşarak hazırlanmıştır. Veriler gerekli yasal izinler alınarak 2018 yılı Kasım ayında uzaktan erişim yöntemi ile toplanmıştır. Veri toplamadan önce süreçte bir edebiyat bölümü hocası ile pilot görüşme yapılmıştır. Pilot uygulamadan sonra, sorular gözden geçirilip daha etkili hale getirilerek düzenlenmiştir.

2.3. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Azerbaycan ülkesinde yaşayan üniversitede görev yapan 4 öğretim üyesi ve Türkiye’de çeşitli üniversitelerde görev yapan 5 hoca oluşturmaktadır. Türkiye’den hocalar amaçlı örneklem yolu ile belirlenmiştir. Literatür taraması yapılırken bu alanda bilimsel çalışmalar yapan hocalar tespit edilmiştir. Bu hocalara, projeyi anlatan ve görüşme yapmak için davet eden bir mail atılmıştır. Maillere dönüş yapan hocalar ile uzaktan erişim imkânı ile görüşmeler yapılmıştır. Azerbaycan’dan hocalar ise kartopu örneklem yolu ile belirlenmiştir. Azerbaycan’da yaşayan ve edebiyat/tarih bölümünde yetkin olan hocalar ile yine uzaktan erişim ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Görüşme yapılan hocalardan elde edilen veriler yazılı hale getirildikten sonra görüşme yapılan hocanın onayına sunulurken, ortak uzlaşma sağlanmıştır. Azerbaycan Türkçesinin çevirisi için yapılan görüşmeler Türkiye’de yaşayan 2 Azerbaycan Türk’ünden yardım alınarak yazılı metne dönüştürülmüştür. Yarı yapılandırılmış görüşme formuyla toplanan verilerin çözümlenirken içerik analiz tekniği kullanılmıştır. Hazırlanan kategori ve temalar 2 uzman ile paylaşarak içerik analizi yöntemi ile analizler yapılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde görüşmelerin içerik analizleri yer almaktadır.

İSTİKLAL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül... ne bu şiddet bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl,
Hakkıdır, Hakk’a tapan, milletimin istiklâl.

AZERBAYCAN MİLLİ MARŞI

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadیرiz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!

İstiklal Marşının edebî özellikleri nelerdir? Sorusuna verilen cevapların analizinden oluşan kod ve tema aşağıda yer almaktadır.

Tablo 1.

İstiklal Marşının Edebî Özelliklerine Yönelik Bulgular

Tema	Kategori	Örnek İfadeler
Edebî özellikleri	Her dönemi temsil eder	"Millî marşımız her dönem süresince temsil eder"
	Söz sanatlarına sahip	"Birden fazla söz sanatları özelliğini kaplayarak çok anlamlılığa sahiptir"
	Çok anlamlıdır	"Birden fazla söz sanatları özelliğini kaplayarak çok anlamlılığa sahiptir"
	Kültürü temsil eder	"Ülkenin bayrağı altında toplanan her milletin kültürünü temsil eder"
	Ağır bir dil kullanılır	"Söz sanatı açısından ağır bir dil kullanılır"
	Arapça-Farsça tamlamalar kullanılır	"Söz varlıkları olarak farklı Arapça ve Farsça kelimeler kullanılır"
	Birden fazla duygu içerir	"Birden fazla millî ve dini duygu içerir"
Biçimsel olarak yazıldığı dönemi yansıtır	"Yazıldığı dönemi biçimsel olarak yansıtır"	

Tablo 1'e göre İstiklal Marşının her dönemi temsil eden edebî açıdan Arapça ve Farsça tamlamaları kapsayıp edebî ve söz sanatları açısından ağır bir dile ve yazıma sahip olduğu belirlenmiştir. "İstiklal marşı edebî açıdan her dönemli yansıtan sanatsal ve estetik açıdan ileri derinlikli bir metindir. Günümüzde de zevkle heyecanla okuyoruz. Oldukça zengin edebî sanatların kullanıldığı bir metindir. Şiirsel değeri de oldukça yüksektir. Dönemde şiir için özellikle aruz vezni kullanılıyordu. Bentler halinde kâfiye sistemi vardı. Günümüzde aruz ve kafiye sistemi genel olarak kullanılmıyor serbest şiir var. Söz varlıkları olarak farklı Arapça ve Farsça kelimeler var. Bazı heceler uzun bazı heceler kısa söylenir. Kulağa müzikal bir etki bırakır"

Azerbaycan Millî Marşının edebî özellikleri nelerdir? Sorusuna verilen cevapların analizinden oluşan kod ve tema aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2.

Azerbaycan Millî Marşının Edebî Özelliklerine Yönelik Bulgular

Tema	Kategori	Örnek İfadeler
Edebî özellikleri	Her dönemi temsil eder	"Yazıldığı dönemi, şimdiki dönemleri ve sonraki dönemleri temsil eder"
	Sade bir dil kullanılmıştır	"Duyguları yansıtmak ile beraber olup sade bir dil kullanılmıştır"
	Söz sanatları çokça bulunmaz	"Çok fazla edebî özellik ve söz sanatları bulunmaz"
	Çok anlamlıdır	"Çok anlamlı ifadeler vardır"
	Kültürü temsil eder	"Bulunduğu dönemin ve halkın kültürünü temsil eder"
	Birden fazla duygu içerir	"Birden fazla millî duygu içerir"
	Millî değerler içerir	"İçerisinde millî değerler barındırmaktadır"

Tablo 2'ye göre Azerbaycan Marşının her dönemi temsil eden edebî açıdan söz sanatının bulunmadığı sade bir dile sahip olup kültürünü ve millî değerlerine sahip olduğu bildirilmiştir. "Dövlət himnimizdə çox işıqlı ifadələr var, bircə söz var, eşq sözü, canına qurban. Azərbaycan dilində işlənən ziyalılar uğrunda ölənlərdən başqa ifadələr ifadələrdir. Hətta ibtidai sinif şagirdləri də tam öyrənə bilər" (Millî marşımızda çok aydın ifadeler var, yalnız bir söz var müştak sözü, canını feda eden, uğruna ölen bunun dışındaki ifadeler Azerbaycan dilinde kullanılan aydın ifadelerdir. Hatta çocuklar ilkokul öğrencileri bile tam öğrenebilirler.)

İstiklal Marşının içinde yer alan millî değerleri nelerdir? Sorusuna verilen cevapların analizinden oluşan kod ve tema aşağıda yer almaktadır.

Tablo 3.

İstiklal Marşının İçinde Yer Alan Millî Değerlere Yönelik Bulgular

Tema	Kategori	Örnek İfadeler
Millî Değerler	Bayrak ve inanç değerlerine yer verilmiştir	"Bayrağa ve inanca olan saygı belirtilmiş, değerlerine yer verip vurgulanmıştır" "Milletin bağımsızlığa olan düşkünlüğü vurgulanmış ve çeşitlerine yer verilmiştir"
	Bağımsızlık çeşitlerine yer verilmiştir	"Vatana olan sadakat ve sevgi belirtilmiş ve vurgulanmıştır"
	Vatana sadakat vurgulanmıştır	"Şehitlik mertebesinin önemi tepeden tırnağa vurgulanmıştır"
	Şehitlik mertebesinin önemi vurgulanmıştır	

Tablo 3'e göre İstiklal marşının Bayrak ve inanç değerlerine yer veren, şehitlik mertebesinin önemli olduğunu ve bağımsızlığa düşkün ve vatana sadakat değerlerine sahip olduğu belirlenmiştir. "Her milletin olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin de temelleri vardır. Türkiye Cumhuriyeti 3 temel üzerinde yükselen görkemli bir yapıdır. Bu temellerin birincisi Millî mücadele, ikincisi Osmanlı mirası ve üçüncüsü ise çağdaş bir yönetim anlayışıdır. Türkiye Cumhuriyeti'ni sahiplenmek isteyen her genç, her insan bu temeli tanımalıdır. Madem sahipleniyoruz madem onu yüceltiyoruz, Türkiye cumhuriyetini sahiplenmek isteyen bir insan bu temelleri tanımalıdır"

Azerbaycan Millî Marşının içinde yer alan millî değerleri nelerdir? Sorusuna verilen cevapların analizinden oluşan kod ve tema aşağıda yer almaktadır.

Tablo 4.

Azerbaycan Millî Marşının İçinde Yer Alan Millî Değerlere Yönelik Bulgular

Tema	Kategori	Örnek İfadeler
Millî Değerler	Bayrak değerlerine yer verilmiştir	"Milletin bayrağa olan özlemi belirtilmiş ve değeri vurgulanmıştır"
	Bağımsızlık çeşitlerine yer verilmiştir	"Bağımsızlığa olan düşkünlük belirtilmiş çeşitlerine yer verilmiştir"
	Vatana sadakat vurgulanmıştır	"Vatana olan sevgi, bağlılık ve sadakat vurgulanmıştır"

Tablo 4'e göre Azerbaycan Marşının bayrağa ve bağımsızlığa verdiği önemi belirtilmiş vatana olan sadakat değerlerine sahip olduğu belirlenmiştir. "Dövlət himnində millî dəyərlər 'Sənin üçün canımızı verməyə hazırıq' izah etmək kifayətdir" (Millî marşın içerdığı millî dəyərləri "Senden ötürü can vermeye cümle hazırız" anlatmaya yetiyor.)

İstiklal Marşının anlamsal açıdan özellikleri nelerdir? Sorusuna verilen cevapların analizinden oluşan kod ve tema aşağıda yer almaktadır.

Tablo 5.

İstiklal Marşının Anlamsal Özelliklerine Yönelik Bulgular

Tema	Kategori	Örnek İfadeler
Millî değerler	Dini değerlere çokça yer verilir Millî değerler içerir Yazıldığı dönemdeki bağımsızlık mücadelesine dayanır	"Dönemin inancından bahsedilmiş değerlere çokça yer verilmiştir" "Halkın taşıdığı millî değerleri içerir" "Yazıldığı dönemin bağımsızlık mücadelesine dayanılmış ve bahsedilmiştir"

Tablo 5'e göre İstiklal Marşının dini ve millî değerlere yer verdiği, Yazıldığı dönemde yaşanan Bağımsızlık ve millî mücadeleye dayandığı belirlenmiştir. "Mehmet Akif Ersoy diyor ki Allah bir daha hiç kimseyi böyle bir İstiklal Marşı yazdırtmak durumunda bırakmasın. Bunun altını doldurmak istediğimizde İstiklal Marşının taşıdığı millî değerlerin neler olduğunu da anlıyorsunuz". "Türklüğü, toprağa duyulan saygı, şehitlik mertebesinin önemi gaziler, en önemlisi garp çılgınlığı, garbın ne kadar vahşi olduğu emperyalizm... Her şeyi tepeden tırnağa anlatan bir marş. Hakını helal etmeye kadar her şeyi vermiş" G2.

Azerbaycan Millî Marşının anlamsal açıdan özellikleri nelerdir? Sorusuna verilen cevapların analizinden oluşan kod ve tema aşağıda yer almaktadır.

Tablo 6.

Azerbaycan Millî Marşının Anlamsal Özelliklerine Yönelik Bulgular

Tema	Kategori	Örnek İfadeler
Millî değerler	Millî değerler içerir Yazıldığı dönemdeki bir bağımsızlık mücadelesine dayanır	"Millî değerlere yer verilip satırlarda vurgulanmıştır" "Yazıldığı dönemde ki kazandıkları çetin savaşlara dayanır"

Tablo 6'ya göre Azerbaycan millî marşının zor ve çetin bağımsızlık mücadeleye dayandığı millî değerlere yer verildiği bildirilmiştir. "Azərbaycan xalqı tarix boyu bir çox xarici dövlətlərin boyunduruğu altında öz Türkcülüyünü itirmək təhlükəsini yaşayıb, buna görə də himnin ən mühüm elementi müstəqillik və Türkcülükdür" (Azerbaycan halkı tarih boyunca birçok yabancı devletin boyunduruğu altında Türklüğünü kaybetme tehlikesi atlatmıştır bu yüzden marşta geçen en önemli unsur bağımsızlık ve Türklüktür)

Millî Marşların söz-müzik (prozodi) açısından uyumunun karşılaştırıldığı analiz aşağıda yer almaktadır.

Tablo 7.

Millî Marşların Söz-Müzik Uyumu (Prozodi) açısından karşılaştırılması

	İstiklal Marşı	Azerbaycan Millî Marşı
Söz ve müzik uyumu	Yoktur ve bu oldukça olumsuz bir durum yaratmaktadır G1, G2, G4, G5, G6 Yoktur ama bu olumsuz bir durum yaratmamaktadır G3	Vardır çünkü beste sözlerinin yazılmasından hemen sonra sözleriyle dengeli bir şekilde yazılmıştır G1, G2, G3, G4

Tablo 7'ye göre İstiklal Marşı söz- müzik uyumu (prozodi) açısından uygun olmadığını ve bu durumun olumsuz bir durum yaratıldığını birçok görüşmeci bildirirken, sadece bir görüşmeci bu durumun olumsuz bir durum yaratmadığını bildirmiştir. Diğer yandan Azerbaycan Millî Marşının söz-müzik uyumu (prozodi) açısından uyumlu olduğunu bütün görüşmeciler bildirmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

İstiklal Marşı ve Azerbaycan Millî Marşını temel olarak edebî yönden incelemeyi amaçlayan bu çalışmada her iki marşta kullanılan dil, çok anlamlılık, ait olduğu kültürü temsil etme durumu, tarihsel olarak dönemini yansıtması, anlamsal özellikleri, edebî biçimi, içerdiği değerler ve prozodi durumları değerlendirilerek karşılaştırılmaktadır.

İstiklal Marşı, millî mücadele yıllarında askeri ve halkı motive etmek, aynı zamanda da yeni kurulan devletin millî marş ihtiyacını karşılamak amacıyla yazılmış olsa da (Çetin, 2014:27) Mehmet Akif Ersoy'un yazmış olduğu marş, günümüzde de aynı coşku ve duygu ile okunan bir edebî eserdir. Öyle ki 24 Aralık 2020 yılında çıkarılan bir kanuna göre 2021 senesi Mehmet Akif yılı kabul edilmiştir (Duymaz, 2008:152). Söz varlıkları olarak Arapça ve Farsça gibi farklı yabancı kelimelerin de bulunduğu İstiklal marşı oldukça zengin edebî sanatlar içermektedir (Duymaz, 2008:152). Bentler halinde bir kafiye sistemi olan bu şiirde Aruz vezninin bazı kalıpları kullanılmaktadır (İşler, 2021:70). Aruz vezninin kullanılmasını nedeni; hem Mehmet Akif'in çeşitli nedenlerle bu biçimi sevmesi (Güneş, 2010:247) hem de şiire müzikal bir değer katılmasıdır (Çetin, 2014:36). Bu marşta edebî metinleri anlamlı kılan bazı söz sanatları da bulunmaktadır (Güneş, 2010:248). İstiklal marşının içinde geçen bazı kelimelerde kullanılan söz sanatları şu şekilde örneklendirilebilir: İstiklal Marşı "Korkma" kelimesi ile başlamaktadır. Olumsuz bir ifade ile başlaması alışıldık bir durum olmamakla beraber aslında bu kelimenin şiirde farklı anlamları vardır. Burada yazar edebî olarak tanınmış birine, bir inanca veya herkes tarafından ve bilinen tarihsel bir olaya, yaygın bir atasözünü belirtmek ya da onu anımsatmak" anlamına gelen bir terim olan telmih sanatını (Baldane, 2014:129) kullanmaktadır. Duymaz'a göre (2008:99) bu kelime, aslında İslam tarihindeki Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretinde yaşanan aynı zamanda Hz. Muhammed'in yol arkadaşı Hz. Ebubekir'e Mekkeli kafirler onları bulmaya çok yakinken "Korkma, Allah bizimle beraberdir" dediği bir olaya dayandırılmaktadır. Dolayısıyla, bu hikâye ile İstiklal Marşı'nın kaynağı olan bazı olaylar arasında benzerlikler bulunmaktadır (Zavotçu, 2017:2418). İlk kıtada geçen ve çok derin anlamlar ifade eden "Yıldız" kelimesinin de söz sanatı kullanılan sözcüklerden biri olduğu ve tevriye sanatının kullanıldığı görülmektedir. Tevriye iki ya da daha çok anlamdan oluşan bir sözcüğün kullanıldığı şiirde yakın anlamını söylerken uzak anlamını kastetme sanatıdır (Dilçin 1983, aktaran Tepeli ve Börekçi, 2019:264). Yıldızın birinci anlamı gökyüzündeki parlak cisim; ikinci anlamı ise talih, şans, baht açıklığı

demektir. Metinde her iki anlam da uygun gelmekle beraber daha ziyade sözcük ikinci anlamında kullanılmaktadır (Çetin, 2014:46). Benzer şekilde metinde geçen “Hilal” kelimesinde de söz sanatlarından biri olan mecaz-ı mürsel söz sanatı kullanılarak bayrak kelimesine vurgu yapılmaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse, hilal kelimesinin sözlük anlamı ‘yeni doğmuş ay’ olmasına rağmen Duymaz’a göre (2009:105), İstiklal marşındaki anlamı, hilal sembolü bayrağımızda da bulunduğu göre Türk bayrağıdır. Yani şair bayraktaki motiflerden bir kısmını söylemekte ama bütünü yani bayrağı kastetmektedir (Duymaz, 2008:105). Ayrıca, Aynı kelimede kapalı istiare söz sanatının da kullanıldığı görülmektedir. Demir (2009:67), istiare sanatını bir kavramın herhangi bir yönden benzeyen bir diğer kavramla adlandırılması olarak tanımlamaktadır. Çünkü “Nazlı Hilal” ifadesindeki “Nazlı” kelimesi hilale sevgili, gelin anlamına gelirken -Divan edebiyatında sevgili, gelin daima bir kayıtsızlık içindedir ve dolayısıyla daima naz yapmaktadır- şiirdeki ifadesiyle hilalin çehresini asmasının sebebi şiirin yazıldığı dönemde ülkenin işgal altında olmasından dolayı değişik kurumlarda Türk bayrağının değil de yabancı bayrakların asılı olmasıdır (Duymaz, 2008:146). Sonuç olarak İstiklal marşı kullanılan dil ve söz sanatları, bunun yanı sıra biçimsel özellikleri göz önünde bulundurulursa bir şiirin estetik ve lirik boyutunu yakalayan (Alev, 2014:14) ancak her dönem güncelliğini koruyan bir marştır.

İstiklal Marşı metin olarak vatanseverlik, adalet, özgürlük, bağımsızlık, saygı, dayanışma, sevgi, duyarlılık ve sorumluluk olarak pek çok değeri içermekte (Kandemir ve Torun, 2020:267). Ayrıca şair, ilk iki dördlükte özgür ve bağımsız bir ülke olmanın en önemli simgelerinden biri olan bayrağa seslenip sonraki kıtalarında Türk milletinin zengin geçmişi, kahramanlıkları, boyunduruk altına girmemesi, iman gücüyle Batıya galip gelineceğini anlatarak son dördlükte ise bağımsızlığın en önemli üç kavramı: “bayrak”, “istiklal” ve “hilal” e yeniden yer vermekte ve Allah’a inanan kişilerin hürriyet hakkı olduğunu tekrar vurgulamaktadır (Koçak, 2021:157). Dolayısıyla pek çok millî değerini işaret ettiği bayrak, bağımsızlık, özgürlük, Türklük, toprağa duyulan saygı, şehitlik mertebesinin önemi, gaziler, en önemlisi garp çılgınlığı, garbın ne kadar vahşi olduğu, emperyalizm ve bunun gibi pek çok unsur şiirin kapsamında yer almaktadır. Özetlemek gerekirse anlamsal olarak Mehmet Akif Ersoy, Kurtuluş Savaşı’nın galip gelineceğine olan inancını, Türk askerinin cesaret ve fedakârlığına olan inancını, Türk milletinin hakka, dinine, bağımsızlığa ve yurduna bağlılığını ve Allah’a inancını ifade etmektedir (Karabulut ve Bulut, 2021:139). Dolayısıyla, Marşın her bir söz ve dizesi, şairin değil de adeta milletin ruhunu yansıtan sözler olduğundan, Türk milleti tarafından kutsal bir metin olarak değer görmüş ve çok benimsenmiştir (Aytaş, 2021:126). Sonuç olarak şiirin anlamsal ve edebî özellikleri yönünden hem yapılan görüşmelerde hem de literatür taramasında aynı düşünceler etrafında uzlaşıldığı görülmektedir. Bununla beraber İstiklal marşının bestesi ile ilgili olarak hem yapılan görüşmelerde hem de literatür taramasında iki farklı bakış açısı olduğunu söylemek mümkündür. Bu tartışmalar, bu bestenin aslında İstiklal Marşı için bestelenen bir eser olmamasından ve Osman Zeki Üngör tarafından başka bir eserden etkilenecek yaptığı bu besteyi İstiklal marşının bestesinin değişmesi gündeme geldiğinde de İstiklal marşının üzerine bu müziği kullanmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, besteyi yapan müzik adamı ve sözü yazan şairin genel anlamda kültürel geri planları çok uyumlu olmadığından ortaya karma bir yapı çıkmaktadır. Yani bir bakıma bir insan için dikilmemiş bir kıyafete benzemektedir. Bu yüzden günümüzde halen İstiklal Marşımız olan Zeki Üngör’ün bestesinin ses aralığının oldukça geniş olması nedeniyle bazı görüşlere göre eleştirilmekte ve hatta değiştirilmesi gereği dile getirilmekle beraber karşıt bakış açısına göre de Türk milleti tarafından kabul görmüş ve bütün dünyada bu beste ile senelerce ülkeyi temsil etmiş bir marşın bestesinin değiştirilmesi doğru bulunmamakta ve çözüm olarak marşın daha kolay seslendirilebilmesi için mi minör tonunda ve 1.5 ton aşağıdan hazırlanan kaydın kullanılması teşvik edilmektedir (Sonsel ve Bilgin, 2019:1844).

Azerbaycan halkı tarih boyunca birçok yabancı devletin boyunduruğu altında Türklüğünü kaybetme tehlikesi atlattığından marşta geçen en önemli unsur bağımsızlıktır. Azerbaycan marşını kabul ettikten sonra sadece 1-2 yıl içinde tekrar işgale uğramıştır ve yaklaşık 70 yıl boyunca onlara millî benliklerini hatırlatacak her şey yasaklanmıştır hatta Azerbaycan Millî Marşının yazarı Ahmet Cevat yazdığı bir şiirdeki sadece bir kelime yüzünden işkenceye uğrayıp kurşuna dizilmiştir. Bu yüzden marşta Türklüğü korumak önemli bir yer tutmaktadır. Azerbaycan bağımsızlığını çok çetin bir şekilde kazandığı için marşta ülke uğruna çok fazla insanın şehit olduğu anlatılmaktadır. Güftesini Ahmet Cevad'ın yaptığı ve sözleri ilk defa 1919 yılında Vatan Marşı ismiyle hükümet matbaasında Millî Türküler kitabında yayımlanan, ardından Üzeyir Hacıbeyli'nin bestelediği Azerbaycan Ulusal Marşı'nda, ülkenin ismi iki defa tekrarlanarak vatana seslenişle başlayıp bitmekte, marşta vatan sevgisi ve kahramanlık duygularını vurgulanarak vatan uğruna gerekirse can vermeye ve kan dökmeye hazır olduğu vurgulanmaktadır (Günaydın, 2019:75). Azerbaycan Millî marşının sözlerinin yazıldığı dönem göz önünde bulundurulduğunda Azerbaycan'daki çoğu şair ve yazarın Millî Edebiyat akımından etkilendiğini söylemek mümkündür. Köken olarak Tanzimat Dönemi'ne kadar uzansa da, Balkan Savaşları'ndan sonra etkili bir ideoloji olan ve devlet tarafından benimsenmeye başlayan Türkçülük ideolojisinin, döneminde özellikle kültür ve edebiyat alanında oldukça etkili olması ile Millî Edebiyat Akımı doğmuş ve edebî dil, vezin, içerik, biçim gibi birçok yenilik getirerek klasik edebiyatın birçok uygulamasını değiştirmiştir (Kurban, 2020:488). Kurban'a göre (2020), Millî Edebiyat Akımının Azerbaycan'da etkili olması ile birçok şair ve yazar da Millî Edebiyatın edebî anlayışına uygun eserler kaleme almaya başlamış olup bu şairlerden biri olan Ahmed Cevad'da, Millî Edebiyatın takipçisi olarak eserlerini İstanbul Türkçesi ile kaleme almış, hece ölçüsünü tercih etmiş, sade bir dil kullanmıştır. Dolayısıyla Azerbaycan Millî Marşını edebî ve şiirsel olarak bu özellikleriyle değerlendirmek mümkündür. Daha açık ifade etmek gerekirse, bu marşın içinde canını feda eden, uğruna ölen aynı zamanda 'tüm gençler, Azerbaycan'ın namusunu korumayı ve bayrağını yükseltmeyi arzu etmektedir' anlamına da gelen "müştak" sözü dışında içinde neredeyse hiç mecaz ifade bulunmamakta, saf Azerbaycan Türkçesi kullanılmakta ve süslü ifadelerle rastlanmamaktadır. Marşın dizelerinde, edebî ve millî açıdan toplumsal kimliği yansıtan ifadeler yoğun olarak görülmektedir. Ahundzade (2008:194) yaptığı çalışmasında Yılmaz Ahundzade'nin ifadesine göre, Ahmed Cevad'ın hayatı boyunca Azerbaycan'ın bağımsızlığı için mücadelenin ön saflarında yer alan hatta Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilk meclisinin üyesi olarak hizmet etmiş bir şair olduğu göz önünde bulundurulursa millî marşın içeriğinde de tıpkı İstiklal marşında olduğu gibi bağımsızlık mücadelesi ruhunun varlığı bulunmaktadır. Azerbaycan Millî marşının sözleri yazıldıktan sonra Üzeyir Hacıbeyov tarafından bestelenmiştir. Bestesi, bu sözlere uygun olarak yazıldığından söz ve müzik uyumu açısından tartışmalı bir durumu bulunmamakta ve her yaşta her kesimden insan tarafından kolaylıkla seslendirilebilmektedir.

İstiklal Marşı ve Azerbaycan Millî Marşı çeşitli yönlerden karşılaştırıldığında Azerbaycan Millî Marşının Mehmet Emin Resulzade'nin meydana getirdiği Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin bulunduğu 1918-1920'de, İstiklal Marşı'nın ise Türkiye'de Atatürk'ün liderlik ettiği İstiklâl harbi döneminde yazıldığı yani bu marşların XX. yüzyılda zorlu bir tarihsel dönemde ortaya çıktığı görülmektedir (Musaoğlu ve Kirişçioğlu, 2014:40). Dolayısıyla, her iki şairin mısralarındaki Özgürlük, İstiklal ve Vatan gibi kavramların edebî yönden benzerlikler gösterdiği, örneğin her şeyden üstün ve kutsal olan vatan kavramı 'şehit, toprak, ata, kefensiz' ile 'can, asker, sine, kahraman' kelimeleriyle bahsedilerek 'can' kelimesiyle 'şehit'; 'asker ve kahraman' kelimeleriyle ise ulus toprakları uğruna mücadele veren gazilere atıf yapılmaktadır (Musaoğlu ve Kirişçioğlu, 2014:41). Bununla beraber İstiklal marşı ağır bir edebî dili ve biçimi olan ve söz sanatlarının süslediği bir metin iken Azerbaycan Millî Marşı hem biçimsel hem de dil olarak

oldukça sade bir anlayışla yazılmış bir metindir. İstiklal Marşı yine yazıldığı dönemin de etkisi ile önce mahur bir beste ile yani geleneksel bir müzikle seslendirilmiş daha sonra uluslararası platformlarda da çalınması gibi unsurlardan dolayı zaten mevcut bulunan yani onun için yazılmayan bir bestenin uyarlanması ile son halini almıştır. Bu durum söylenirken nefes kontrolü ve temposunu doğru uygulama gereğini doğurmuştur. Ancak Azerbaycan Millî Marşı'nın bestesi bu şiir için bestelendiğinden bu tip tartışmaları barındırmamaktadır.

Bu araştırma ile ilgili yapılan literatür taramasında Azerbaycan Millî Marşı üzerine Türkiye Türkçesi ile yazılmış sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, bu konu ile ilgili çalışmaların sayısının artması Türkçe literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır. Benzer şekilde diğer Türki Cumhuriyetlerin millî marşlarının ortaya çıkış hikâyeleri, edebî, millî, kültürel özellikleri gibi yönleri ile araştırılıp karşılaştırmaların yapıldığı araştırmalar, ortak değerler, kültür gibi unsurlar açısından farkındalık yaratacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmadov, H. (2020). Ahmet Cevat'ın Bayrakla İlgili Şiirleri. *Turan-Sam*, 12(48), 358-361.
- Ahundzade, Yılmaz (2008). Ahmed Cevad - Stalin' in Mirası - Azerbaycan' ın En Büyük Aydınlarının Yok Edilmesi. Çeviren: Ali Erol. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 8 (1). 189-195.
- Alev, K. (2014). "İstiklâl Marşı"nın Kültürel Kodları ve Metinlerarası İlişkiler. *Fsm İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 0 (3), 11-25. Doi: 10.16947/Fsmiad.39910
- Aytaş, G. (2021). Türk Milletinin Ruhundan Kopan Ses İstiklal Marşı. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (Hütad), Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 115-126.
- Baldane, O. (2014). Telmih Sanatının & Acirc;Sim'da İşlevsel Kullanımları Üzerine . Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2014 (4), 128-137. Doi: 10.18493/Kmusekad.39974
- Cusack, I. (2008). From Revolution to Reflection The National Anthems of The New Lusophone Worlds. *Luso-Brazilian Review*, 45(2), 45-67.
- Çetin, N. (2014). İstiklâl Marşı'mızı Anlamak. *Türkoloji Dergisi*, 21(2), 2-69.
- Demir, M. (2009). Batı 'Metafor'u ve Doğu 'İstiare'sinin Mukayeseli Olarak İncelenmesi. *Türkbilig*, (18), 64-90.
- Doğan, Y., & Alkayış, M. F. (2021). İstiklal Marşı'nın Kabulünün 100. Yılında Türk Milli Marşlarının Dil ve Ortak Değerler Açısından İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 5(2), 518-543.
- Duymaz, R. (2008). Millî Mücadele'miz ve İstiklal Marşımız (No. 52). 3f Yayınevi.
- Ekiz, D. (2009). Bilimsel Araştırma Yöntemleri (2. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.

- Günaydın, M. (2019). Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Kimlik Politikaları, Avrasya İncelemeleri Dergisi, 8 (1) , 54-94 . Retrieved From <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/İuavid/İssue/46531/584153>
- Güneş, M. (2010). Bir Aruz Ustası Olarak Mehmet Akif Ersoy. Erdem, (58), 243-254.
- İşler, İ. (2021). Ulusal Düşünce ve Değer Dünyasına Dair Estetik Bir Sembol: İstiklâl Marşı. Turkish Academic Studies-Turas, 2(3), 63-81.
- Kandemir, K. & Torun, E. (2020). İstiklal Marşı'nın Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda Yer Alan Değerler Açısından İncelenmesi. Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi, 4 (2) , 267-284. Doi: 10.38015/Sbyy.817014
- Karabulut, M. & Bulut, E. (2021). Mehmet Âkif Ersoy ve İstiklal Marşı. Turkish Academic Studies - Turas, 2 (2) , 138-142. Retrieved From <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Turas/İssue/63380/946752>
- Koçak, A. (2021). Büyük Ruhun Romanını Yazan Adam: Mehmet Akif Ersoy ve İstiklal Marşının Kültürel Kaynakları. Dil ve Edebiyat Araştırmaları, Mehmet Akif ve İstiklal Marşı, 139-162. Doi: 10.30767/Diledeara.1048662
- Kurban, E. (2020). Millî Edebiyat Akımı'nın Azerbaycanlı Şair Ahmed Cevad Şiirine Etkisi. Journal of International Eastern European Studies, 2 (2) , 484-504. Retrieved From <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Jiees/İssue/58859/832513>
- Mayo-Harp, M. I. (2002). National Anthems And Identities: The Role Of National Anthems in The Formation Process of National Identities (Pp. 0350-0350). National Library of Canada=Bibliothèque Nationale Du Canada, Ottawa.
- Memmedli, A. (2010). Ehmed Cavad ve Türkiye. Bakü: Elm ve Tahsil.
- Musaoğlu, M.& Kirişçioğlu, F. (2013). Türk Cumhuriyetlerinin Milli Marşları: Açıklamalar, Metinler, Aktarmalar ve Tercümeleler. Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası - Türkolojiya, Beynelhalk Elmi Jurnal, (2), 28-50.
- Musaoğlu, M. & Kirişçioğlu, F. (2014). Türk Cumhuriyetleri Millî Marşlarının Kavramsal, Semiyotik ve Lengüistik Tahliline Dair Deneme. Azerbaycan Millî Elmler Akademiyası - Türkolojiya, Beynelhalk Elmi Jurnal, 1(1), 21-34.
- Oba, E., Öztürk, D., & Gürbüz, H. (2014). Millî Mücadele Döneminde Mehmet Akif ve İslamcılık. Electronic Turkish Studies, 9(12). Parlatır, İ. İstiklâl Marşı Üzerine Bir Tahlil Denemesi. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (Hütad), (35/Özel Sayı), 53-65.
- Sağır, T. (2010). İstiklal Marşı Besteleri. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (5), 214-226.Sayı, Ö. Hangi Çılgın Bana Zincir Vuracakmış? Şaşarım!
- Sonsel, Ö. B. & Bilgin, S. (2019). Ön Elemeyi Geçen İstiklal Marşı Bestelerinin Müzik Eğitimi Açısından İncelenmesi. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 39 (3) , 1827-1850. Retrieved From

<https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Gefad/Issue/50907/5962970.20427/Turkiyat.1019342>

Şerifova, V. (2021). Azerbaycan'ın Uluslararası Kültür İlişkilerinin Önemli Bir Aracı Olarak Kültürler Arası Diyalog. *Turan-Sam*, 13 (49), 128-135.

Tepebaşı, F. (2005). Kullanımlık Metin Türü Olarak Ulusal Marş Kavramı ve İşlevleri. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (17), 383-393.

Tepeli, Y. & Börekçi, M. (2019). Kullanımlık Metin Oluşturmada Eş Biçimlilikten / Adlıktan ve Çok Anlamlılıktan Yararlanma. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, İmkân 0 (66) , 261-280. Doi: 10.14222/Turkiyat4218

Yener, S., & Duran, H. (2010). Avrupa Birliği Ülkelerinin Ulusal Marşlarının Sosyo-Kültürel ve Müzikâl Açından İncelenmesi. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, (24), 185-206.

Yıldırım, A. Ve Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, İ. M. (2021). Azerbaycan Millî Şairi Ahmet Cevat'ın Şiirlerinde Türkiye. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi*, 10(1), 179-191.

Yılmaz, S., (2021). İstiklâl Marşı'nın Tahlili ve Diğer Devlet Marşlarıyla Mukayesesi. Ulusal Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu Bildiri Kitabı, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınları, Yiğitoğlu, Ö. Ü. M., & Özcan, M. S. Editör/Editor, 9-20.

Yücel, H. İ. (2021). İstiklal Marşı'nın İzini Safahat'ta Sürmek. *Söylem Filoloji Dergisi*, 6(2), 391-408.

Zavotçu, G. (2017). İstiklâl Marşı'nın Temel Kavramları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi*, 6(4), 2414-2434.

https://Tr.Wikipedia.Org/Wiki/Osmanl%C4%B1_D%C3%B6neminde_Padi%C5%9Fah_Mar%C5%9Flar%C4%B1 (Erişim Tarihi:20.05.2022)

İğdirler

Levent GÜREL*

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 09.5.2022
Makalenin Kabul Tarihi: 21.6.2022
DOI:10.54970/turkuaz.1114543

ÖZET

Türk tarihinde önemli bir yer tutan Oğuzlarla ilgili birçok araştırma yapılmasına rağmen Oğuz birliğini oluşturan boylardan bir tanesi olan İğdirler hakkında sınırlı sayıda araştırma yapılmıştır. İğdirler adının geçtiği ilk zaman diliminden günümüze kadarki süreçte, Oğuz boyları içinde önemli yere sahip olmuştur. İğdir boyuna mensup insanlar günümüz itibarıyla dünyanın değişik coğrafyalarında yaşamaktadırlar. Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde İğdir boyu önemli bir rol oynamış ve bugün Anadolu coğrafyasının değişik yerlerinde bu boya mensup insanlar halen yaşamaktadırlar. Çalışmamızda elimizde yer alan bilgiler doğrultusunda Oğuzların İğdir boyunu genel hatlarıyla incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Oğuz, İğdir, Türkler

Iğdirs

ABSTRACT

Although there have been many studies on the Oghuzs, who have an important place in Turkish history, limited research has been done on the İğdirs, one of the tribes that make up the Oghuz union. İğdirler has had an important place among the Oghuz tribes from the first time in which its name was mentioned to the present day. People belonging to the İğdir tribe live in different geographies of the world today. İğdir tribe played an important role in the Turkification process of Anatolia and today people belonging to this tribe still live in different parts of the Anatolian geography. In our study, we will try to examine the İğdir tribe of the Oghuz in general terms, in line with the information we have.

Keywords: Ottoman: Oghuz, İğdir, Turks

GİRİŞ

Göktürk Devleti'nin teşekkülüne kadar adına tarihi vesikalarda rastlayamadığımız Oğuzlar, M.S. 630-680 tarihleri arasında "Milli Buhran Dönemi" dokuz boydan meydana gelen bir teşkilat kurmuşlardı. Dokuz Oğuz diye adlandırılan bu teşekkül ile birlikte Oğuz kelimesi ilk defa Türk vesikalarında yer almıştır. (Ergin, 1996: 17).

Oğuzlar 24 boydan ibaret olup, konar-göçer bir yaşam tarzına sahiptirler. Oğuz kelimesini incelediğimizde boylar, kabileler manalarına geldiği ve etnik bir mana ifade etmediğini görürüz. Türkistan'da Uygurların hâkimiyeti dönemi başlayana kadar Üç Oğuz, Altı Oğuz ve Sekiz Oğuz

* İğdir İl Milli Eğitim Müdürlüğü, İğdir, Türkiye. E-Posta: leve767676@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2540-9836

adlarında Oğuz teşekkülleri oluşmuştur (Kafesoğlu, 1996: 140-143). Oğuz teşekkülleri hakkında Tolstov: MS. IV. yüzyılda Hun, Alan ve Masseget halkları tarafından kurulan Eftalit Devleti'nin Türkleşmiş çocuklarına, VI. ve VII. yüzyılda Oğuz adının verildiğini söylemektedir (Tolstov 2017: 121).

Kaynaklarda ilk kez Tola ve Selenga Irmağı boylarında görülen Oğuzlar adlı Türk bölüğü, Göktürk Devleti'nin yıkılması üzerine batıya doğru tarihi seyahatine başlamıştır. Oğuzlar IX. yüzyıldan itibaren Seyhun Nehri boylarında görülmüşler ve X. yüzyılın başında ise Yengi-Kent merkezli Oğuz Yabgu Devletini kurmuşlardır. Aynı yüzyılda Oğuzlar arasında İslâmiyet hızlı bir şekilde yayılmaya başlamış ve XI. yüzyıla geldiğimizde İslâmiyet Oğuzlar arasında hâkim din durumuna gelmiştir. İslâmiyet ile birlikte Oğuzlar için, Türkmen adı kullanılmaya başlanmıştır. Oğuzlar, Selçuklular ile İslâm âleminin siyasi hâkimiyetini ele geçirmişlerdir. Fakat Moğol istilasıyla bir müddet kesintiye uğrayan İslâm âlemindeki bu hâkimiyet, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde yepyeni bir ivme kazanmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz siyasi gelişmeler neticesinde Oğuzlar geniş bir coğrafyaya yayılarak, Ceyhun Nehri'nden, Afganistan'a ve Aral Gölü'nden Rumeli'ye kadar uzanan bir coğrafyada hem yurt tutmuşlar hem de buralarda boş durmayarak yeni siyasi teşekküller oluşturmuşlardır.

Ülkemizde bilimsel anlamda yapılan çalışmalarda, Oğuzlar üzerine yapılan çalışmaların yoğun olduğunu, Oğuz boylarından ise ancak bir siyasi teşekkül oluşturanların ya da kalabalık olanları üzerinde çalışmaların yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Çalışma konumuz olan, 24 Oğuz boyundan biri olan İğdir boyu üzerine bilimsel bir çalışma sürekli ihmale dilmış ve yeterince ele alınmamıştır. Bu çalışmamızla İğdirler' i konu edinerek bu alandaki bir boşluğu doldurmak amacındaydık. Çalışmamızda İğdir boyunun mensup olduğu Oğuzlar hakkında genel bilgiler verdikten sonra İğdir boyu üzerinde durularak temel bilgiler verilerek, İğdirler' in Oğuzlar ile bağlantıları, Oğuz teşkilatındaki yerleri belirtildi. Devamında ise: İğdirler' in başta Anadolu olmak üzere birçok yerde iskân faaliyetleri, Anadolu'nun Türkleşmesine katkıları, çeşitli sahalardaki iskân faaliyetleri, XVI. yüzyılda ve günümüzde İğdir ismini taşıyan yerler hakkında bilgiler, ulaşabildiğimiz kaynaklardan, metodik esaslara göre kâğıda sıhhi ve düzenli bir şekilde aktarılmış ve eksikimiz olduğunu peşinen kabul ederek çalışmamız tamamlanmıştır.

1. OĞUZLAR

1.1. Oğuz Adının Manası

Oğuz adının ne manaya geldiği hakkında birçok görüş bildirilmiştir. Bunlara göre Oğuz kelimesi boğa, okçu, aile, ilk süt, öküz, tosun, klan ve kabileler (boylar) manalarına gelmektedir (Kafesoğlu, 1996: 140). Oğuz adının menşei ile ilgili olarak ilim âleminde en fazla kabul göreni Macar dil bilimci J. Nemeth'in ifade ettiği kabileler anlamıdır. Eski Türkçe 'de "ok" boy manasına geliyordu. Bu kökün sonuna "z" çoğulunun gelmesiyle mana "boylar" biçiminde değişiyordu (Karatay, 2017: 63; Sümer 1972: 1).

1.2. İslâmiyet Öncesi Oğuzlar

Birinci Göktürk (M.S. 535-630) organizasyonu içinde Oğuz adında bir topluluğa rastlamıyoruz. Yalnız Birinci Göktürk Devleti'nin dağılması üzerine Türk boyları yeni birlikler kurdular. İşte bunlardan biri de Tola ve Selenga Irmakları bölgesinde teşekkül olan "Dokuz Oğuz Kağanlığı" idi. M.S. 680'den itibaren yeniden toparlanan Göktürkler, Dokuz Oğuzları yine başkenti Ötüken şehri

olan “Türk Birliği” ne davet etmişlerdir. Oğuzlar ile Göktürkler arasında Türk Birliği hususunda anlaşma sağlanmaması üzerine taraflar arasında İnekler Gölü Savaşı meydana gelmiş ve sonuçta: İltiş Kutluk Kağan tarafından Oğuzlar mağlubiyete uğratılmış ve Oğuzların başında bulunan Baz Kağan öldürülmüştü. Bunu Bilge Kağan’ın Kül Tigin abidesindeki şu ifadeleriyle teyit ediyoruz: *“Tanrı lütüfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağan sızlatmış, düşmanı tabi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam Kağan öylece ili, töreyi kazanıp, uçup gitmiş. Babam kağan için ilkin Baz Kağanı balbal olarak dikmiş”* (Ergin, 1996: 22). Yine bu metindeki bilgilerden İltiş Kağan’ın ilk olarak Oğuzlar üzerine yöneldiğini mezarına ilk dikilen balbalın Baz Kağan’a ait olduğunu söyleyebiliriz. Yine Oğuzlar hakkında Bilge Kağan’ın aynı kitabede geçen *“Dokuz Oğuz milleti kendi milletim idi. Gök, yer bulandığı için düşman oldu. Bir yılda beş defa savaştık”* ifadeleri Oğuzların Türklüğünü ayrıca tescil etmektedir (Ergin, 1996: 28).

Göktürkler devrinde varlığından bu şekilde haberdar olduğumuz Oğuzlar, Göktürk Devleti’nin yıkılmasından sonra Uygurlara tabi oldular. Uygur Hakanlığı’nın başlangıcında henüz “tegin” olan Moyeñçor, Oğuzların başına getirilmişti. O, Dokuz Oğuzları topladı, fakat Sekiz Oğuz birliğini meydana getiren öteki boylarla savaşmak zorunda kaldı. Kağan olduktan sonra da Tatarlarla ittifak etmiş olan bu Oğuzları Bargu’da ve Selenga kıyısında arka arkaya mağlup etti. Oğuzlar Selenga’yı geçerek geri çekildiler. İslâm kaynaklarında Uygurlardan yanlış olarak Dokuz Oğuz (Toguz Guz) diye bahsedilmektedir. Dokuz Oğuzlar ve Sekiz Oğuzlar haricinde yine Üç Oğuz ve Altı Oğuz adlarındaki Oğuz teşekkülleri de bulunmaktadır (Kafesoğlu, 1996: 143).

Uygurlarla girmiş oldukları mücadeleden sonra Oğuzlar anayurttan batı istikametine doğru kaymaya başladılar. Oğuzlar IX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Seyhun boyunu yurt tutacaklardır. X. yüzyılın ilk yarısında Oğuzlar bu yurtlarının haricinde Karacuk ve Sayram şehirleri havalisine kadar da inmişlerdir. Yine aynı dönemde Karacuk dağlarından Hazar denizine kadar uzanan düzlüğe “Oğuz Bozkırı” denmekteydi (Sümer, 1972: 34). Buralarda Yeni-Kent, Karacuk, Cend, Suğnak, Süt-Kent, Barçnılg-Kent adında Oğuz şehirleri bulunmaktaydı (Kafesoğlu, 1996: 144).

Oğuzlar X. yüzyılın ilk yarısında, kışlık merkezi Yeni-Kent (Yengi-Kent) olan bir devlet kurmuşlardı. Devleti Yabgu idare ediyor, ona Kül-Erkin ünvanlı bir başbuğ naiplik yapıyor, orduyu Sü-başı idare ediyordu. Bu müstakil devletin (Oğuz Yabgu Devleti) komşularıyla sürekli mücadele halindeydi. Oğuz Yabgu Devleti, Hazarlar ve Peçenekler arasındaki mücadeleler, genelde iki devletin anlaşarak, üçüncü üzerine saldırısıyla sonuçlanıyordu. Oğuz Yabgu Devleti’nin güneyinde Samanoğulları hâkimdi. (Burası daha sonra Karahanlılar tarafından ele geçirilecektir.) Yine bu dönemde Horasan şehri de Gazneliler’ in eline geçmiştir. Harezmi’deki yerli hanedanlar ile Oğuz Yabgusu arasında da mücadeleler eksilmezdi. Burası da Gazneliler tarafından ele geçirilecektir. Oğuzlar doğu komşuları olan Karluklar ile de mücadele halindediler. Hatta bu mücadelelerden birinde Oğuz Yabgusu hayatını kaybetmiştir. Yine bu istikametteki Çiğiller ile de Oğuzların kadim bir düşmanlığı mevzubahisti. Kuzey komşuları olan Kimek ve Kıpçaklar ile genelde iyi geçinirlerdi. Kimekler barış zamanında soğuk kışlarda sürülerini Oğuz iline indirirlerdi. Oğuz Yabgu Devleti’nin zayıflaması ve yıkılmasında kuzeydeki Kıpçakların mühim rolü vardır (Sümer, 1972: 57-58).

1.3. Oğuzların İslâmiyet’i Kabul Etmesi ve Sonuçları

İbn Faldan seyahatnamesinde, Türklerin on iki kabileden oluştuğunu ve bu kabilelerden en büyüklerden birinin Oğuz boyu olduğunu belirtir. İbn Fadlan devamında ise: Oğuzların kendi arasında Tokuzoğuz, Üçguz ve Uyguz olarak taifelere ayrıldığını, Tokuzoğuz taifesinin yaşadığı

bozkırların sınırlarının Maverâünnehir ve Harezm'e kadar ulaştığı ve sınırlarda İslâm ülkeleriyle komşu olan Oğuzların hızlı bir şekilde Müslüman olduğunu söyledikten sonra Müslüman olan Oğuzlara da Türkmen adı verildiğini bizlere aktarır (Şeşen, 2010: 69).

Selçuklu Devleti'nin kuruluşu, Oğuz Türklerinin tarihinde mühim bir dönüm noktası olmuştur. Bu devletin kurulması ile İslâm'ın siyasi hâkimiyeti Oğuzların eline geçtiği gibi, Anadolu ve Selçuklulara komşu ülkeler de onların yurdu olmuştur. Oğuz Türkleri Yakınoğu İslâm Dünyası'nın bilhassa X. yüzyılın başlarından itibaren siyasi bakımdan zayıf bir duruma düşmesinden faydalanarak adım adım ilerleyen Bizans'ı geri atmakla kalmamış, onun asıl dayanağı olan Küçük Asya'yı da fethetmek sureti ile bu devletin çökmesi ve yıkılmasında en mühim amil olmuştur. Oğuzlar Selçuklular devrinden başlayarak dalgalar halinde Yakınoğu coğrafyasına akmaya başlamışlardır. Bu devre içerisinde Oğuzların hemen tamamı arasında İslâm hâkim olmuş ve Yakınoğu'da birçok Türkmen devleti teşekkül edilmiştir (Uçakçı, 2015: 45).

1.4. Moğol İstilasası ve Sonrasında Oğuzlar

Moğol istilasası Türk ve İslâm dünyasında derin tesirler bıraktı. Birçok Türk uruğu kavmi hüviyetini yitirip çözülürken Moğol tesiriyle yeni bir kimliğe bürünmüşlerdir. Yine bu Moğol istilasıyla mamur İslâm beldeleri harap olmuş, Abbasi Devleti yıkılmış ve Yakın-Şark'ta yeni bir etnik şekillenme vuku bulmuştur. Türkler ve Türk kültürü bu gelişmeler ile birlikte İslâm âleminin en etkili ve en büyük unsuru olmuşlardır (Sümer, 1972: 139).

Oğuzlar, Moğolların baskısıyla XIII. yüzyıldan itibaren Maverâünnehir, Azerbaycan ve Horasan bölgelerinden Anadolu'ya doğru kalabalık gruplar halinde göç etmişlerdir. Anadolu'ya yapılan yüksek yoğunluklu Oğuz göçleri nedeniyle Anadolu'da yaşayan bazı topluluklar batıya doğru ilerlerken, Anadolu'da bu toplulukların boşalttığı yerlerde kısa süre zarfında birçok Türk beyliği kurulmuştur (Sümer, 1972: 61, 156-157; Şahbaz, 2017: 51).

Moğol istilasası nedeniyle Anadolu'ya gelen Oğuz boylarından Bozok grubu genellikle Anadolu'nun kuzeyine yerleşirken, Üçok grubu ise Anadolu'nun güney kesimlerine yerleşmiştir. Moğol istilasası nedeniyle Anadolu'ya göç edenlerin büyük çoğunluğu her ne kadar Oğuz boyları olsa bile, çeşitli Moğol kabileleri, Harezmsahlar ve çeşitli Türk oymakları da Anadolu'ya göç etmişlerdir (Özdemir, 2017: 54-55).

Mangışlak, Maverâünnehir ve Balhan bölgeleri Moğolların istila istikametinde olmadığından dolayı bu bölgeler Moğol istilasından en az zarar görmüş olan Oğuz yurtlarıdır. Bu bölgelerde Halk, Batuhan'a vergi ödemeyi kabul edip tehlikeyi böylece savuşturmuş ve uzun yıllar rahat etmiştir (Sümer: 1972: 111-112).

2. OĞUZLAR'DA BOY TEŞKİLATI VE BOYLAR

Oğuzlar kavmi ve siyasi bir teşekkül için el (il) kelimesini kullanırlardı. "El" zamanla "ülke" manasını kazanmıştır. Yurt ise Oğuzlar' da elin, boyun, obanın ve ailenin oturduğu yerdir.

XI. yüzyıla kadar Oğuz idarecileri Yabgu unvanını taşıırken, bu tarihten sonra yalnız "Beğ" unvanını taşımışlardır (Sümer, 1972: 201-202). Oğuz yurdunu meydana getiren toplulukların her birine boy, boyların başında bulunanlara da boy beyi denirdi. Boylar, kendi arasında obalara ayrılır, obaları da aileler oluşturmaktaydı (Tayfur, 2001: 120). Oğuzlar'da boylar, kadim "ikili teşkilat"a göre düzenlenmiştir. Oğuz yurdu (özellikle X-XI. yüzyıldan sonra) İçki-Oğuz, Taşkı Oğuz, Üçoklar,

Bozoklar, İç Oğuz-Dış Oğuz diye iki kola ayrılmaktaydı. Bu düzen orduda da hâkimdi (Sümer, 1972: 391-392).

Oğuzlar ve Oğuz teşkilatı hakkında ilk detaylı bilgileri veren Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lûgati't Türk'te Oğuzları nemlerine ve büyüklüklerine göre, yirmi iki boy olarak göstermiş fakat ikili bir ayrıma girişmemiştir. Reşidüddin ise Oğuzları iki ana kola ayırmış ve boyları altı oğuldan yirmi dört tane olarak belirtmiştir. Her iki listede de her dört boy için ortak birer ongun gösterilmiş ve ayrıca her boyun tamgaları gösterilmiştir (Sümer, 1972: 391-392).

Kaşgarlı Mahmud, eserinde Türk boylarını : *"Türkler aslında yirmi boydur. Bunların hepsi-Tanrı kutsal kılması- Yalavaç Nuh oğlu Yafes, Yafes oğlu "Türk"e dek ulanır. Bunlar Tanrı kutsal kılması - Yalavaç İbrahim oğlu İshak, oğlu "İysu", İysu oğlu "Rum"u andırır. Bunlardan her bir boyun birçok oymakları vardır ki sayısını ancak ulu Tanrı bilir. Ben bunlardan kök ve ana boyları saydım, oymakları bıraktım. Yalnız herkesin bilmesi için gerekli olanı, oğuz kollarını ve hayvanlarına vurulan belgelerini yazdım. Bundan başka her boyun bulunduğu yeri de bildirdim. Bizans (Rum) ülkesine en yakın olan boylardan başlanarak en doğudaki boylara kadar en güneyde bulunanlar ile en kuzeyde bulunanları birer birer gösterdim."* diye bizlere aktarmıştır (Kaşgarlı Mahmud, 1998: 28). Aynı eserin devamında: *"Oğuz: Bir Türk Boyudur. Oğuzlar Türkmen'dirler. Bunlar yirmi iki bölüktür; her bölüğün ayrı bir belgesi ve hayvanlarına vurulan bir alameti vardır."* demiştir (Kaşgarlı Mahmud, 1998: 55).

Bugün Oğuz teşkilatı hakkındaki bilgilerimizin ana kaynağı bu iki listedir. Bugüne kadar Oğuz teşkilatı hakkında bilgi içeren bütün kaynaklar bu iki listeden istifade etmiştir. Bunlar o devirde yazılmamış olsalardı Oğuz teşkilatı hakkında bu kadar detaylı ve düzenli bir bilgiye sahip olamayacaktık.

OĞUZ HAN					
BOZOKLAR			ÜÇOKLAR		
Gün Han	Ay Han	Yıldız Han	Gök Han	Dağ Han	Deniz Han
Kayı	Yazır	Afşar	Bayındır	Salur	İğdir
Bayat	Döger	Kızık	Beçene	Eymür	Bügdüz
Alka-evli	Dodurga	Beğdili	Çavuldur	Alayurdlu	Yıva
Kara-evli	Yaparlı	Karkın	Çepni	Yüreğir	Kınık

(Togan, 1982: 50-52).

3. OĞUZ KAĞAN DESTANI

Oğuz Kağan Destanı, İslâmiyet'ten önceki dönemlerden beri var olmakla birlikte İslâmiyet'ten sonra da unutulmamış ve zamanla İslâmi bir kimliğe bürünmüştür. Bu nedenle Oğuz Kağan Destanı'nı İslâm öncesi ve İslâm sonrası diye ikiye ayırabiliriz. İslâm öncesine ait Oğuz Kağan Destanı daha orijinal ve yabancı kültürlerden etkilenmemiştir (Gültepe, 2018: 25-26).

Oğuz Kağan'ın babası ve annesi Müslüman değillerdi. O doğar doğmaz bu duruma annesinden başlayarak tavır koymuştu. Annesinin sütünden ancak Müslüman olduğunu (Tanrıya inandığını) söylemesinden sonra emmiştir (Ögel, 2014/II:16). Çok güzel olarak yaratılan bu çocuk kısa sürede korkunç bir er oldu (Ögel, 2014/I:177). Bir gergedan öldürerek erginliğini ispatladı (Ögel, 2014/I:155-156). Oğuz Kağan kimsenin kendisine isim vermesini beklemeyerek kendi adını kendi koydu (Ögel, 2014/II:17). Oğuz'un evlenmesi de fevkaladelikler taşıyordu. Önce göğün kızı ile evlendi; bundan Gün, Ay, Yıldız Hanlar oldu. Sonra yerin kızı ile evlendi; bundan da Gök, Dağ ve

Deniz Hanlar oldu. (İslâm'ın tesirindeki destan nüshalarında bu evlilik biraz daha sıradandır, yani olağanüstülük vasfı yoktur; üç amcasının üç kızından İslâmiyet'i kabul edenlerle evlenmiştir.)

Uygurların Oğuz destanında fevkalade motiflere daha çok rastlanmaktadır ve Oğuz Han da insanüstü bir varlık gibi anlatılmaktadır. Oysa Müslüman olan Türkler arasında yaşayan destan bakiyelerinde Oğuz'un daha gerçekçi bir şekilde ele alındığını görüyoruz (Ögel, 2014/I: 133-134).

Oğuz Han kendi adına izafeten bir devlet kurmuştu. Oğuz Han, daha hayattayken altı oğlunu ava göndermiş, bu av sırasında oğullarından üçü altın bir yay, diğer üçü de üç gümüş ok buldular. Oğuz Han oğullarını, bulduklarına göre ikiye ayırdı. Üç kardeşin büyüklerine Bozok, küçüklerine de Üçok adını vermişti (Uçakçı, 2015: 46). Ölümünden sonra yerine büyük oğlu Gün-Han geçti. Oğuz Kağan'ın da vezirliğini yapmış olan Irkıl Hoca, Gün-Han'a vezir oldu ve boy teşkilatını kurdu (Ögel, 2014/I: 231-132). (Ona ailenin genişlemesi halinde oğullar arasında çıkabilecek anlaşmazlıklar hususunda öğütler verdi. Oğuz Han'ın mülkünü ve yurdunu varisleri arasında taksim etti. Herkesin yerini ve mevkiini tayin etti, belirledi).

Oğuz Kağan Destanı dışında, Anadolu'da Oğuz adının geçtiği çeşitli mitolojik öyküler anlatılmaktadır. Bu öykülerden birisinin kahramanı bugün Ardahan ili, Hanak ilçesinin Börk köyünde bulunan dağa ve yaylaya adını vermiştir. Oğuz Yaylası ve de Oğuz Dağı adı verilen mevkide, günde üç yüz araba biçen bir Oğuz devinin, yüksek otlaklar arasında kendine yiyecek getiren kız kardeşini bilmeden biçmesi ve kız kardeşine ağıtlar yakarak yaylaya gömmesi konu edinmiştir (Boratav, 2012: 110). Oğuz devinin öyküsü günümüzde de bölge halkı tarafından anlatılmaktadır.

4. İĞDİR BOYU

4.1. İğdirler' in Oğuz Boyları İçindeki Yeri ve Önemi

İğdirler, Oğuzların Üçok kolundandır ve Denizhan oğullarının en büyüğüdür. Bu mevki itibariyle Oğuz Han'ın en küçük oğlundan değildir. İğdir boyu Oğuz teşkilatı içerisinde Reşidüddin eserinde yirmi birinci sırada, Kaşgarlı Mahmut eserinde on dördüncü sırada gösterilmektedir. Üçoklar önemi itibariyle Bozoklardan sonra gelir. Oğuz Kağan Destanı'na göre Üçoklar yerin kızından olmadıkları ki (Bozoklar göğün kızından doğmuşlardır). Üçoklar orduda, sol kolu teşkil ediyordu, fakat ordunun ağırlığı Türklerde sağ koldadır. Reşidüddin' in listesinde ve bu listeden istifade edilerek hazırlanan öteki listelerde İğdirler Deniz-Han ahfadından olup yirmi birinci sırada yer vermiştir. Kaşgarlı Mahmut eserinde on dördüncü sırada yer vermiştir. Kaşgarlı Mahmut ayrıca boyları ikili teşkilata göre de ayırmamış olup, boy sayısını yirmi iki olarak vermiştir ve bu boyları verirken de onların sırasını yaşadığı dönemdeki şöhret ve güçlerine göre tayin etmiştir (Togan, 1982: 51- Kaşgarlı Mahmut, 1998: 57).

Tarihi ve coğrafi ana kaynakları incelediğimizde Oğuzların İğdir boyuna ait pek fazla bilgiye rastlamamaktayız. Görüldüğü gibi Oğuz teşkilatı içerisinde mühim bir mevki işgal etmeyen İğdirler; tarihte de önemli bir siyasi faaliyette bulunmamışlardır. (Togan, 1982: 144; Sümer 1972: 356). Yirmi dört Oğuz boyundan yirmi bir tanesi Anadolu'ya göç etmiş olup, İğdirler Anadolu'ya en fazla göç veren ilk dört boy arasındadır (Sümer, 1972: 211-212). Bunlar haricinde İğdirler, İran, Türkmenistan ve Kuzey Kafkasya'da mühim iskân faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Eldeki tarihsel dokümanlar ve malumatlar İğdirler' in çoğunun Anadolu'da yaşadıklarını göstermektedir.

4.2. İğdir Adının Etimolojisi

İğdır, İğdir, İgdir, Yiğdir, Yigdir, Yeğdir, Eğdir, Eğdır diye de geçen boy isminin asıl söylenişi ve doğru biçimi İğdir şeklindedir. Anadolu ve Azerbaycan'da da bu şekilde söylenir. Bu ad Divan-ı Lügâti't-Türk'de İğdir, Camiü't-Tevarih'te Yiğdir, Tarih-i Âli Selçuk'ta İğdir, Şecere-i Terakime'de İğdir (Gülensoy, 1989: 60). Hünernâme'de de İğdır şeklinde geçmektedir (Türkay, 1979: 46).

İğdir/Yiğdir adının anlamı kaynaklarda "iyilik, yiğitlik, ululuk, büyüklük, bahadırılık anlamında açıklanır. Adın başındaki "iğ" veya "yiğ" sözlerinin aslı sahip çıkan, koruyucu, iyilik yapan anlamında, Türkiye Türkçesi'nde iğe (sahip) ve Doğu Oğuzca'da yiğe (sahip) şeklinde kullandığımız sözleridir. Adın ikinci eki "-dır" ise, fiilden isim yapan ektir. İçel'in Bozdoğanlı oymağı, bugünkü İğdır ili, İran'da bulunan Kaşgay-Eli ve Anadolu'daki yüzlerce isim İğdır boyuyla alakalıdır (Gültepe, 2018:200-2004).

Anadolu'da iğeli/yiğeli = sahipli, taraftarı olan, arkası güçlü ve iğesiz/yiğesiz = sahipsiz, kimsesiz, iyilik yaparı olmayan anlamında kullanılmaktadır. Daha çok konuşma dilinde kullandığımız "yeğ" sözü de iyi anlamındadır. "Akılsız dosttansa akıllı düşman yeğdir" akılsız dosttansa akıllı düşman iyidir, deyiminde olduğu gibi (Çetinkaya, 1996: 125).

Bunların haricinde İğdir' in "İğde: Güzel kokan" ve "İğlemek: Güzel koku koklamak" anlamlarına geldiği de söylenmektedir (Kayabalı ve Arslanoğlu, 1973: 382).

4.3. İğdirler'in Tamga ve Ongunu

4.3.1. İğdirler'in ongunu

Oğuz boylarının ongunları yırtıcı bir kuş olan şahinin farklı çeşitleri olmuştur. Reşideddin şahinin altı türünden bahsederek, Oğuz boylarını dördümlü gruplara ayırarak her bir gruba bir şahin çeşidi, Ebu'l Gazi ise yirmi dört Oğuz boyunun her birine bir şahin çeşidini Ongun olarak göstermiştir (Boratav, 2012: 103-104). İğdir boyunun ongunu Karçığay kuşudur. Karçugay, Karçığai adı, genel olarak güvercin avlayan orta boy doğanlara verilen addır. Kırgızlarda ise Karçuga sözü bütün atmaca, doğan ve şahinlere verilen umumi bir addır. Çağatay, Altay, Kırgız lehçelerinde Karçığa biçiminde söylenen bu kuş hepsinde de bir av kuşunu ve müştereken de atmacayı karşılar. Anadolu'da da karçığa, karçığu denen bir atmaca cinsi vardır (Ögel, 2014: 397-398).

Altılı teşkilat zamanında da her oğula yine bir ongun belirlenmiştir. (Orkun, 1946: 144). Buna göre, değişik kaynaklarda Deniz Han'ın ongunu Çağrılı (Gökalp, 1989: 161). Üçkuş (Orkun, 1946: 144). Çakır (Türkay, 1979: 45). Olarak belirtilmiş ve payı da (söğük) sol aşıklı olarak gösterilmiştir (Togan, 1982:99).

4.3.2. İğdirler'in tamgası

Tarih-i Âli-i Selçuk'ta:

Reşidüddin'in Camiü't-Tevarih'inde:

Kaşgarlı'nın Divan-ı Lügâti't-Türk'ünde:

Hünernâme'de,

Ebu'l-Gâzi Bahadır Han'ın Şecere-i Terakimesi'nde: ~

Selçuknâme'ye göre: $\frac{\perp}{\underline{\quad}}$ şeklindedir (Gülensoy, 1989: 63; Türkay, 1979: 46).

5. İĞDİR TÜRKMENLERİNİN YURTLARI

5.1. Türkmenistan

Türkmen adının çıktığı Oğuz kelimesi ilk defa VIII. asrın ikinci çeyreğinde yazılmış olan Gök-Türk kitabelerinde geçmektedir (Ergin, 1996: 17). Türkmen adı ise ilk defa X. yüzyılda ortaya çıkmış, Müslüman olmayan Oğuzlar, Müslüman Oğuzlara bu ismi vermişlerdir (Saray, 1993: 12-13). Selçuklu Devleti'ni kuranlar bizzat Oğuzlardan olmakla birlikte Türkmen olarak adlandırılıyordu. Fakat Selçukluların kuzeyindeki topraklar olan Mangışlak ve Üstyurt bölgesinde meskûn olan soydaşları Oğuz diye adlandırılmıştır. İşte bugünkü Türkmenistan'ı kuracak olan Oğuzlar bu coğrafyada yurt tutmuşlardı. Soydaşları Selçuklular'ın yıkılmasında da en büyük rolü yine bu Oğuzlar oynayacaktır. Mangışlak'taki Oğuzlar da XI. yüzyılda tamamen Müslüman olmuşlardır.

XI. yüzyılda Kavşud Bey'in başında bulunduğu, Mangışlak'ta hâkim Türkmen devleti, Harezmsah Atsız'ın 1128 akını ile yıkılmıştır. Bu tarihten sonra bir daha buralarda Türkmenler devlet kuramamıştır. Fakat Türkmenler bu perişan halleriyle bile Kıpçaklarla cihat etmekten geri durmamışlardır. Moğol istilası döneminde en az zarar görmüş Türkmen yurtlarından olan Mangışlak ve Balhan'daki Türkmenler, Batu Han'a tabiiyet bildirerek ve vergi ödeyerek Moğol taarruzlarından masum kalmayı başarmışlardır. Mangışlak'taki Türkmenlere önce Mangıtlar, ardından da Kalmıklar büyük darbeler indirmişler; bunun üzerine XVII. yüzyıldan itibaren bu bölgede Türkmen kalmamıştır. Türkmenler, XVII. ve XIX. yüzyıllar arasında Hive Hanları ve İran'la mücadelelerde bulunmuşlar, XIX. yüzyıldan itibaren de Ruslarla Türkistan'ın en şanlı en çetin mücadelelerine girişmişlerdir. Mücadelelerinden yenik olarak ayrılan Türkmenler Rus tahakkümüne girmişlerdir. Bu Türkmenler' i Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden şimdiki genç Türkmenistan temsil etmektedir. Bu ülkedeki Türkmenler yirmi dört Oğuz boyundan Salur, Çavundur, Eymür, İğdir başta olmak üzere diğer boyların oymaklarından oluşmuştur. Türkmenler boylar halinde yaşıyorlar, her boy büyüklüğüne göre kollara, sonra uruglara ve uruglarda obalar ayrılıyordu. Türkmenistan'daki belli başlı boylar şunlardır: Ali-Eli, Ata, Çavdur, Emrali, Ersari, Göklen, Saka, Salur, Sarık, Teke, Yamut (Sümer, 1993: 13).

Türkmenistan'da İğdir varlığı şu durumdadır:

5.1.1. Göklen Türkmenleri

Oğuzların İğdir boyundan mühim bir kol Mangışlak yarımadasında yaşıyordu. Bu İğdirler orada Çavuldur ve diğer bazı ufak oymaklar ile Hasan elini meydana getirmişlerdi. XIX. yüzyılın ikinci yarısında bu İğdirler, Çavdurlar'a tabi bulunmakla beraber, Çavdurlar'ın diğer obaları gibi Aral Gölü ile Hazar Denizi arasındaki bölgede yaşıyorlardı. Bugün bu Göklen Türkmenleri arasında gördüğümüz Çarvar İğdir adlı oba, bu İğdirler' in güneye göç etmiş bir bölümüdür (Sümer, 1972: 358).

5.1.2. Çavdar Türkmenleri

Bu Türkmenler direk olarak Çavuldur boyundan olmakla birlikte, yedi uruğundan birisi İğdir adını taşımaktadır (Saray, 89: 670).

5.1.3. Yamut Türkmenleri

Esasını Salurlar' ın teşkil ettiği bu boya sonradan Eymürler de karışmışlardır. Buna rağmen Yamutlar' ın Çuni oymağı içerisinde İğdir isminde bir uruk bulunmakta, bu uruk da Ak-Arkalı, Kara-Arkalı ve Eymir adında obalara ayrılmaktadır (Saray, 89: 672).

5.2. İran

Türkmen, Azeri ve Kaşgaylar' dan müteşekkil Türkler, İran'daki en büyük etnik gruptur. Anadolu'dan daha eski bir Türk yurdu olan İran'da Türkmen yerleşmesi de Anadolu'dan daha evvel başlamış, Selçuklular' la başlayan İran'daki Türkmen hâkimiyetini Salgurlu, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevi, Afşar ve Kaçarlar sürdürmüştür. İran'daki Türk unsurlarının teşekkülünde ve Türk varlığında Türkmenler' in büyük rolü olmuştur.

5.2.1. Kaşgaylar

İran'ın Fars eyaletinde göçebe bir hayat süren ve alaçık denen çadırlarda yaşayan Kaşgaylar, tarım, hayvancılık ve halı dokumakla geçimlerini sağlarlar (Özkan, 97: 297). Kaşgaylar İran'ın en büyük ve en teşkilatlı aşiretlerindedir (Orhonlu, 1967: 421). Kaşgaylar' ın 55 oymağından birinin adı, halkına istinaden İğdir adını taşımaktadır (Sümer, 1972: 15). Bu İğdir oymağı beş yüz ev olup, buraya nasıl geldiği anlaşılamamıştır (Sümer, 1972: 358). Kaşgay oymakları umumiyetle Türkmen ve Halaç (Kıpçak) menşelidir. XVIII. yüzyılda Cani Ağa tarafından 44 oymağın bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.

5.2.2. Türkmenler

Bu Türkmenler eskiden İran ve Türkmenistan arasında sıkı bir sınır kontrolü olmadığından kışın İran'la Türkmenistan ara sınırı olan Erek nehrinin güneyine, yazın da kuzeyine göç ederlerdi. Yamutlar' dan olan bu Türkmenler sınır kontrolünün tam olarak sağlanmasının ardından İran tarafından Türkmen Sahra diye anılan yerde kalmışlardır. Bugün merkezi Günbed-i Kâvus olan bu sahanın doğusundaki mühim köylerden biri İğdir adını taşımaktadır (Azmun, 1965: 583-585). Halkının İğdirler' den olup olmadığı tetkik edilmemiştir. Bu isim ve köy halkı Türkmenistan başlığı altında ele aldığımız, Yamutlar arasındaki İğdir isimli teşekkülle de alakalı olabilir.

5.3. Rusya

XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar süren tedrici bir göçle Mangışlak (ve Üstyurt)' tan 18.000 ev Türkmen Astrahan ve Stavropol' e göçmüştür. Bu, Kalmukların XV. yüzyılda İğdir, Soyancacı (Soynacı) ve Çavdur uruklarını Kuzey Kafkasya'ya göçürmesiyle başlamış, XVII. yüzyılda Hive Hanlığı' nın süren akınlarından ve bölgedeki diğer istikrarsızlıklardan Ruslar' a başvurular şeklinde devam etmiştir. Bu Türkmenler ilk olarak Astrahan bozkırlarında ve İtil boylarında yaşarlarken daha sonra Kuma ve Terek ırmakları boyları ile Stavropol düzlüklerine inmişler, daha sonra Türkmen Sahrası olarak adlandırılacak bu topraklarda yaylak-kışlak hayatını sürdürmüşlerdir. Kışın göçtükleri yer Kış Türkmen Stavkası (Karargâhı), yazın kondukları yer

Tomus Türkmen Stavkası diye haritaya da geçecektir (Kürenov, 1995: 10, 14). Şu anda Stavropol'de yirmiye yakın Türkmen köyü de bulunmaktadır. Bu bölgede yaşayan Türkmen çocukları ilkokullarda Türkmenistan'dan gelen kitapları okuyarak kendi ana dilleri ve kendi şiveleriyle (Çavdar Şivesi) eğitim görmektedirler. Bu Türkmenler Kafkas Türkmenleri, Stavropol Türkmenleri veya Truçmenler diye anılırlar ve Sünni mezhebinden Müslümandırlar (Özkan, 1997: 199). Stavropol Türkmenleri Çavdur, İğdir, Soyancacı adındaki "gan düşer" (akraba) üç aşiret tarafından vücuda getirilmiştir (Azmun, 1965: 587).

Kendilerini "Seyinhan İli"nden kabul eden bu Türkmen oymaklarının her biri kendi içerisinde tâli kollara ayrılır ve yine her birinin kendilerine mahsus tamgaları vardır. Seyinhan ilinin İğdir uruğunun dokuz adet kolu vardır. Bunlar tamgalarıyla birlikte şu şekilde sıralanırlar:

5.3.1. Seyinhan ilinin İğdir uruğu

<u>Kolun Adı</u>	<u>Tamgası</u>
a. Yahşihoca	Dal
b. Goludaglı	Elif
ba. Firene	
c. Düzmüş	Dal
ç. Gazayaklı	Gazayak
ça. Hıdrili	
çb. Salargazan	
çc. Orsut	
çç. Yakup	
d. Geyen	Dal
e. Tüver	?
ea. Cumaköyler	
eb. Çüykeller	
ec. Çerikler	
eç. Kahramanlar	
f. Dogma	Darak
g. Mamıt	Yılan
ğ. Gökler	Dal

Stavropol Türkmenleri arasında bulunan İğdirler daha ziyade Kuma ırmağı boylarında yaşamaktadırlar (Kürenov, 1995: 14).

5.4. Afganistan

Afganistan da Türkler' in yurt tuttuğu coğrafyalardan biridir. Bu ülkede Türkmen, Özbek, Kıpçak, Kazak, Kırgız, Karakalpak ve Karluk Türkleri yaşamaktadır. Özellikle kuzey toprakları Türklerle meskündür ki burası Avrupalı müelliflerce de Afgan Türkistan'ı diye adlandırılmıştır. Afganistan Türker'i arasında Türkmenler önemli bir yere sahiptir. Afganistan'da Özbekler en büyük Türk varlığını oluşturmaktadır. Buradaki Türkmenler' in ekseriyeti Salur boyundandır. Diğer Türkmenler' den ise Çavdar, İğdir, Dodurga, Bayat ve Karkın gibi isimlere rastlanmaktadır.

Burada İğdirler Çavdarlar içerisinde görünmektedir. Bu İğdirler' in, Türkmenler' in İğdir boyundan mı yoksa Çavuldur boyundan mı olduğu tarafımızdan anlaşılamamıştır. Bu konuda

ulaşabildiğim biricik kaynak Mehmet Eröz'ün "Afganistan'daki Türk Aşiretleri" adlı makalesidir (Eröz, 1969: 850).

5.5. Türkiye

İğdirler, Anadolu'ya büyük ihtimalle Moğol istilası üzerine gelmişlerdir. Anadolu'ya özellikle Halep Türkmenleri arasında bulunan İğdir oymakları yerleşmiştir. Bu açıdan Halep Türkmenleri hakkında biraz daha bilgi verelim. 1070-1071'lerde Navekiyye Türkmenleri hakkındaki bilgilerimizi genişletelim. Suriye coğrafyasına indikten sonra Halep bölgesinde yurt tutmuşlardı. Bu Türkmenler yazın da Sivas'ın güneyine yaylaya çıkıyorlardı. XIII. yüzyılda vuku bulan Moğol istilası üzerine Horosan ve Azerbaycan taraflarında yaşayan kalabalık Türkmen kitleleri Anadolu'ya geldi. Bunlar ne Selçuklular' a tabi oldular ve ne de Moğollar' a itaat ettiler. Ayrıca Memlük Hükümdarı Baybars'la illiyetli görüldüklerinden büyük katliamlara uğratıldılar. Bunun üzerine birçok Türkmen Bizans uçlarına göç ettiği gibi 40.000 evlik bir Türkmen kitlesi de Memlük hükümdarı Baybars'a sığındı. Baybars onlara Antakya'dan Gazze'ye kadar uzanan sahalarda yurt vermiş ve beylerine de dirlikler tahsis etmiştir. Bu Türkmenler Bozok ve Üçok adları ile eski Oğuz elinin ikili teşkilatını muhafaza ediyorlardı. Bu husus onların Moğol istilası üzerine Anadolu'ya geldiklerini gösterir. Dede Korkut Destanları da bu Türkmenler arasında oldukça yaygın idi. Halep Türkmenleri arasındaki Üçoklar Çukurova bölgesine göç etmeden önce Amik ovası ve Trablus taraflarında sakindiler. Bu Üçoklar içinde Çavuldur'lar hariç hemen her boya dair teşekküller bulunmaktadır. Halep Türkmenlerinin siyasi ve iskân faaliyetleri kısaca şöyledir: Dulkadir Beyliği'nin kurulması ve Maraş bölgesinin iskânı, Kilikya'nın Türk yurdu haline getirilmesi ve Ramazanoğulları Beyliği'nin kurulması, Kara-Tatarlar'dan boşalan Yozgat bölgesinin iskânı, Antep, Hatay, Malatya ve Urfa'da yerleşme, Akkoyunlu ve Safevi teşekküllerinde rol alma (Sümer, 1963: 8-9). Bunlar arasında biz İğdirler'in özellikle Ramazanlı ulusu arasında faaliyetlerde bulunduğunu görüyoruz. Osmanlı müverrihlerinden Şükrullah'ın Karakoyunluları Deniz Han ahfadından göstermesi üzerine yapılan çalışmalar neticesinde bu ailenin umumiyetle Yıvalar'dan olduğu kabul görmüştür (Sümer, 1950: 470). Gerek bu dönemi ve gerek sonrasını ele alan müellifler yine Denizhan ahfadından olan İğdirler'in bu konuda rol oynamamalarını, başka sahalarda yaşamış olduklarından gayri tabii görmüşlerdir.

5.5.1. Tarsus

Bu bölgedeki Gökçelü adlı boy arasında bulunan İğdir obası iki kol halinde olup, ayrı ayrı ekinliklerde çiftçilik yapmaktadır. Bunlardan başka Adana çevresinde de aynı adda iki küçük oymak yaşadığı gibi yine bu bölgedeki Sarı-Hamzalı oymağının da bir İğdir teşekkülü olduğu anlaşılıyor.

5.5.2. İç-il

İğdirler' in mühim bir kolunun da bu bölgede yerleştiği anlaşılıyor. Hatta söylenebilir ki İç-il bölgesi halkı Beğdili, Yıva ve İğdirler'den meydana gelmiştir. Bu bölgedeki İğdirler Mut, Gülnar ve Karı-Taş'da yaşıyorlardı. Buradaki İğdirler başlıca iki kola ayrılmış olup, bu kollardan biri Biçer İğdiri öteki de Oturak İğdir adını taşıyordu.

5.5.3. Koç-Hisar

İç-il bölgesindeki ünlü boylardan biri olup, Silifke bölgesinde oturan büyük Boz-Doğan boyunun bir kolu Orta Anadolu'daki Koç-Hisar (Kuş-Hisar) bölgesinde yurt tutmuştur. II. Bayezid devrinde

bunların obaları arasında kalabalık bir İğdir teşekkülü görünüyor ki bu Boz-Doğanlar' ın İğdirler' den olduğunu söyleyebiliriz (Sümer, 1972: 357).

5.5.4. Teke

XVI. yüzyılda bu sancağa bağlı Kara-Hisar kazasında kalabalık bir İğdir oynağının yaşadığı bilinmektedir. Yine bu sancakta bir yöre ve 6 köy İğdir ismini taşıyordu. Yer adlarının bu coğrafyada yoğunlaşmış olması da yine bize İğdirler' in bu yörede yoğun bir iskân faaliyetinde bulduklarını gösterir.

5.5.5. Hamid

Bu sancağın Eğirdir kazasındaki Yörükler arasında da bir İğdir oynağının varlığı bilinmektedir.

5.5.6. Menteşe

Burada yaşayan İğdirler' de yörenin en büyük teşekküllerinden olan Horzumlu obaları arasında bulunmakta olduğu görülüyor.

5.5.7. At-Çeken

II. Bayezid devrinde Aksaray taraflarında bu adda bir teşekküle rastlanılmıştır (Sümer, 1972: 260).

Bu bilgilerimizi teyit eden Cevdet Türkay ayrıca Erzurum ili, Kelkit kazasında bir başka İğdir teşekkülünden bahsetmektedir (Türkay, 1979: 428). İğdir ilimizin bir çok yerinde de İğdir Türkmen'i meskundur. Bunlar İğdir'in birçok yerinde Kayılarla iç içedir. Bundan anlaşılıyor ki bu İğdirler o bölgeye Kayı boyu teşekkülleriyle birlikte gelip yerleşmişlerdir. Bu yöre ismini de bu Türkmenlerden almıştır (Çetinkaya, 1996: 126).

6. İĞDİR ADINI TAŞIYAN YERLER

6.1. XVI. Yüzyılda İğdir Adını Taşıyan Yerler

Tablo 1.

XVI. Yüzyılda İğdir Adını Taşıyan Yerler

Boyun Adı	Vasfı	Sancağı	Kazası
İğdir	Ekinlik	Ak-Saray	Ak-Saray
İğdir	Köy	Ankara	Çubuk
İğdir	Köy	Beğ-Şehri	Göçü
İğdirlü	Köy	Biga	Çan
İğdir	Köy	Canik	Bayramlı
İğdir	Köy	Canik	Bafra
İğdir	Köy	Erzurum	Kemah
İğdir	Köy	Erzurum	Kelkit

İğdir	Köy	Erzurum	Bayburt
İğdir	Ekinlik	Erzurum	Erzincan
İğdir	Köy	Hüdâvendigar	Sifri-Hisar
İğdir	Köy	Hüdâvendigar	Göl-Pazarı
İğdirlü	Köy	İç-İl	Mut
İğdir-Virânı	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Barçınlu
İğdir-Virânı	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Sanduklu
İğdirlü	Köy	İç-İl	Mut
İğdir	Köy	Karasi	Manyas
İğdir	Köy	Kastamonu	Küre
Kuyucak ve İğdirler	Köy	Kastamonu	Taşköprü
Baş-İğdir	Köy	Kastamonu	Daday
İğdir	Köy	Kastamonu	Daday
Bezi ve İğdir	Köy	Kastamonu	Araç
İğdir	Köy	Kastamonu	Araç
İğdir	Ekinlik	Kayseriyye	Kibar-Ezmaç
İğdir	Köy	Kayseriyye	Gün-Yüzü
Sotuk(?) İğdir	Köy	Kengırı	Kurşunlu
İğdircik	Köy	Kengırı	Kurşunlu
İğdir	Köy	Koca-İli	Kara-Su
İğdir	Ekinlik	Konya	-
Eken-İğdir	Köy	Konya	Ereğli
İğdir	Köy	Kütahya	Şehlü
İğdir	Köy	Kütahya	Ergavun
İğdir	Köy	Sivas	Zile (Koç-Taş)
İğdir	Köy	Sivas	Artuk-Abâd
İğdir-Hisarı	Köy	Teke	İğdir
İğdir	Köy	Teke	Kalkanlı
İğdir	Köy	Teke	İstanos
İğdir	Köy	Teke	Muslu
İğdir	Köy	Teke	Kaş

(Çetinkaya,1996:129-130).

Tataran Mugal Taifesi içerisinde yer alan, İğdir Bölüğü adlı bazı taifeler Katar nahiyesi Çağatayüzü mezrasında 24 hane, Kır-şehri, Günyüzü nahiyesi, İğdir-Mevlana fakih Karyesi'nde 11 hanede, Kalecik kazası idari alanında 3 hanede yaşadıkları ve Çankırı ili, Yapraklı ilçesinde bulunan İğdir köyü kurucuları, Kurşunlu ilçesi İğdir köyünün kurucuları, İğdir-kara adlı karyenin kurucuları,

Delice ilçesi, Kavak köyü sakinlerinin İğdir boyuna mensup oldukları XVI. yüzyıl kaynaklarında mevcuttur (Uçaklı, 2015: 374).

6.2. Günümüzde İğdir adını taşıyan Yerler

Tablo 2.

Günümüzde İğdir Adını Taşıyan Yerleşim yerleri

Boyun Adı	Vasfı	Sancağı	Kazası
İğdir Sanatlar	Köy	Kastamonu	Araç
İğdir	Köy	Bilecik	Sögüt
İğdir	Köy	Malatya	Hekimhan
İğdir	Köy	Samsun	Bafra
İğdir Bıgır	Köy	Erzurum	Pasinler (Göktürk, 1979: 76).
İğdir	Köy	Çankırı	Kurşunlu
İğdir	Köy	Bayburt	Maden
Türkmen İğdir	Köy	Kars	Selim
İğdir	Köy	Ankara	Kızılcahamam
İğdir	Köy	Burdur	Yeşilova
İğdir	Köy	Bursa	Kestel bucağı
İğdir	Köy	Çankırı	Yapraklı bucağı
İğdir	Köy	Denizli	Çivril
İğdir	Bucak	Tokat	Zile
İğdir	Köy	İçel	Mersin
İğdir ovası	Mahalle	Samsun	Bafra-İğdir Köyü
İğdir	Mahalle	Bolu	Düzce-Sırtpınar köyü
İğdir	Mahalle	Kastamonu	Devrekani-Kınık Köyü (Çetinkaya, 1996: 128).
İğdir	Köy	Eskişehir	Sarıcakaya (Umar, 1993: 327)
İğdir	Dağ	Sivas	Suşehri
İğdir	Orman	Sivas	Suşehri
İğdir	Dere	Sivas	Suşehri (Eroğlu, 1973: 144).
İğdir	Köy	Erzurum	Aşkale (30 km kuzey)
İydir	Köy	Burdur	Merk. 30km batıda (Nihal ve Naci, 1926: 254).
İğdir	Köy	Bolu	Düzce-Gümüşova bucağı (Yurtsever, 1993: 68).

(Sümer, 1972: 454-455).

Anadolu dışında Güney Azerbaycan'da Deşt-i Mugan, Mugan Düzü'nde Eydir Sefli (aşağı) ve Eydir Aliya (yukarı) adında iki köye rastlıyoruz (Çetinkaya, 1996: 129).

İran'da da Türkmenler ile meskûn Günbed-i Kâvus'un; doğusundaki mühim köylerden biri İğdir adını taşımaktadır (Azmun, 1965: 585). İğdir boyuna bağlı aşiretleri ise İğde, Kaşıkçı, Arslanbeğli, Genceli, Terzili, Bozdoğan, Köseli, Bıçaklı olarak sıralayabiliriz (Uçakçı, 2015: 375).

SONUÇ

Çalışmamıza Oğuzların yirmi dört boyundan biri olan İğdir boyunun ilk ortaya çıkışından, yaşadığı coğrafyalardan ve sosyo-kültürel yapısıyla ilgili bilgiler elde etmeye çalıştık. Oğuz teşkilatının açıklanmasıyla başlayan çalışmamız, teşkilat içinde yer alan İğdir boyuna ait bilgilerin analiziyle tamamlanmıştır. Çalışmamızda dönemin ana kaynaklarının yanı sıra, çağdaş kaynaklardan da yararlanılmıştır. İğdir boyu üzerine yapmış olduğumuz çalışma neticesinde; Oğuz kelimesi etnik bir mana ifade etmediğini ve ilk devirlerden itibaren Oğuzların Türk varlığı içerisinde yer aldığını söyleyebiliriz. İğdirler' in hiç bir zaman kendi başına siyasi bir faaliyette bulunmadığı ve nedenden ötürü İğdir boyunun, Oğuz boy teşkilatı içerisinde mühim bir mevkie işgal etmediği görülmüştür.

XI. yüzyılda Selçuklular' ın İran'da devlet olarak ortaya çıkmasıyla diğer Oğuz boyları gibi İğdirler de İran içlerine göç etmiştir. XIII. yüzyıl başlarından itibaren Moğol baskısı nedeniyle İğdir boyuna mensup azımsanmayacak sayıda bakiye Anadolu'ya göç etmiştir. İğdirler, diğer Üç oklu teşekküllerinin yoğun olarak yerleştikleri Anadolu'nun güney kısımlarının yanı sıra Kuzeydoğu Anadolu'da Erzurum ve Kars bölgelerine yerleşerek Anadolu'nun Türkleşmesine büyük katkı sağlamışlardır.

XVI. yüzyılda Anadolu'da İğdir ismini taşıyan birçok yer isminin bulunduğunu ve bugün de Anadolu'da İğdir ismini taşıyan azımsanmayacak sayıda yerleşim alanı olduğunu söyleyebiliriz. Günümüz ismini taşıyan yer adları yalnız ülkemizde değil İran'da da İğdir ismini taşıyan yerleşim alanlarının olduğunu görmekteyiz. Günümüzde İğdirler; Türkiye başta olmak üzere Türkmenistan, İran, Afganistan, Rusya ve Kuzey Kafkasya'da meskûndurlar

KAYNAKÇA

Azmun, Y. (1965) İran'da yaşayan Türkmenler. *Türk Kültürü*, 33, 583-587.

Boratav, P. N. (2012). *Türk mitolojisi Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin mitolojisi*. Ankara: Bilge Su Yayıncılık.

Çetinkaya, N. (1996). *İğdir tarihi*. İstanbul: TDAV Yayınları.

Ebulgazi Bahadır Han. (Tsz). *Şecere-i Terakime*. Çev: Muharrem Ergin, Yrz: Kervan Kitapçılık.

Ergin, M. (1996). *Orhun abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Eroğlu, H. (1973). Suşehri'ndeki Oğuz damgaları ve Türk boyları. *Türk Kültürü*, 123, 141-147.

Eröz, M. (1969). Afganistan'da Türk aşiretleri. *Türk Kültürü*, 83, 846-850.

Gökalp, Z. (1989). *Türk medeniyeti tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.

Göktürk, H. (1979). *Anadolu'da Oğuz boyları*. İstanbul: Türk Dünyası Yayınları.

- Gülensoy, T. (1989). *Orhun'dan Anadolu'ya Türk damgaları*. İstanbul: TDAV Yayınları.
- Gültepe, N. (2018). *Oğuzname*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Gündüz, T. (2012). *Bozkırın efendileri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- İlbey, M. (2010). *Geçmişten günümüze Türkmenler (Oğuzlar)*. Ankara: HDY Yayınları.
- Karatay, O., (2017). *İlk Oğuzlar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1996). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kayabalı, İ., Arslanoğlu, C. (1973). Kuzey Doğu Anadolu Sınırlarının Tarihi Sayısı. *Türk Kültürü*,126, 324-536.
- Kaşgarlı Mahmud (1998). *Divan-ı Lügat-it Türk I*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi Yayınları.
- Kürenov, S. (1995). *Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Nihal, H., Naci, A. (1926). Anadolu'da Türklere ait yer isimleri. *Türkiyat Mecmuası, II*, 243-260.
- Orhonlu, C. (1967). Kaşgaylar. *Türk Kültürü*, 54, 421-426.
- Orkun, H.N. (1946). *Türk tarihi*. C. III, Ankara: Akba Kitabevi.
- Ögel, B. (2014). *Türk mitolojisi*. C. I, Ankara: TTK Yayınları.
- Ögel, B. (2014). *Türk mitolojisi*. C II, Ankara: TTK Yayınları.
- Özdemir, M. (2017). 14-17. yüzyıllar arasında Anadolu'ya gelen Türk göçleri ve Anadolu'nun doğusunda meydana gelen demografik değişimler. *Akra Uluslar Arası Kültür Sanat Edebiyat ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(12), 51-76.
- Özkan, N. (1997). *Türk Dünyası- nüfus, sosyal yapı, dil, edebiyat*. Kayseri: Geçit Yayınları.
- Saray, M. (1993). *Türkmen tarihi*, İstanbul: Nesil Yayınları.
- Saray, M. (1989). Türkmenler. İA, XII (2), Ankara: MEB Yayınları, 661-673.
- Sümer, F. (1993). Türkmenistan. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 7-14.
- Sümer, F. (1963). Çukurova tarihine dair araştırmalar. *DTCFTAD.*, 1-98.
- Sümer, F. (1972). İran'da yaşayan Türk oymakları- Kaşgaylar. *Türk Kültürü*, 120, 1238-1241.
- Sümer, F. (1950). Osmanlı devrinde Anadolu'da yaşayan bazı üç-oklu Oğuz boylarına mensup teşekküller, *İÜİFM*, 437-508.
- Şahbaz, M. (2017). XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Oğuz boylarının yerleştikleri yerlerin sancaklara dağılımı. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (3), 45-59.

- Şeşen, R. (2010). *İbn Fadlan seyahatnamesi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTFC Yayınları.
- Togan, Z. V. (1982). *Oğuz destanı Reşideddin Oğuznamesi, tercüme ve tahlili*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tayfur, K. (2001). Oğuzlar. *Atlas Dergisi*, 102, 84-123.
- Tolstov, S. P. (2017). *Oğuz şehirleri ve Oğuzlar*. Çev: Ekatarina S. Şeremeteva, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Türkay, C. (1979). *Osmanlı İmparatorluğunda oymak, aşiret ve cemaatler*. İstanbul: Tercüman Gazetesi.
- Umar, B. (1993). *Türkiye'deki tarihsel adlar*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları.
- Uçakçı, İ. (2015). *Oğuz boyl*
- Yurtsever E. (1993). *Tamga*. İstanbul: TDAV Yayınları.

An Investigation into Turkish EFL Learners' Ambiguity Tolerance

Gülşah ÖZ*

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 20.5.2022
Makalenin Kabul Tarihi: 18.6.2022
DOI: 10.54970/turkuaz.1119010

Abstract

The purpose of this study is to explore Turkish EFL learners' ambiguity tolerance at a state university, Turkey. In line with this main aim, to find out if there is any significant difference between Turkish male and female learners in their ambiguity tolerance of learning English is also another purpose of the study. Within this purpose, Ely's (1995) Second Language Tolerance of Ambiguity Scale (SLTAS) was administered to 89 (52 female and 37 male) prep class students from Department of English Language Teaching and English Language Literature at a state university of Turkey. The data were collected during the academic year of 2018-2019. The findings of the study revealed that the participants' ambiguity tolerance levels were low. There was not any statistically significant difference in students' ambiguity tolerance of learning English regarding their gender. Based on the findings, implications and recommendations were also presented for teachers and researchers in the field of English language teaching.

Keywords: ambiguity tolerance, gender, foreign language learning, Turkish EFL learners

İngilizceyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen Türk Öğrencilerin Belirsizlik Toleransına İlişkin Bir Araştırma

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye bağlamında İngilizceyi yabancı dil olarak öğrenen hazırlık okulu öğrencilerinin belirsizlik toleransını ölçmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, İngilizce öğrenmeye ilişkin belirsizlik toleranslarında Türk erkek ve kız öğrenciler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını incelemek araştırmanın amaçları arasındadır. Bu amaçla, Türkiye'de bir devlet üniversitesinde İngiliz Dili Eğitimi ve İngiliz Dili Edebiyatı bölümlerinde okuyan 89 (52 kız ve 37 erkek) hazırlık sınıfı öğrencisine Ely'nin (1995) İkinci Dilde Belirsizlik Toleransı Ölçeği (SLTAS) uygulanmıştır. Araştırmanın bulguları, katılımcıların düşük düzeyde belirsizlik toleransına sahip olduklarını ortaya koymuştur. Cinsiyet etkisine gelince, İngilizce öğrenmeye ilişkin belirsizlik

* Araştırma Görevlisi, Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Aksaray/TÜRKİYE. E-posta: gulsahoz@aksaray.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-8626-4274

toleranslarında erkek ve kız öğrenciler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemiştir. Elde edilen bulgular ışığında İngilizce öğretmenleri ve araştırmacılar için de bazı çıkarımlar ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: belirsizlik toleransı, cinsiyet, yabancı dil öğrenimi, İngilizceyi yabancı dil olarak öğrenen Türk öğrenciler

INTRODUCTION

Foreign language learning is a complex and dynamic process that comprises of ambiguous situations. Learners face new stimuli that can be sometimes not easy to understand or interpret and it can take time to take the input and process it in mind. In that sense, the learner's approach to the new stimuli and his/her tolerance to accept that information is very crucial. Ambiguity Tolerance (AT) as a psychological concept can enhance or impede the language learning process of learners and needs to be investigated with different ages of learners at different context.

It is well known that the concept of AT was coined by Frenkel-Brunswik (1949) in order to explain the term of authoritarianism, prejudice, mental rigidity, and an individual's resistance to stimuli, early selection and use of one solution in the face of ambiguity in the field of psychology. In other words, the researcher advocated that ambiguity tolerance/ intolerance refers to a person's behavioral features in the face of ambiguous situations as a personal trait. Brown (2000) defines the term of AT as "the degree to which you are cognitively willing to tolerate ideas and propositions that run counter to your own belief system or structure of knowledge" (p.119). In language learning context, Ellis (1994) defines AT as "an ability to deal with ambiguous new stimuli without frustration and without appeal to authority". Within this concern, Ely (1989) maintains, foreign language learning comprises of variety of ambiguity ranging from vocabulary items, grammar concepts or sociocultural issues in the target language. If learners do not tolerate these ambiguous stimuli reasonably, they may get confused or stressed due to trouble experiences with the target language (White, 1999). Therefore, such intolerance can impede learners' performance while learning a foreign language (Naiman, Frohlich, Stern & Todesco, 1978; Chapelle & Roberts, 1986; White, 1999; Karman, 2011). In the related literature, there are several studies conducted about the effect of AT on language learning (Chapelle, 1983; Chapelle & Roberts, 1986; Kazamia, 1999; Erten & Topkaya, 2009; Seidi, 2018; Asmalı, 2019). According to Erten and Topkaya (2009), for example, there is a strong relationship between students' perceived success at reading skills in a foreign language and AT indicating that the more tolerance the learners show in the face of ambiguity, the more success they got in reading.

Learners show differences in some of their abilities based on their different levels of ambiguity tolerance in the context of foreign language learning. To illustrate, learners with high level of tolerance of ambiguity tend to take more risks (Rubin, 1975; Ely, 1989; Oxford, 1999), be more creative (Tegano, 1995) or more open-minded (Furnham, 1995). In addition, these learners are described as good language learners by Rubin (1975). The researcher implies that learners who are more tolerant are willing to guess or use whatever knowledge that they know in target language in order to communicate. On the other hand, Ehrman (1993) implies that AT is closely related to 'ego boundary' by categorizing it into two types of ego boundary. According to the researcher, more tolerant learners have 'thin ego boundary'; that is, such learners rely on receptive strategies towards outside influences, they can both tolerate and embrace ambiguity,

they have a tendency to perform better in speaking skills; furthermore, the openness and flexibility of these learners to new stimuli and their creativity in the process of language learning are high. On contrast, learners with low ambiguity tolerance need more assistance and encouragement to deal with the difficulties while learning a foreign language (Yin, 2005; Atamanova & Bogomaz, 2014). In this regard, Li and He (2016) advocated that the investigation of ambiguity tolerance is significant because this concept can enhance or impede learners' language achievement, their use of strategies and even their agency. In other words, knowing how tolerant the learners are or how their psychological concept work would give benefits to the language learning and teaching process since the teachers would have the chance of organizing and changing their ways of teaching according to the students' psychological barriers (Erten & Topkaya, 2009). That is why it is necessary for teachers to pay attention to their students' ambiguity tolerance for a fruitful language learning process (Ely, 1989; Ehrman, 1993). Keeping this in mind, this study is intended to investigate Turkish EFL learners' ambiguity tolerance. In addition, whether there exist any significant differences among the participants' ambiguity tolerance levels regarding gender. The following research questions are posed: (1) To what extent tolerance of ambiguity do Turkish EFL learners possess? (2) Is gender a factor on ambiguity tolerance levels of Turkish EFL learners?

METHODS

Participants

A sample of 89 (52 female and 37 male) Turkish preparatory school students majoring in English Language Teaching Department and English Language Literature Department in a state university in Turkey were selected to take part in this study. The average age of the participants was 19 years old. Preparatory school students majoring English were selected as the participants of this study because they were at the beginning of university education and having the knowledge of their ambiguity tolerance would be beneficial for both the students and the instructors, which would enhance the language learning process and make progress in English.

Instruments

Within the purpose of this quantitative descriptive study, Ely's (1995) Second Language Tolerance of Ambiguity Scale (SLTAS) was used, and the data were collected during the academic year 2018-2019. The request for permission to use the data instrument was emailed to the researcher. The SLTAS aims to evaluate EFL learners' ambiguity tolerance including 12 statements related to the ambiguities that a learner may come across while learning English. The original of the questionnaire was used with anchors being at *strongly agree=4*, *agree=3*, *disagree=2*, *strongly disagree=1*. However, in this study, a new anchor (*undecided=3*) was added not to force the participants to choose either positive or negative one as in Erten and Topkaya, (2009)'s research, and the Cronbach alpha value of the modified version of the scale was determined as .75 (Erten & Topkaya, 2009). That is why, the responses to this questionnaire are rated on five-point Likert scale, the scoring of which range from 5 indicating strongly agree to 1 indicating strongly disagree (*strongly agree=5*, *agree=4*, *undecided=3*, *disagree=2*, *strongly disagree=1*), which means that the higher the score is, the less tolerant the participant is in learning English.

RESEARCH FINDINGS

Descriptive Analysis of the Ambiguity Tolerance

To investigate the students' ambiguity tolerance levels, descriptive statistics were employed (see Table 1). As Erten and Topkaya (2009) utilized in their research, in the scoring of the responses taken from the students and evaluation their ambiguity tolerance levels, the anchor for *undecided*=3 was accepted as the borderline of tolerance. Thus, the values above this borderline represent lower levels of ambiguity tolerance while those below mean higher levels of ambiguity tolerance in the current study. Table 1 indicates the participants' ambiguity tolerance mean scores and standard deviations.

Table 1.
Mean and Standard Deviations of Ambiguity Tolerance

Ambiguity Tolerance	Mean	SD
Item 1	3,45	1,18
Item 2	3,31	1,26
Item 3	3,97	1,01
Item 4	3,56	1,15
Item 5	3,77	1,10
Item 6	2,76	1,22
Item 7	3,63	1,12
Item 8	3,68	1,16
Item 9	2,89	1,21
Item 10	3,89	1,26
Item 11	3,82	1,05
Item 12	2,85	1,20
Total	3,46	1,16

As indicated in Table 1, average ambiguity tolerance score among Turkish EFL learners had a mean of ($M = 3.46$, $SD = 1.16$). As explained before, the higher score indicates lower level of ambiguity tolerance. The average point in the scoring of the questionnaire is 3.00. Based on the average ambiguity tolerance of the participants ($M = 3.46$), it can be concluded that their tolerance of ambiguity was low in learning English.

Descriptive Analysis of the Ambiguity Tolerance by Gender

Whether gender is a factor on ambiguity tolerance was investigated and the results were descriptively analyzed (see Table 2). Table 2 demonstrates the distribution of gender in terms of ambiguity tolerance, along with the mean and standard deviation values. The findings of the study revealed no statistically significant difference between male and female Turkish preparatory school students in respect to their levels of ambiguity tolerance.

Table 2.
T-test for Gender Differences in Ambiguity Tolerance

	Gender	N	Mean	SD	t	Sig.
Ambiguity Tolerance	F	52	42,69	6,60	1,76	,082
	M	37	39,64	8,88		

Descriptive Analysis of the Ambiguity Tolerance by Items

In order to better understand the ambiguity tolerance of Turkish preparatory school students, the mean scores of ambiguity tolerance reflected in each item were analyzed and to figure out the gender effect, an independent sample t-test was employed for every singular item on the questionnaire. The statistical findings are presented in Table 3. According to Table 3, only in item 2 a statistically significant difference was determined among learners in their ambiguity tolerance regarding gender ($p = .01$ (2-tailed i.e., ambiguity tolerance of male ($M = 2.89$) exceeded female's ambiguity tolerance ($M = 3.61$)).

Table 3.

T-test for Gender Differences in Ambiguity Tolerance by Items

Items	Female		Male		t	Sig. (2 tailed)
	M	SD	M	SD		
Item 1	3.52	1.18	3.36	1.19	.64	.51
Item 2	3.61	1.10	2.89	1.36	2.65	.01*
Item 3	3.96	1.11	4.00	0.84	-.17	.86
Item 4	3.75	1.11	3.29	1.17	1.84	.06
Item 5	3.96	1.00	3.51	1.19	1.86	.06
Item 6	2.59	1.08	3.00	1.37	-1.47	.14
Item 7	3.80	0.98	3.40	1.27	1.58	.11
Item 8	3.75	1.16	3.59	1.16	.61	.53
Item 9	2.94	1.19	2.82	1.24	.42	.67
Item 10	4.11	1.14	3.59	1.36	1.89	.06
Item 11	3.80	0.99	3.83	1.14	-.13	.89
Item 12	3.00	1.15	2.64	1.25	1.36	.17

M: Mean SD: Standard Deviation * Significant at $p < .05$

Discussion

The present study investigated the ambiguity tolerance of Turkish preparatory school students and whether the level of ambiguity tolerance showed any statistically significant difference between male and female learners. In the light of the findings, it can be inferred that Turkish preparatory school students have low level of ambiguity tolerance in learning English. Similarly, Li and He (2016) found with Chinese EFL learners that the participants' ambiguity tolerance levels are low in learning English, along with the mean score ($M = 33.39$). In Turkish context, Erten and Topkaya (2009) also provided similar results stressing the participants' lower level of ambiguity tolerance while learning foreign language. These results indicate that these learners whose level of tolerance of ambiguity is low avoid from taking risks (Rubin, 1975; Ely, 1989; Oxford, 1999). Furthermore, Ehrman (1993) maintained that the learners with low level of tolerance in the face of ambiguity have 'thick ego boundary'. In other words, these learners like the participants in the current study tend to separate themselves from outside, dislike open-ended tasks and seek a sense of order. In addition, their openness to outside influences such as learning new languages or cultures, their flexibility, and adaptability are low. Moreover, they tend to prefer clear categories and task accomplishment motivates them in contrast to the learners with higher ambiguity tolerance. Therefore, these learners need more assistance and encouragement to deal with the difficulties in foreign language learning (Yin, 2005; Atamanova & Bogomaz, 2014) and teachers should take into consideration their students' ambiguity tolerance to enhance their students' performance in foreign language learning (Ely, 1989; Ehrman, 1993). In this sense, it can be stated

that the students might have had low level of ambiguity tolerance in the process of learning English due to their lack of flexibility and adaptability or their avoidance of taking risks in the face of ambiguities related to the language learning.

As for gender effect on ambiguity tolerance of Turkish preparatory school students, no statistically significant difference was determined among the students in their levels of ambiguity tolerance. This is in line with the results of the studies by Senfeld (1996) and Kamran and Maftoon (2012); however, contrasts some other researchers' findings (Brougher, 1984; Erten & Topkaya, 2009). Moreover, to better understand gender effect on ambiguity tolerance, an independent sample t-test was employed for every singular item on the questionnaire. The findings indicated that female learners are less tolerant when they have difficulty in comprehending every utterance of the teacher in English. In this sense, Erten and Topkaya (2009)' research findings about the gender role on ambiguity tolerance were the fact that female learners appeared to be less tolerant of ambiguity than male peers while learning English. That is why the female students might show less tolerance than male when they had difficulty in comprehending every speech of their instructors'.

This research suggests that Turkish preparatory school students need to raise their awareness of their tolerance in the face of ambiguous situations in learning English, and English language teachers also need to pay attention to their students' ambiguity tolerance level. Considering the significance of the concept of ambiguity tolerance in foreign language learning as a personal variable, teachers might try to eliminate the complex or ambiguous situations by organizing their lessons accordingly or changing their strategy of instructions in English language teaching regarding both their students' tolerance of ambiguity and teaching context. For further studies, it can be noted that more research by applying both qualitative and quantitative data collection tools need to be conducted on this concept from different dimensions of foreign language learning in different context with the aim of providing a fruitful language learning journey for students.

References

- Asmali, M. (2019). How anxious are Turkish EFL learners? Tolerance of ambiguity and self-perceived communication competence as predictors. *The Literacy Trek*, 5(2), 25-46.
- Atamanova, I., & Bogomaz, S. (2014). Ambiguity tolerance as a psychological factor of foreign language communicative competence development. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 154, 345-352.
- Brougher, J. Z. (1984). Elementary teacher perceptions of and responses to ambiguity (tolerance). *Dissertation Abstracts International, Section A: The Humanities and Social Science (DAI-A)*, 45(04), 1071.
- Brown, H. D. (2000). *Principles of language learning and teaching (4th ed.)*. New York: Pearson Education Company.
- Chapelle, C. A. (1983). The relationship between ambiguity tolerance and success in acquiring English as a second language in adult learners. (Unpublished doctoral dissertation). University of Illinois, Urbana-Champaign, USA.
- Chapelle, C., & Roberts, C. (1986). Ambiguity tolerance and field independence as predictors of proficiency in English as a second language. *Language Learning*, 36, 17-45.

- Ehrman, M. E. (1993). Ego boundaries revisited: Toward a model of personality and learning. In J. E. Alatis (Ed.), *Strategic interaction and language acquisition: Theory, practice, and research* (pp. 330-362). Washington, DC: Georgetown University.
- Ellis, R. (1994). *The study of second language acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Ely, C. M. (1989). Tolerance of ambiguity and use of second language strategies. *Foreign Language Annals*, 22, 437-445.
- Ely, C. M. (1995). Tolerance of ambiguity and the teaching of ESL. In J. M. Reid (Ed.), *Learning styles in the ESL/EFL classroom* (pp. 87-96). Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press.
- Erten, I. H., & Topkaya, E. Z. (2009). Understanding tolerance of ambiguity of EFL learners in reading classes at tertiary level. *Novitas-Royal*, 3(1), 29-44.
- Frenkel-Brunswik, E. (1949). Intolerance of ambiguity as an emotional and perceptual personality variable. *Journal of Personality*, 18, 108-143.
- Furnham, A. (1995). The relationship of personality and intelligence to cognitive learning style and achievement. In D. H. Saklofske, & M. Zeidner (Eds.), *International handbook of personality, and intelligence* (pp. 397-413). New York: Plenum Press.
- Kamran, S. K., & Maftoon, P. (2012). An Analysis of the Associations between Ambiguity Tolerance and EFL Reading Strategy Awareness. *English Language Teaching*, 5(3), 188-196.
- Kazamia, V. (1999). How tolerant are Greek EFL learners of foreign language ambiguities? *Leeds Working Papers in Linguistics*, 7, 69-78.
- Li, H., & He, Q. (2016). Ambiguity Tolerance and Perceptual Learning Styles of Chinese EFL Learners. *English Language Teaching*, 9(6), 213-222.
- Naiman, N., Frohlich, M., Stern, H., & Todesco, A. (1978). *The good language learner*. (Research in Education Series No.7). Toronto: Ontario Institute for Studies in Education.
- Oxford, R. L. (1999). Anxiety and the language learner: New insights. In J. Arnold (Ed.), *Affect in language learning* (pp. 58-67). Cambridge: Cambridge University Press.
- Rubin, J. (1975). What "the good language learner" can teach ss. *TESOL Quarterly*, 9(1), 41-51.
- Seidi, N. (2018). The effect of ambiguity tolerance and gender on Iranian EFL learners reading comprehension. *Journal of Applied Linguistics and Language Research*, 5(4), 130-139.
- Senfeld, L. (1996). *Math anxiety and its relationship to selected student attitudes and beliefs* (Doctoral dissertation, ProQuest Information & Learning).
- Tegano, D. W. (1990). Relationship of tolerance of ambiguity and playfulness to creativity. *Psychological Reports*, 66, 1047-1056.

White, C. (1999). Expectations and emergent beliefs of self-instructed language learners. *System*, 27(4), 443-457.

Yin, Y. (2005). The influence of tolerance of ambiguity on English learning and its enlightenment on English teaching. *Foreign Language World*, 2, 58-61.

Kitap İncelemesi

Osmanlı – İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)

Abdurrahman Ateş

Altınpost Yayınları, 1. Basım, Ankara 2012, 314 Sayfa

ISBN: 978-605-4715-63-3

Özge AKDAĞ*

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: Kitap Tanıtımı

Makalenin Geliş Tarihi: 20.5.2022

Makalenin Kabul Tarihi: 20.6.2022

DOI: 10.54970/turkuaz.1119119

İran’da kurulan Türk devletleri ile Osmanlı arasında siyasî ve ekonomik ilişkilerin başlaması XIII. yüzyılın sonlarına ve XIV. yüzyılın başlarına tekabül etmektedir. Birbirlerine komşu olan bu iki devlet arasındaki ilişkiler XVI. yüzyılın başlarında Safevi Devleti’nin kuruluşuyla farklı bir boyut kazanmış ve Şii-Sünni mezhepsel çatışmasıyla zaman zaman düşmanlığa dönüşmüştür. Bu iki devletin aslında aynı dine mensup olmasına rağmen aralarındaki mücadele ve çatışma uzun yıllar sürmüştür. Bu mücadele ve çatışmalar XVIII. yüzyılın ilk yarısında Nadir Şah Avşar döneminde de devam etmiştir. Abdurrahman Ateş de bu eserinde XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki Osmanlı – İran münasebetlerini ele almış ve Nadir Şah Avşar’ın hayatını, siyasî ve askerî faaliyetlerini, onun dönemindeki Osmanlı Devleti ile siyasi ilişkilerini anlatmıştır.

Abdurrahman Ateş’in kendi ifadesi ile eserin ortaya çıkış gerekçesi; “Nadir Şah Avşar ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı – İran ilişkilerini genel tarih çerçevesi haricinde, Türkiye’de Türk araştırmacılar tarafından yapılmış müstakil bir çalışmanın olmamasıdır”(Ateş, 2012:12). Sayın Ateş, kitabının önsözünde, kitabındaki çalışmalarını anlatmış, bu kitabın, ileride yapılacak olan çalışmalara öncülük etmesi umudunu taşıdığını samimi şekilde ortaya koymuştur.

Abdurrahman Ateş’in bu kitabı giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünden önce yazar, eseri hazırlarken başvurduğu, Osmanlı arşiv kayıtları, dönemin kronikleri ve dönemle alakalı yazılan araştırma eserler hakkında bilgiler vermeye çalışmıştır. Bu kaynakları başlıklar halinde tasnif etmiştir. Yazar, bütün ilmî çalışmalarda kaynakların anlaşılır ve açık olması gerekliliği hususunda bu eserinde son derece dikkatli davranmıştır. Kitabının önsözünden sonra okuyucuya, kitabında ele aldığı konunun kaynaklarını anlaşılır ve açık bir şekilde sunmuştur.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Van/ TÜRKİYE. E-posta:ozgeakdag0812@gmail.com. ORCID: 0000-0003-2962-2543.

Eserin hazırlanmasındaki temel kaynağın Osmanlı arşiv kayıtları olduğunu vurgulamış, ayrıca XVIII. yüzyıldaki İran savaşlarına ait orijinal gözlemleri tespit eden yazma kroniklerden de istifade etmeye çalıştığını söylemiştir. Abdurrahman Ateş'in tasnifi ile eserin kaynakları aşağıda sıralanmıştır;

- I. Arşiv Vesikaları
 - a. Mühimme Defterleri
 - b. Name-i Hümayün Defterleri
- II. Vekayinameler
 - a. Farsça Eserler
 - b. Türkçe Matbu, Yazma ve Diğer Dillerdeki Eserler
- III. Araştırmalar (Ateş, 2012:17-34).

Eserin hazırlanmasında temel kaynak olarak dönemi kapsayan arşiv kayıtlarını kullanmıştır. Arşiv kayıtları ait olduğu dönemle alakalı güvenilir ve sağlam bilgiler vermektedir. Araştırılan dönemle alakalı yapılacak bir araştırmanın sağlıklı olabilmesi için arşiv kayıtlarına başvurmak bir nevi zorunluluktur. Tarihçilerin olmazsa olmazıdır. Eserde, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki arşiv vesikalarından da bu eserde yararlanılmıştır ki; Nadir Şah dönemindeki Osmanlı – İran ilişkilerini, mücadelelerini ortaya koymada son derece önem arz etmektedir. Bu eserde, Divan-ı Hümayun toplantılarında görüşülen meselelerin ve önemli kararların kaydedildiği Mühimme Defterlerinden² de faydalanılmıştır. Eserde Osmanlı arşiv kayıtları dışında farsça olan ve söz konusu dönemi anlatan önemli bazı kaynaklarda kullanılmıştır. Bunlar özellikle, Nadir Şah Avşar'ın kâtabi Mirza Mehdi Han Esterabadi'nin "Tarih-i Nadiri" ve "Tarih-i Cihanguşa-yı Nadiri" adlı eserleridir. Bu kaynaklar, Nadir Şah dönemi üzerine yapılan çalışmaların ana kaynağı sayılmaktadır. Yazar, Mirza Mehdi tarafından Nadir Şah'a sunulan "Dürre-i Nadiri" adlı eserden de bu çalışmada faydalanılmıştır. Nadir Şah dönemine ait çalışmaların oldukça az olmasına rağmen Abdurrahman Ateş'in bu kitabı, kullanılan kaynaklar bakımından oldukça zengindir.

Yazarın, eserin hazırlanmasında yararlanan kaynakları açık şekilde tanıtmamasından sonra giriş bölümü gelmektedir. Giriş bölümünde Nadir Şah Avşar dönemi öncesinde İran coğrafyasında kurulmuş olan Türk devletlerinden bahsedilmiş, Türklerin, İran'la olan alakalarının temelleri anlatılmıştır. Ayrıca giriş bölümünde Safevi Devleti'nin yıkılışı ve Nadir Şah Avşar'ı ortaya çıkaran olaylar anlatılmıştır. Giriş bölümünde önemli bir Türk boyu olan Gılzayların İran'a hâkimiyeti anlatılmış, Gılzay ve Rusların tehditlerine karşı Osmanlı politikalarından bahsedilmiştir. Gılzayların reisi olan Mir Mahmud'un, İsfahan'ı ele geçirmesi ve şarktaki dengelerin bozulması üzerine Osmanlı Devleti'nin, İran'a karşı harekete geçmesi anlatılmaktadır. Giriş bölümü devamında II. Tahmasb'ın, İran'ı kurtarma çabalarının neticesiz kalması da anlatılmıştır.

² Osmanlıların, Dîvân-ı Hümayun'da kararlaştırılan hususlar üzerine padişahın onayı alındıktan sonra düzenledikleri fermanların sûretlerinin kaydedildiği defterlerdir. Bk. Mübahat S. Kütükoğlu, "Mühimme Defteri", TDV İslâm Ansiklopedisi, (16.06.2022).

Eserin birinci bölümünde Nadir Şah Avşar'ın doğumu ve gençlik yılları detaylıca anlatılmış, daha sonra Nadir Şah Avşar'ın, Safevi Devleti'nin onuncu Şah'ı olan II. Tahmasb'ın hizmetine girişinden bahsedilmiştir. Nadir Şah Avşar'ın ordu komutanı olarak Mehşed'i ele geçirmesi, aslen bir Türk boyu olan Abdaliler ve Gılzaylar ile mücadelesi anlatılmıştır. Birinci bölümde Nadir Şah Avşar'ın, II. Tahmasb'ı tahta geçişi ve Gılzayların hükmüne son verisi ortaya konulmuştur. Şah II. Tahmasb'ın, Osmanlılara karşı tutumundan bahsedilmiş, daha sonra da Nadir Şah Avşar'ın Osmanlılar ile mücadelesi anlatılmıştır. Nadir Şah Avşar'ın Nihavend'i, Hemedan'ı, Kirmanşah'ı ve Tebriz'i ele geçirmesi anlatılarak devam etmiştir. Devamında Nadir Şah Avşar'ın Horasan'a yaptığı müdahaleler anlatılmıştır. Birinci bölümün son kısmında, Şah II. Tahmasb'ın idaredeki etkisinin kırılması anlatılmıştır. Ahmet Paşa Antlaşması bu bölümde konu edinilmiştir ve Nadir Avşar'ın bu antlaşmaya karşı çıkması anlatılmıştır. Birinci bölüm II. Tahmasb'ın tahttan indirilmesi, III. Abbas'ın İran tahtına geçmesinin anlatılışıyla sona ermiştir.

Eserin ikinci bölümünde genel olarak 1732-1736 yılları arasındaki Osmanlı – İran mücadeleleri anlatılmıştır. Nadir Şah Avşar'ın Bağdad Kuşatmasından, Ducum ve Kerkük Muhaberelerinden bahsedilmiştir. Daha sonra Nadir Avşar'ın Kafkasya faaliyetleri anlatılmıştır. Şirvan'ın ele geçirilmesi, Gence ve Kars Kuşatmaları, Arpaçay Muhaberesi, Gürcistan ve Dağıstan'daki faaliyetleri bu bölümde okuyucuya aktarılmıştır. İkinci bölümde, Şirvan'daki Lezgilerin, Nadir Şah'ın Hindistan seferinde bulunduğu sırada isyanı da anlatılmaktadır. İkinci bölüm, isyanın bastırılması, Nadir Avşar'ın İran Şah'ı olarak seçilmesiyle devam etmektedir. Nadir Avşar'ın, Şah seçildikten sonra verdiği kararlar ve faaliyetleri eserin ikinci bölümünde yer almaktadır. Yine ikinci bölümde, Osmanlı – İran barış görüşmeleri detaylarıyla anlatılmış, 1736 yılındaki İstanbul görüşmelerine yer verilmiştir. Nadirabad'a gönderilen Osmanlı elçilerinin³ Nadir Şah'a I. Mahmud tarafından gönderilen hediyeleri takdim edilmesinden bahsedilmiş ve Nadir Şah'ın elçilerle görüşmesi anlatılarak ikinci bölüm sona ermiştir.

Abdurrahman Ateş'in bu eserin üçüncü bölümünde Nadir Şah Avşar'ın Caferilik Mezhebinin beşinci mezhep olarak kabul edilmesinin ısrarı konu edinilmiştir. Nadir Şah'ın bu konuda İstanbul'a elçi heyeti göndermesi anlatılmıştır. Elçilerin Osmanlı Devleti tarafından en iyi şekilde ağırlanması ve elçilerin Nadir Şah Avşar tarafından getirdiği antlaşma maddelerinin reddedilmesi konu edinilmiştir. Osmanlı Devleti de name-ber⁴ unvanı ile Münif Mustafa Efendi'yi, elçi olarak İran'a göndermesi de yer almıştır. Ancak Nadir Şah'ın ısrarla kabul edilmesini istediği maddelerin⁵ kabul edilmemesi ve 1736 senesinden beri süre gelen diplomatik temasların sonuç vermemesi üzerine tekrar gerilen iki devletin savaş öncesi durumları ve savaş hazırlıkları üçüncü bölümde anlatılmıştır. Nadir Şah Avşar'ın II. Irak Harekâtı, Şehrizar ve Kerkük'ü ele geçirmesi, Musul

³ Mirahur Kara Mehmed Paşa'nın oğlu Mustafa Bey üç tuğlu vezir rütbesiyle, ulemadan bilfiil Fetva Emimi Halil Efendi Edirne payesiyle, Sabık Fetva Emimi Abdullah Efendi Anadolu payesiyle İran'a elçi olarak tayin edildiler. Bk. Ateş, a.g.e, 193.

⁴ Name-ber, mektup götürüp getiren yerine kullanılan bir tabirdir. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II, İstanbul 1993, 652.

⁵ 1- İranlılar Şii akidesini terk ederek Ehl-i Sünnette olmakla bu yeni mezhebin (Caferilik) Ehl-i Sünnetin beşinci rüknü olarak Osmanlı Hükümeti'nce kabulü,

2- Bu yeni mezhebe Mekke'de beşinci bir rükn olarak diğer dört mezhep yanında yer verilmesi,

3- Her sene İranlı bir emirü'l-haccın İran hacılarına rehber olmasının kabulü,

4- Tarafların elinde bulunan esirlerin mübadele olunup, alınıp satılmalarının men'i,

5- İki hükümetin karşılıklı şebender (konsolos) teatisi.

Bk. Ateş, a.g.e, 189.

Kuşatması, III. Kars Kuşatması ve 1743-1744 yılları arasında İran'da çıkan iç isyanlar detaylıca anlatılmıştır. Üçüncü bölüm Murad-Tepe (Revan) Muharebesi ve Nadir Şah ve Nazif Efendi'nin görüşmeleri ile devam etmekte, 1746'da imzalanan, bir "esas", bir "şart", bir önsöz, üç maddelik metin ve bir ekten oluşan Osmanlı – İran barış anlaşmasıyla sona ermiştir.

Eserin dördüncü ve son bölümünde Nadir Şah Avşar'ın öldürülmesi anlatılmaktadır. İran'daki iç karışıklıklardan bahsedilmektedir. Nadir Şah'ın Hindistan Seferi'nden yüklü miktarda servet ile dönmesine rağmen, Osmanlı Devleti ile girdiği mücadelelerin ülke ekonomisinde yarattığı bunalım anlatılmaktadır. Hindistan Seferi'nden döndüğünde affettiği vergileri halkından zorla tahsil etmeye başlaması ve vergi memurlarının acımasız tutumları, İran halkının desteklerinin Nadir Şah'ın aleyhine dönmesinden bahsedilmiştir. Nadir Şah'ın sert tutumları ve onun aleyhine çıkan isyanlar üçüncü bölümde anlatılmıştır. Bu isyanlara ek olarak daha önce Nadir Şah'ın aleyhine çıkan isyanları bastırmak için gönderdiği yeğeni Ali Kulu Han'ın idare ettiği isyandan bahsedilmiştir. Üçüncü bölüm, Nadir Şah'ın, çadırında, Muhammed Han Kaçar ve Salih Han tarafından suikasta uğramasının anlatılmasıyla devam etmektedir. 70 kişinin suikast amacıyla Büyük Avşar'ın, (Nadir Şah'ın) çadırına yürüyüşünden fakat korktukları için içeri giremeyişlerinden ve içlerinden sadece bir iki kişinin çadıra girmeye cesaret ettiğinden bahsedilmektedir. Nadir Şah'ın öldürülmesinin ardından İran'ın tekrar ağır bir buhran ve anarşi içerisine düştüğü anlatılmaktadır. Eserin son bölümünde sayfalarca Nadir Avşar'ın kişiliğini, karakterini, nasıl bir insan olduğunun anlatılmasıyla devam etmektedir. Bir devlet adamı ve bir asker olarak şahsiyeti ve fikirleri eserin son bölümünde kaleme alınmıştır. Bu bölüm Nadir Avşar'ı, tarihi kişiliğini anlayabilmek adına son derece önem arz etmektedir.

Üçüncü bölümün ardından sonuç kısmı gelmektedir. Bu bölümde Nadir Şah döneminin, tarih perdesindeki öneminden bahsedilmektedir. Nadir Şah'ın Osmanlı Devleti ile verdiği mücadelelerin stratejileri ve sonuçları değerlendirilmiştir. Abdurrahman Ateş'in son değerlendirmesi de burada yer almaktadır. "Mücadele sahası ve muhatabı ne olursa olsun Nadir Şah Avşar, ömrü mücadeleler ile geçmiş büyük bir komutan, başarılı sayılabilecek büyük bir devlet adamı olarak tarihe damgasını vurmuş bir Türk büyüğüdür" (Ateş, 2012:291).

Eserin son kısmı 15 sayfalık bir bibliyografya içermektedir. Bu bibliyografyada bulunan her eser şüphesiz ki her tarihçinin kütüphanesinde bulunmalıdır. Eserin dizininden önce de Sayın Abdurrahman Ateş'in, Nadir Şah Avşar döneminin daha iyi anlaşabilmesi adına eserine koyduğu bir harita vardır.

Anadolu ve İran coğrafyalarında kurulan devletler tarih boyunca mücadele halinde olmuşlardır. Bu uzun süreli ve yoğun mücadeleler içinde XVIII. yüzyılın başında, iki devlet arasındaki ilişkiler şüphesiz ki çok önemlidir. Yaşanan mücadele ve savaşlar, üstünlük kurma politikaları her iki devletin de hazinesini boşaltmıştır. Bu ortam, Osmanlı Devleti'nin, Avrupa Devletleri karşısında geriye gitmesinin hızlanmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda Nadir Şah Avşar'ın ölümüyle beraber İran da kargaşaya sürüklenmiştir. İki devletin uzun süreli mücadelelerini konu edinen bu eserde içinde buldukları durum en yalın ve açıklayıcı haliyle ortaya konulmuştur. Nadir Şah Avşar'ın yaşamını ve mücadelelerini, sade bir dille yazılan bu eserden öğrenmek mümkündür. Bu eserin uzun araştırmalar sonucu ortaya konulduğu da su götürmez bir gerçek olarak kabul edilmelidir. Her kitleden insanın rahatça okuyabileceği ve bugünkü Türkiye – İran ilişkilerini anlama adına da oldukça değerli olan bu eser her tarihçinin kitaplığında yerini almalıdır. Son olarak söylemek gerekir ki, bu eserin tek solukta okunup kitaplığa kaldırılması olası görünmemektedir. Bu çalışma Nadir Şah Avşar dönemi Osmanlı – İran ilişkileri açısından bir el kitabı niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- Ateş, A. (2012). *Osmanlı – İnan siyasi ilişkileri (1720-1747)*. Ankara: Altınpost Yayıncılık.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı deyimleri ve terimleri sözlüğü II*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi.
- Kütükoğlu, M. S. (2020). Mühimme Defteri. *TDV İslâm Ansiklopedisi*
<https://islamansiklopedisi.org.tr/muhimme-defteri> adresinden erişildi. (Erişim tarihi: 16. 6.2022)